De Gouden Piramide 2004 *Rijksprijs voor inspirerend opdrachtgeverschap*

Stedenbouw Landschap Infrastructuur

Uitgeverij 010

De Gouden Piramide 2004

Sijtwende bv

v.l.n.r. D. Werner en S.J.H. Roestenberg

Universiteit Utrecht

A.V. Sikkema

Van der Weegen Bouwontwikkeling

W. Timmermans

Bestuurlijk Overleg Vernieuwing Bijlmermeer

A. Vos

Stadsdeel Westerpark Amsterdam

E. Verhagen

De Gouden Piramide 2004 *Rijksprijs voor inspirerend opdrachtgeverschap*

Stedenbouw Landschap Infrastructuur

Uitgeverij 010, Rotterdam 2005

Voorwoord

De zoektocht naar de winnaar van de Rijksprijs voor inspirerend opdrachtgeverschap 2004, zoals beschreven in deze publicatie, geeft op een aansprekende manier een kijkje in de keuken van de jurering. In deze ronde van De Gouden Piramide staan opdrachtgevers centraal die projecten realiseren op het gebied van de stedenbouw, landschap en infrastructuur, ook wel mesoniveau genoemd. Anders dan in de voorgaande ronde over architectuur (microniveau)[1] is het vizier nu gericht op een hoger schaalniveau. Daarbij moet men denken aan een buurt van een stad of dorp, een bedrijventerrein, stadsparken, een verkeersknooppunt of andere infrastructurele werken, 'nieuwe natuur', landelijke distributiecentra en stationscomplexen. Het kan ook om een restauratie- of herstructureringsproject gaan.

Een van de bevindingen van de jury is mij in het bijzonder bijgebleven. Zo blijkt in veel organisaties die verantwoordelijk zijn voor een bouwproject niet duidelijk het besef aanwezig te zijn van de functie van 'opdrachtgever'. 'Men is directeur, projectleider, ambtenaar, projectontwikkelaar, architect, wethouder, civiel-ingenieur, maar opdrachtgever? De betrokkenen zijn zich vaak zelfs niet bewust van de portee van die term. Het opdrachtgeverschap is in organisaties sterk gedepersonaliseerd.' Een opmerkelijke constatering, aangezien het toch vaak persoonlijke kwaliteiten zijn, naast de noodzakelijke organisatorische, vakinhoudelijke en financiële deskundigheden, die een goede opdrachtgever kenmerken. Juist kennis en kunde gekoppeld aan die persoonlijke eigenschappen maken het verschil in de praktijk.

Juist dat gedreven opdrachtgeverschap – in combinatie met inzicht, creativiteit, flexibiliteit en communicatief vermogen – wil het Rijk met De Gouden Piramide onder de aandacht brengen van de vakwereld en van een breed geïnteresseerd publiek. Goed opdrachtgeverschap van alle mogelijke private partijen, gemeenten en provincies vormt een voorwaarde voor de totstandkoming van architectonische, stedenbouwkundige en landschappelijke kwaliteit. Immers, de creatieve, deskundige en bezielende wijze waarop de opdrachtgever optimale omstandigheden creëert tijdens het ontwerp- en bouwproces in wisselwerking met de ontwerper, is veelal de sleutel voor het succes van een project. Naast de vele prijzen die Nederland kent voor architecten is daarom deze prijs ingesteld ter inspiratie van opdrachtgevers.

In het nieuwe Actieprogramma Ruimte en Cultuur (2005–2008), dat een vervolg geeft aan het architectuurbeleid en onderdelen van het Belvedere-beleid, vervult deze rijksprijs een belangrijke rol als instrument ter stimulering van voorbeeldig opdrachtgeverschap. Alle soorten opdrachtgevers op de gebieden architectuur, stedenbouw, landschap, infrastructuur en ruimtelijke ordening komen daarbij aan bod. De prijs bestaat uit een speciaal ontworpen trofee en een bedrag van

50.000 euro. De uitreiking van De Gouden Piramide wordt jaarlijks live op de televisie uitgezonden. Daaraan voorafgaand wordt in een serie tv-documentaires aandacht besteed aan de genomineerde opdrachtgevers en hun werk, in samenwerking met de AVRO.

De ronde 2004 heeft vele interessante opdrachtgevers en projecten opgeleverd. Niet alleen de winnaar en de vier andere genomineerde opdrachtgevers komen in dit boek uitgebreid in beeld. De kwaliteit van een groot aantal overige inzendingen is van zo'n niveau, dat het goed is dat ook kennis over deze projecten door deze publicatie wordt verspreid.
Door de jury – aanvankelijk onder voorzitterschap van Jo Coenen, halverwege overgenomen door Mels Crouwel als nieuwe Rijksbouwmeester – is het stadsdeel Westerpark in Amsterdam mijns inziens terecht als winnaar aangewezen van De Gouden Piramide 2004. De juryleden waren in hun beoordeling van de aanpak van de complexe opgave van de herstructurering van het terrein van de voormalige Westergasfabriek bijzonder lovend. Ze omschrijven het project als een 'topvoorbeeld van inspirerend opdrachtgeverschap met een fantastisch resultaat'. Mede namens mijn collega's van OCW, LNV en V&W neem ik dit oordeel van harte over.

De Minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer
Sybilla M. Dekker

1 De publicatie *De Gouden Piramide 2003, Rijksprijs voor inspirerend opdrachtgeverschap* behandelt een ruime selectie van door 116 opdrachtgevers ingezonden projecten betreffende woningen, scholen, bedrijfsvestigingen en andere gebouwen, waaronder renovaties en restauraties, en enkele civieltechnische projecten.

Opdrachtgevers

Ton Idsinga in gesprek met Mels Crouwel 14
'Toen ik begon als architect waren de gemeenten betere opdrachtgevers dan de projectontwikkelaars, nu is dat andersom'

Allard Jolles 19
Papieren steigers. Zes thema's voor de stedenbouw

Adri Duivesteijn 25
De noodzaak van inspirerend publiek opdrachtgeverschap

Opdracht en ontwerp

Projecten van formaat 36

De jurering 43

De projecten 54

De 58 ingezonden projecten 162

Opdrachtgevers

‘Toen ik begon als architect waren de gemeenten betere opdrachtgevers dan de projectontwikkelaars, nu is dat andersom’

Ton Idsinga in gesprek met Mels Crouwel

Twee maanden na zijn aantreden als rijksbouwmeester, op 1 oktober 2004, hadden we een gesprek met Mels Crouwel over zijn eerste indrukken als ‘Rijks-architect’. Over actuele beleidsthema’s als decentralisatie, de Nota Ruimte en het architectuurbeleid binnen het Actieprogramma Ruimte en Cultuur, waaraan ten tijde van het interview nog druk werd gewerkt. Ook over het thema van De Gouden Piramide 2004: projecten op mesoniveau. De rijksbouwmeester is *qualitate qua* voorzitter van de jury van de Rijksprijs voor inspirerend opdrachtgeverschap. Een van de eerste ervaringen in zijn nieuwe functie was het bezoeken van de projecten en opdrachtgevers van de inzendingen die nog onder leiding van zijn voorganger Jo Coenen waren genomineerd. Even weg uit de vergadersfeer met de talloze overleggen en noodzakelijke kennismakingsrondes. Een praktijkbezoek aan voorbeelden van goed opdrachtgeverschap in het kader van het architectuurbeleid van het Rijk.
Maar uiteraard hadden we het ook over zijn ervaringen als architect bij het bekende architectenbureau Benthem Crouwel. Over bouwheren, over professionalisme, de lange looptijd van veel opdrachten, over de *braindrain* bij gemeenten en over cultureel opdrachtgeverschap.
Met als slot – voorzichtig tastend – een vooruitblik op het mogelijke resultaat van ‘vier jaar Mels Crouwel’.

Opdrachtgevers en het proces

‘In mijn architectenpraktijk ben ik alle mogelijke typen opdrachtgevers tegengekomen. Oók degenen die eigenlijk die titel niet of nauwelijks verdienen. In zijn algemeenheid is een goede opdrachtgever een opdrachtgever die ‘zijn zaakjes een beetje op orde heeft’. Dat kunnen zowel particulieren zijn als professionele opdrachtgevers.
Bij particulieren heb je het grote voordeel van een duidelijke een-op-een-situatie. Gaat het goed, dan is het fantastisch. Nadeel is meestal het gebrek aan kennis van of inzicht in alle aspecten die onvermijdelijk samenhangen met ontwerpen en bouwen. Loopt een proces uit de hand dan kan dat heel vervelend worden, omdat zakelijke en persoonlijke kwesties door elkaar heen gaan lopen. Dergelijke zaken spelen meestal in de uitvoeringsfase, als degene die zijn bouwdroom wil verwezenlijken krap bij kas komt te zitten.

Bij grote anonieme organisaties spelen er weer andere zaken. Daar wordt bij interne problemen de zwartepiet maar al te graag naar de architect geschoven. Die moet dan hún interne meningsverschillen gaan oplossen. Als een soort mediator.
We proberen dit altijd vóór te zijn. Vanaf het begin willen we duidelijkheid van hun kant, ruimte scheppen voor duidelijke momenten in hun besliscultuur. Maar een voordeel is dat grote geïnstitutionaliseerde opdrachtgevers meestal wél goed weten wat ze uiteindelijk willen. Dat moet natuurlijk ook wel bij dergelijke omvangrijke organisaties.
Dat hele proces, daar moet je als architect wel tegen kunnen. Ook wat de looptijd betreft. We hebben als bureau weinig grote woningbouwprojecten gedaan. Gebiedsontwikkeling, daar moet je vaak vijftien jaar voor uittrekken. Dat hoort nu eenmaal bij zo’n opdracht. Maar dit geldt ook vaak voor andere opgaven. De metro in Amsterdam en het Anne Frankhuis, daar heb ik dertien jaar aan gewerkt. Vreselijk lang, maar je leert er noodzakelijkerwijs mee te leven. We zijn er aan gewend geraakt dat projecten soms twee à drie jaar stilliggen. Die politiek moeilijk liggen. Als je een metro wil maken, dan weet je dat. Dan moet je ook niet zeuren.

Sterke karakters

Van der Leeuw, de directeur en initiator van de wereldberoemde Van Nellefabriek (1929–1931) in Rotterdam, wordt traditioneel als de ideale opdrachtgever gezien. Waarschijnlijk terecht. Maar ze komen natuurlijk weinig voor. Dergelijke kundige, sterke karakters. Wij hebben nog mazzel gehad. Met het museum De Pont in Tilburg, het Huis Marseille en het vroegere Museum Overholland in Amsterdam hadden we te maken met dergelijke ‘mooie’ opdrachtgevers, die wisten wat ze wilden en ons bureau heel bewust kozen. Dat waren échte, inspirerende en persoonlijke opdrachtgevers.
Maar met het noemen van deze voorbeelden wil ik niet beweren dat bij professionele opdrachten niet iets dergelijks kan plaatsvinden. De patronen, de programma’s van eisen, de overlegstructuren, dat is allemaal wel zo’n beetje hetzelfde. Maar binnen een standaardopdracht kan je soms tóch nog ver komen. Een standaardopdracht hoeft niet automatisch tot iets middelmatigs te leiden.
Het werken voor Multi Vastgoed bij de realisatie van de Malietoren in Den Haag vond ik bijvoorbeeld heel leuk. Het zijn dus niet alleen de opdrachtgevers in de cultuur die het verschil maken. Hans van Veghel was voor ons ‘zo’n opdrachtgever’. Gedreven en inventief. Ik heb nog nooit meegemaakt dat in een eindfase de opdrachtgever mééging met ons voorstel om op het allerlaatste moment nog een verbetering door te voeren die de staalconstructie nog nét wat mooier zou maken. Het kostte hem extra geld, maar hij deed het wél. Omdat hij overtuigd werd door de juistheid van ons voorstel. Hij nam die verantwoordelijkheid. Daar spreekt heel veel waardering uit voor de architectuur en het gebouw. Allerminst een botte ontwikkelaar dus. Iemand die beseft dat uiteindelijk kwaliteit rendeert. Goed om dat ook mee te maken.

Cultureel opdrachtgeverschap
Je zou in dergelijke gevallen van cultureel opdrachtgeverschap kunnen spreken. Nét wat extra's doen wat een meerwaarde oplevert. Niet alleen in het gebouw zelf, maar ook maatschappelijk. Op zoek naar een definitie van cultureel opdrachtgeverschap zou ik willen suggereren dat men onder cultureel opdrachtgeverschap verstaat dat je de effecten van je ingreep ook in het grotere geheel ziet van de maatschappij. Om het simpel te zeggen: dat de bijdrage eruit bestaat dat de wereld er niet slechter op wordt. Dat een opdracht als meer wordt gezien dan het rekenen in tijd, geld en vierkante meters. Dat meer mensen dan jezelf er baat bij hebben. Niet alleen praktisch, maar ook inhoudelijk. Dat is het culturele surplus.
Dat vind ik ook het grote belang van deze rijksprijs. Het belang van de goede opdracht wordt in een breed kader geplaatst. In een algemeen cultureel perspectief bezien. Ik zal me er ook sterk voor maken dat deze aanpak van het scheppen van gunstige voorwaarden voor de totstandkoming van goede architectuur wordt gecontinueerd. Zowel bij het Rijk zelf, als voor de 'markt'.

Beleid
Over de rol van de rijksoverheid worden op dit moment stevige discussies gevoerd. Zeker ook intern. Wat moet het Rijk nog wel doen, wat niet. Naar mijn mening is het Rijk de enige instantie die voor het hele land nog voorbeelden kan stellen. We kunnen dat nog integraal doen, we kunnen het nog overzien. We moeten een 'kwaliteitsbodem' proberen te garanderen. Alles vrijlaten, daar zie ik niets in. Een zekere planning en het daarbij creëren van gunstige voorwaarden, daar geloof ik nog steeds in.
Dat moet in het Actieprogramma Ruimte en Cultuur – de voortzetting van het architectuurbeleid en Belvedere – wat mij betreft duidelijk worden gemaakt.
De Nota Ruimte is in dit opzicht wel erg globaal.
Ik ben natuurlijk vrij nieuw in de beleidswereld. En ik heb me in deze korte tijd over veel dingen verbaasd. Die hele decentralisatie bijvoorbeeld. Is daar wel goed over nagedacht? Wat de precieze gevolgen zijn? Je ziet nu de gekke beweging ontstaan dat de ministeries minder gaan doen, veel zaken aan provincies en gemeenten overlaten. Maar de zogeheten lagere overheden kunnen dat niet aan – na de 'afslankingen' in het verleden – en die kloppen nu weer bij de rijksoverheid aan, die weer al die vragen moet gaan beantwoorden. En daar moeten weer veel mensen voor in dienst zijn. Dat kan natuurlijk niet de bedoeling zijn van het voorgestane decentralisatiebeleid. Tegen dit soort problematieken lopen we veel aan.
De gemeenten moeten het doen, maar kúnnen het niet doen.
Volgens mij is er niet goed nagedacht over wat nog wél geregeld moet worden door de rijksoverheid en wat niet. Als ik dat bij de verschillende ministeries aan de orde stel, dan krijg ik soms een verbijsterend simplificerend antwoord. Het beleid is zegt men: er móet niets meer. We trekken ons terug, doen het licht uit en draaien de sleutel om. Mág ik daar verbaasd over zijn? Als rijksbouwmeester? Met als taak van rijkswege de architectonische kwaliteit in Nederland te verbeteren? Met welke middelen, vraag ik me af, als deze 'filosofie' van de terugtrekking van de rijksoverheid praktijk zou worden?

Markt en opdrachtgevers
Begrijp me niet verkeerd. Ik heb in principe niets tegen marktwerking. Ook niet tegen het uitbesteden van taken. Maar kijk goed of het terrein geschikt is, veralgemeniseer het niet, en maak een gedegen analyse vooraf. Een organisatie hoeft van mij niet alles in huis te hebben. Getallen over aantallen medewerkers zeggen me op zichzelf ook niets. Ik prefereer meestal kleine werkverbanden van heel goede mensen – deskundige, goed samenwerkende teams – die een deel van het werk uit besteden. Dat werkt meestal beter, is goedkoper en efficiënter.
Sommige projectontwikkelaars hebben dit in hun organisatie heel bewust doorgevoerd. Die hebben zich de afgelopen jaren heel snel geprofessionaliseerd. Daar zijn gemeenten bij achtergebleven. Die hebben veel mensen 'die het verschil maken' zien weggaan, wegbezuinigd of hebben de noodzakelijke deskundigheid verkeerd ingeschat. Gedegen vakkennis werd daarbij sterk ondergewaardeerd als belangrijke factor voor de organisatie. Toen ik als architect begon waren de gemeenten betere opdrachtgevers dan de ontwikkelaars, nu is dat andersom. Ik heb het uiteraard over een trend, want natuurlijk zijn er nog gemeenten die het wél goed doen. En aan de andere kant zijn er helaas nog veel slechte ontwikkelaars. Maar de trend is duidelijk en voor eenieder in de bouwwereld en de plaatselijke politiek herkenbaar.
Het goede, bewuste opdrachtgeverschap door gemeenten – door het helemaal zelf te doen of op onderdelen uit te besteden, dat kan allebei – is veel minder geworden.
De laatste winnaar van De Vrije Pyramide in 2003, de directeur van Vesteda Huub Smeets, beklemtoonde bij de aanvaarding van de prijs nog eens sterk dat goed opdrachtgeverschap niet onderschat moet worden. Dat het een echt 'vak' is. Op zichzelf ben ik het daar wel mee eens. Het is niet iets wat je er zomaar bij kan doen. Een aantal basisprincipes kan je ook wel degelijk leren. Maar je moet er wel aanleg voor hebben. En een sterke positie bekleden in de eigen organisatie.
Het opzetten van een échte opleiding voor opdrachtgevers, dat zie ik ook niet zo snel. Daarvoor zijn de vereiste kwaliteiten té persoonsgebonden. Maar een basiscursus 'algemene ontwikkeling' voor goed opdrachtgeverschap zou niet slecht zijn.
Vaak wordt gezegd: een goed opdrachtgever weet precies wat hij wil. Ik begrijp wat daarmee wordt bedoeld. Maar sommigen vatten dit al te letterlijk op. Die wijzen een gebouw of een wijkje aan en zeggen doodleuk: 'ik wil dat je zoiets voor me maakt'. In mijn eigen bureau zijn we dan heel kort in ons antwoord: nee. We zeggen als bureau veel nee.

Het jaar 2008
Wat ik als rijksbouwmeester over vier jaar bereikt wil hebben? Dat is echt een gewetensvraag. Daar ben ik op dit moment vreselijk over aan het nadenken. Ik heb wel een indruk over wat beter zou kunnen. Maar die indruk is meer een impressie opgebouwd uit uitspraken van anderen. Dus enige slagen om de arm lijkt me wel wenselijk bij het zoeken naar een antwoord. Een antwoord, dán gebaseerd op eigen waarneming en analyse.
Ik heb de indruk dat het opdrachtgeverschap van de rijksoverheid naar andere partijen duidelijker kan. Dat de organisatie hiervan helderder moet worden. En dat Rijk en gemeenten, die heel vaak in een soort dubbelrol bij opdrachten zitten,

effectiever kunnen optreden. Dat ook de Rijksgebouwendienst efficiënter en sneller kan gaan werken. Je hoort om je heen toch wel heel vaak de klacht dat het allemaal zo lang duurt. En dat 'ze' zelf willen bepalen wat er allemaal precies moet gebeuren. Er zou beter geluisterd moeten worden, naar meningen van anderen, de gebruikers. Er zijn ook taken die heel geschikt zijn om door anderen te laten uitvoeren. Waarom gebeurt dat niet? En mandaten. Dat kan ook een stuk helderder. Waar kan iemand in de organisatie direct persoonlijk over beslissen.
Maar er is natuurlijk niet alleen het bouwen voor en door de overheid. Een rijksbouwmeester heeft een enorm veelkleurige functie. Dat heeft me wel verbaasd. Ik vind dat het ontwerp en het beleid even sterk aan bod moeten komen. Beleidskwesties zijn vaak een kwestie van trekken en duwen. En vooral veel praten. Maar het hoort er absoluut bij. Als ik dit niet zou willen doen, dan had ik deze functie niet moeten accepteren.'

Mels Crouwel is rijksbouwmeester en was voorzitter van de jury De Gouden Piramide 2004.
Hij is mededirecteur van Benthem Crouwel Architekten.

Papieren steigers
Zes thema's voor de stedenbouw
Allard Jolles

I believe in miracles, I believe in a better world for me and you
The Ramones, Dee Dee Ramone/Daniel Rey, New York, 1989

We are destroying the city in order to save it
Amerikaanse legerwoordvoerder, Falluja, 18 november 2004

Stedenbouw bemoeit zich overal mee. Dat is niet zo gek, want welk menselijk handelen – behalve luchtkastelen bouwen – heeft geen ruimtelijke consequenties? Van werkloosheidscijfers en hypotheekrenteaftrek tot rekeningrijden, NO_2-concentraties, vogelrichtlijnen en openbare orde: alles raakt aan de ordening van de ruimte. Het maakt dus niet uit hoe of waarmee dit artikel opent, uiteindelijk komt er toch hetzelfde te staan. Bij stedenbouw gaat het er meestal om vandaag iets te verzinnen voor de stad van morgen met gebruikmaking van de gegevens van gisteren. Voor deze tekst geldt hetzelfde. Een historisch voorbeeld, nu geïnterpreteerd en aangevuld met een andere discipline, levert mogelijk iets op voor de toekomst van het vak.
Van de Italiaanse schrijver Italo Calvino komt de opmerking dat er in de toekomst niets is wat we er zelf niet naartoe hebben gebracht. Dat lijkt wel stedenbouw, en het is dan ook bij Calvino waar mijn boodschap voor de toekomst begint.

Stedenbouw en literatuur
In 1984 kreeg Italo Calvino de opdracht een aantal colleges over de toekomst van de literatuur te schrijven. Hij overleed vlak voordat hij ze zou uitspreken en de teksten zijn postuum uitgebracht onder de titel *Zes memo's voor het volgende millennium.* Tien jaar later kwam de Finse hoogleraar architectuur Juhani Pallasmaa met een vergelijkbaar verhaal. Hij poneerde zes universele, tijdloze kwaliteiten van de architectuur. Vandaag, 2005, hebben we wederom tien jaar vooruitgang achter ons. De Nota Ruimte en de Nota Mobiliteit zijn verschenen en Nederland maakt zich op voor een flinke vernieuwingsslag in het bestaande stedelijke gebied. De grote uitbreidingen raken langzaam bebouwd en bewoond en nieuwe, veelal grootschalige infrastructuur is in uitvoering genomen. Het lijkt een perfect moment voor een variant op wat Calvino en Pallasmaa deden: zes thema's voor de stedenbouw, gebaseerd op het verleden, gebruikmakend met de kennis van vandaag en alles in perspectief met de te verwachten ontwikkelingen in Nederland voor de komende

tien jaar. Eén decennium lijkt me lang genoeg, en wat ik te zeggen heb is geen milliade houdbaar.
Ik besef ten volle dat stedenbouw iets anders is dan literatuur of architectuur. Toch is de relatie tussen de literatuur van Calvino en de huidige positie van de stedenbouw zonder geforceerde kunstgrepen overtuigend te leggen. De afstand tussen architectuur en stedenbouw is mogelijk groter dan die tussen literatuur en stedenbouw. Vergelijk het met de genetische verwantschap tussen gorilla en chimpansee, die veel geringer is dan die tussen de chimpansee en de mens. Slechts 20 procent van de werktijd van de stedenbouwer bestaat uit ontwerp, organisatie en berekeningen. Het overgrote deel van de tijd gaat op aan overleggen, schrijven en communiceren, aan taal dus. Daar heeft het vak de literatuur nodig, de kunst van het redeneren, formuleren, omschrijven en meeslepend vertellen. Soms gebeurt dat op overtuigende wijze, soms helemaal niet. Te veel stedenbouwkundigen gebruiken bijvoorbeeld veelvuldig allerlei vaktermen die zonder eenduidige definitie door het leven gaan. Een begrip als 'stedelijkheid' is bijvoorbeeld eerder een emotie dan een begrip met een vaste betekenis. Wie schrijft dat eens goed op?
Ondanks het feit dat de stedenbouwkundige discipline de laatste jaren steeds meer uitvoeringsgericht is geworden – vandaar ook het succes van de term 'ontwikkelingsplanologie' – blijft het werk van stedenbouwers vooral een papieren werkelijkheid, of het nu de taal van beleidsstukken of plantekeningen betreft. Stedenbouw is het in elkaar vouwen van papieren steigers waarin later, door inbreng van anderen en al dan niet in betonnen constructies gevat, het menselijk leven gedurende meerdere decennia moet floreren.

Lichtheid

De zes thema's van Calvino luiden: lichtheid, snelheid, exactheid, zichtbaarheid, veelvoudigheid en consistentie. Waar Pallasmaa voor geheel nieuwe thema's koos om de architectuur te duiden (traagheid, plasticiteit, zintuiglijkheid, geloofwaardigheid, realiteit en stilte), volstaan voor de stedenbouw de originelen van Calvino. Eens te meer een bewijs dat stedenbouw en literatuur misschien wel dichter bij elkaar liggen dan wij doorgaans denken.
Calvino's thema's zijn allemaal, hier en nu, van belang voor de ruimtelijke toekomst van Nederland. De Nieuwe Kaart laat zien waarom.[1] Op dit moment zijn er genoeg plannen – in alle mogelijke denkbare stadia van uitvoering – om heel Nederland te bedekken. Er lijken zelfs meer plannen te zijn dan problemen die om een ruimtelijke ingreep vragen. Soms veroorzaken plannen zelfs nieuwe problemen, bijvoorbeeld als twee initiatieven elkaar geografisch overlappen.
De opdracht van minister Dekker van VROM liegt er tegelijkertijd ook niet om: tot 2010 moeten er tussen de 380.000 en 420.000 woningen bij komen, ongeveer 80.000 per jaar. Is dat veel? Ja, want in vijf jaar tijd komt er een aantal woningen bij dat de woningvoorraad van de grootste stad van Nederland ruim voorbijstreeft. Amsterdam heeft er nu 375.000, op ongeveer 736.000 inwoners. Het zou interessant zijn om te zien hoe een discussie tussen planologen loopt als ze de vraag voorgelegd krijgen of die woningen verspreid over het land moeten worden gebouwd, of op één plek, zo een megawoonwijk groter dan Amsterdam vormend. In de IJsselmeerpolders is daar plek voor, en het zou niet slecht zijn voor de werkgelegenheid in Lelystad. Maar helaas: met alleen woningen maak je geen stad. Integendeel.
Het andere uiterste is het verspreiden van die 400.000 woningen in evenveel grote of kleinere wijken, buurtschappen of dorpsstraatjes, van Lutjebroek (een paar woningen) tot Rotterdam (iedere wijk één of twee). Dit sluit goed aan op Calvino's waardering voor lichtheid, en die bestaat voor de stedenbouw uit het gelijkelijk over het land verdelen van de totale woningbouwlast in kleinere, gelijke (elementaire) deeltjes. De last wordt zo haast gewichtsloos, geen enkele gemeente zal het als zware belasting ervaren. Zoals het er nu uitziet heeft Nederland voor het minst aansprekende model gekozen, een compromismodel tussen bovenstaande twee: relatief veel woningen komen in relatief grote, veelal nieuwe woongebieden.
De wijsheid van Calvino komt waarschijnlijk te laat. Lichtheid is ontklontering, en wij gaan klonteren.

Snelheid

In 1940 stonden er ruim twee miljoen woningen in Nederland, nu zijn dat er bijna zeven miljoen. Ruim drie kwart van het aantal woningen in Nederland is van na 1950. Het wederopbouwrecord stamt uit de periode 1957–1962: toen werd er in vijf jaar tijd een half miljoen woningen aan de voorraad toegevoegd. Wat minister Dekker wil, is dus praktisch en theoretisch haalbaar. We hebben het eerder gedaan, en de bouwtijd van een woning bedraagt nu slechts negen maanden. Calvino voert snelheid op als thema, omdat in een tijd van zappen en soundbytes de literatuur het ook kort zou moeten houden, wil ze gehoord worden. Maar tegelijkertijd is zijn stuk een ode aan de omweg, aan het langzaamaan doen, aan het tijdrekken, is het een oproep zijwegen in te slaan, vooral om 'de dood op een dwaalspoor' te brengen. Uitstel van executie dus.
Het interessante in de vergelijking van de huidige woningbouwopgave met die van de wederopbouw heeft direct te maken met de dood: juist de wederopbouwwijken kennen vele woningen die net gesloopt zijn, of op de nominatie staan gesloopt te worden. Alleen al in de Amsterdamse Westelijke Tuinsteden – dat is een dergelijk wederopbouwgebied – zullen ongeveer 13.000 van die woningen verdwenen zijn als de stedelijke vernieuwingsoperatie daar achter de rug is. Tussen 1957 en 1962 hebben we snel gebouwd, maar wat is dat waard als het binnen vijftig jaar plat moet? In Calvino's thema snelheid zit een waarschuwing verborgen voor de huidige generatie ontwerpers. Sla zijwegen in en wees letterlijk onnavolgbaar. Vooral voor de man met de sloophamer.

Exactheid

Bij het hanteren van het begrip 'exactheid' hoort natuurlijk het precies definiëren van termen als 'stedelijkheid'. Maar er is meer. En weer biedt de wederopbouwperiode een dankbaar voorbeeld. Ik ben geboren in de Westelijke Tuinsteden van Amsterdam, aan de Cornelis Lelylaan. De woning waarin dat gebeurde, zo'n uit duizenden herkenbare portiek-etagewoning in strokenverkaveling, was in mei van

dat jaar (1958) opgeleverd en ontworpen door architect Auke Komter. Het stedenbouwkundige plan aldaar was gebaseerd op het Algemeen Uitbreidingsplan (AUP) uit 1935. De woning staat er nog steeds, in een voor mij zelfs na 46 jaar nog herkenbare omgeving, met veel groen aan de achterkant en een karakteristieke Aldo van Eyck-speelplaats. Ook het uitzicht van binnenuit is hoegenaamd niet veranderd. De komst van de tram (eerst lijn 17, later 1) op het dijklichaam van de Cornelis Lelylaan begin jaren zestig staat nog altijd te boek als de meest schokkende verandering.
De meeste bewoners in die straat waren onderwijzer. Dit is het soort bevolking waar, volgens invloedrijke beleidsmakers, op dit moment in Amsterdam behoefte aan is – behalve leraren worden ook altijd de politieagent en de verpleegster genoemd. De scheefgezakte woningmarkt laat dat niet toe. Later woonden we aan de overkant van de Lelylaan in een maisonnette (ook uit 1958) in een van de flats naar ontwerp van J.F. Berghoef in het complex Sloterhof. Daar woonden we tussen radiomakers, journalisten en mensen uit de culturele hoek. Inderdaad, nu heet dat de 'creatieve klasse', en geen stad kan zonder. Maar bestaat iets pas als er een categorie voor is verzonnen?
Calvino's 'exactheid' bestaat uit drie onderdelen. Ten eerste: ga nooit te werk zonder 'een duidelijk omlijnd en uitgewerkt plan'. In bovenstaand voorbeeld is dat het AUP, de basis. Ten tweede: biedt de beschouwer een indringend en memorabel beeld. Dit zijn in dit geval de beelden uit mijn jeugd. De portiek-etagewoningen en zandbakken in het groen staan in mijn geheugen gegrift. En het laatste: wees 'zo precies mogelijk in woordkeus en in de uitdrukking van nuances van gedachte en verbeelding'. Stedenbouwkundige nuances: weinig ensembles zijn zo subtiel van ritmiek als de rij flats van Berghoef, in een prachtige cadans van grote zwarte en kleinere witte flats, met als slotakkoord een zwart-witte woontoren, hoger en wat verder weg geplaatst uit de as van de Lelylaan. Dit zijn grootstedelijke 'nuances van gedachte en verbeelding', even krachtig als de beschrijving van grootstedelijke dynamiek op de eerste twee pagina's van Robert Musils *Der Mann ohne Eigenschaften.* Niet voor niets een van de lievelingsboeken van C. van Eesteren, de belangrijkste ontwerper van het AUP.
Waar zit die memorabele genuanceerdheid in bijvoorbeeld de meeste Vinex-locaties? Ik zie het niet.

Zichtbaarheid
De tweede helft van Calvino's thema's kan met minder woorden toe. 'Zichtbaarheid' is voor hem het vermogen beeldend te denken, van taal naar beeld en omgekeerd. Dat lijkt me geen probleem voor de stedenbouwkundige discipline. Ontwerpers zijn als geen andere beroepsgroep in staat de fantasie te laten landen in een verleidelijke tekening, als neerslag van de bij de stedenbouwer meestal goed ontwikkelde 'mogelijkheidszin' (al weer uit Musil). Het is dit onderdeel van het vak dat raakt aan autonome kunst: het in alle vrijheid trekken van enkele lijnen op een wit velletje papier als oplossing voor een maatschappelijk probleem. En dat is tevens het enige moment waarop de architectuur- of kunsthistoricus entree zou mogen maken in het stedenbouwkundige debat. Maar daar houdt niemand zich aan.

Onzichtbaar werken, opgaan in de anonimiteit van het collectief, was voor Van Eesteren een absolute voorwaarde om in overheidsdienst aan de stad te kunnen werken. Tegenwoordig is de zichtbaarheid van de auteur van een plan, en dat is meestal de geestelijke vader van bovenstaand moment van 'autonome kunst', alom aanwezig. Geen plan zonder handtekening. Een begrijpelijke ontwikkeling: in de huidige competitiemaatschappij is naamsbekendheid in ieder vak onontbeerlijk, en het publiek vraagt om herkenbare helden. De geschiedschrijving zou zich hier niet door moeten laten leiden. Het zichtbaar maken van de achterliggende processen en structuren is veel belangrijker.

Veelvoudigheid
Met 'veelvoudigheid' doelt Calvino op het encyclopedische, het meerlagige, het flexibele. Dit thema sluit goed aan bij thema één, 'lichtheid'. Elk deel van de stad, hoe gering ook, is middelpunt van een oneindig netwerk. Het is goed te beseffen dat ook ieder mens zichzelf als zo'n deeltje ervaart, en ook zo behandeld wenst te worden. Het individu zou dus altijd uitgangspunt van de stedenbouwkundige moeten zijn. Juist in een tijd dat woordsamenstellingen – waarvan een van de onderdelen 'netwerk' is – het debat beheersen. Het is niet moeilijk te voorspellen dat het individu over niet al te lange tijd een belangrijke opdrachtgeversrol zal gaan vervullen. Nu gebeurt dat al bij woningen op zogenaamde 'vrije kavels'. De volgende stap is dat het individu ook gaat kiezen waar die kavel moet komen.
Flexibiliteit gaat wat betreft stedenbouw natuurlijk ook over gebruik. Hoe meer er in een plan kan, des te langer blijft het actueel, bruikbaar en fris. Flexibiliteit is toekomstwaarde. Flexibiliteit is ook veranderbaarheid. De mogelijkheid tot veranderen is de basis voor stedelijk continuïteit. Flexibiliteit is noodzakelijk voor het voortbestaan van een gebied. Ook hier schieten de meeste Vinex-locaties ernstig tekort. Er is geen ruimte opengelaten voor het onverwachte. De sloopactiviteiten in de Westelijk Tuinsteden duiden mogelijk op geringe flexibiliteit, maar dat geldt vooral voor de woningen. De dragers van het AUP, de waterwegen, de velden en de infrastructuur, zijn wel degelijk in staat de huidige veranderwoede op te vangen.

Consistentie
Calvino's tekst over 'consistentie' is nooit gevonden. Ik interpreteer het als een oproep aan de stedenbouwkundige discipline om in samenhang met het bestaande te ontwerpen, alert te zijn op duurzaamheid en vast te houden aan eerder geuite opvattingen over een periode van meerdere jaren. De persoon die straks in stedenbouwers' schepping woont, werkt of recreëert, moet dat in het volste vertrouwen kunnen doen, vele jaren achtereen. Consistentie heeft dus ook te maken met het feit dat stedenbouw iets is van de lange adem, van de lange termijn. In de jaren van het AUP hadden de ambtenaren van de Afdeling Stadsontwikkeling daar een prachtig symbool bij. Het vertrouwen van de burger werd gesterkt door de witte doktersjassen die ze droegen. Alle operaties aan het stadslichaam werden door Van Eesteren en zijn chirurgenteam met uiterste toewijding uitgevoerd. Maar stadsvergelijkingen met het lichaam tellen allang niet meer, zijn definitief Vitruviaans geworden.
Exit de witte jas.

Het is niet nodig op zoek te gaan naar een alternatief kledingstuk. Met slechts zes woorden – licht, snel, exact, zichtbaar, veelvoudig en consistent – loodste Italo Calvino ons de 21ste eeuw in. Dat lijkt me voorlopig meer dan genoeg.

1 De Nieuwe Kaart van Nederland (maart 2002) toont de situatie in Nederland wanneer alle ruimtelijke projecten die op stapel staan, of waarvoor concrete plannen bestaan, zouden worden uitgevoerd.

Allard Jolles (1958) is architectuurhistoricus en werkzaam bij de Dienst Ruimtelijke Ordening van Amsterdam als Coördinator Vakontwikkeling. Tevens schrijft hij voor de website archined.nl, vakdagblad Cobouw en tijdschrift S&RO. Hij maakte eerder boeken over het Oostelijk Havengebied, IJburg, Zuidoost en Amsterdamse structuurplanning.

De noodzaak van inspirerend publiek opdrachtgeverschap *Adri Duivesteijn*

Nederland mag zich koesteren in een rijke, eeuwenoude traditie van belangwekkend publiek opdrachtgeverschap. Een traditie die echter van weinig waarde is als ze niet telkens opnieuw betekenis krijgt. In vorm en inhoud. Op elk moment en in elke omstandigheid. Dat blijkt noch eenvoudig, noch vanzelfsprekend te zijn. De goede uitzonderingen niet te na gesproken is er op dit moment sprake van een teloorgang van het publiek opdrachtgeverschap. Terwijl de maatschappelijke uitdagingen voor de inrichting van ons land en onze steden enorm zijn. Om deze ruimtelijke problematiek succesvol aan te pakken, moeten publieke personen en instanties het publiek opdrachtgeverschap weer leren hanteren als het machtige wapen van weleer.

Nederland is met mensenhanden gemaakt

Ons land, onze steden zijn gemaakt op basis van publiek opdrachtgeverschap. Het publiek opdrachtgeverschap ontleende zijn maatschappelijk fundament aan de politiek, de overheid en aan allen die in het middenveld een publieke verantwoordelijkheid hadden.

Aan de maakbaarheid van de samenleving mag dan tegenwoordig worden getwijfeld, de inrichting van ons land is een monument van maakbaarheid. Nederland is met mensenhanden gemaakt! En de reden is vanzelfsprekend en volstrekt apolitiek. De fysieke gesteldheid van ons land dwong ons op een vrij natuurlijke wijze tot samenwerken en tot planning. In dit door water bedreigde land – althans grote delen daarvan – is het vanzelfsprekend om de handen ineen te slaan om deze dreiging het hoofd te bieden. Van dit algemeen belang was iedereen overtuigd, zodat de regels die daaruit voorvloeiden als volkomen vanzelfsprekend werden aanvaard. De overheid nam de verantwoordelijkheid voor de ruimtelijke ordening in de meest brede zin van het woord en bepaalde de spelregels waarbinnen burgers zelf initiatieven konden ontplooien. Het begrip toelatingsplanologie uit onze Nederlandse ruimtelijke-ordeningstraditie brengt dit trefzeker onder woorden.

De aanwezigheid van een centralistische ruimtelijke-ordeningsplanning in Nederland is dan ook niet specifiek te herleiden tot een bepaalde ideologische stroming. Pure noodzaak, pure functionaliteit was en is haar basis. Het is een zo indringend onderdeel van onze existentie dat het misschien wel een tweede natuur van de Nederlander is geworden. Bijna per definitie zoeken wij naar structuren, naar regels en naar instituten die de inrichting van ons land onderhouden. In het huidige tijdsgewricht wordt over die regeldrift te gemakkelijk badinerend gedaan. Want als

dit land schoonheid heeft, dan kan veel ervan herleid worden tot onze traditie van planning en beheersing. Deze traditie maakte het typisch Nederlandse landschap tot een cultuurlandschap bij uitstek.

Land én stad

Het publiek opdrachtgeverschap vormde de drijvende kracht bij de aanleg van de dijken, droogmakerijen en polders. Met de (Nieuwe) Hollandse Waterlinie, de IJsselmeerpolders en de Deltawerken zijn het eclatante hoogtepunten van de maakbaarheid van ons land. Maar het publiek opdrachtgeverschap heeft ook onze steden gevormd. De in 1613, op grond van een besluit van de Amsterdamse vroedschap, begonnen aanleg van de Amsterdamse grachtengordel is hiervan nog steeds een van de mooiste voorbeelden. Een door eenvoud gekenmerkt rooilijnenplan groeide uit tot een van de monumentaalste binnensteden in de westerse wereld. Later zou in deze stad het wethouderssocialisme zijn betekenis krijgen. In de jaren twintig waren het de wethouders Wibaut en De Miranda die maatschappelijke wantoestanden binnen de volkshuisvesting te lijf gingen. Niet alleen met een programma voor sociale woningbouw, maar ook met een architectuur van wereldklasse. De architecten van de Amsterdamse School en later het Nieuwe Bouwen kregen de ruimte om hun ideeën, gepaard aan de maatschappelijke idealen van de toenmalige bestuurders, in de praktijk te brengen. De Spaarndammerbuurt, met de woningwetwoningen van Eigen Haard van architect M. de Klerk – een van de kroonjuwelen van de Nederlandse volkshuisvesting –, is daar het resultaat van. Met de nadien veel geciteerde uitspraak ‘dát staat er, knap als ze het afbreken’, verkondigde wethouder Wibaut na de voltooiing zijn tevredenheid over deze culturele dáád. Want dat was het. De woonbuurt oversteeg verre het niveau van de ‘gewone’ voorziening van arbeiderswoningen. Het was en is een lichtend voorbeeld van goed publiek opdrachtgeverschap, dat bestuurders later inspireerde bij de bouw van de naoorlogse wijken en bij de aanpak van de oude wijken in de steden in de jaren tachtig van de vorige eeuw.
Met recht kunnen wij trots zijn op de ruimtelijke schoonheid van ons land, en het economisch efficiënte gebruik van de geografische ligging. En op de wijze waarop het publiek opdrachtgeverschap en publieke investeringen in Nederland de weg hebben vrijgemaakt voor grote particuliere investeringen.
Maar dat is het verleden. Hoe ziet onze toekomst eruit?

Op weg naar een verstedelijking van plus 45 procent in 2030

Voor de toekomst van Nederland is het van levensbelang dat publieke opdrachtgevers hun taak opnieuw inhoud geven. Juist nu gaat het erom spannen. De verstedelijking dringt zich overal op. De vraag is niet of er gebouwd wordt, maar hóe er gebouwd zal gaan worden. Welk woon- en leefklimaat gaan wij in de komende tien jaar voor de eerstvolgende honderd jaar maken? De inrichting van ons land gaat meer en meer over de verdeling van de zeer schaarse ruimte. Maar liefst 16 miljoen mensen wonen in ons land op zo’n 35.500 km^2. In 2030 zijn dat er 18 miljoen. Vrijwel alle functies, met uitzondering van de landbouw, vragen om meer ruimte. Bovendien neemt ook de fysieke afstand tussen die onderlinge functies toe.

Bereikbaarheid is een belangrijker vestigingscriterium geworden dan nabijheid. Bedrijven streven er niet langer naar om een geïntegreerd onderdeel uit te maken van een stedelijke omgeving, maar verkiezen bedrijfsterreinen aan de snelwegen. Het is een van de redenen voor de gestage toename van de mobiliteit. Men verwacht dat de mobiliteit per auto in 2030 is gestegen met 60 á 75 procent. De daarvoor benodigde infrastructuur is een enorme ruimtevreter. Het ruimtebeslag, is de verwachting, zal tot 2030 dan ook met maar liefst 45 procent (!) toenemen. Nederland zal dus een nog hogere dichtheid krijgen. Ik ben daar niet bang voor. Er zijn tal van megasteden die laten zien dat hoge dichtheden goed kunnen samengaan met leefbaarheid. Parijs en Londen zijn voorbeelden waar wij veel van kunnen leren. Maar om die leefbaarheid veilig te stellen zal ons publiek opdrachtgeverschap ingrijpend anders moeten worden ingevuld. De vraag is hoe? De rijksoverheid ziet voor zichzelf in dit opzicht niet of nauwelijks nog een substantiële rol weggelegd. De overheidsinbreng beperkt zich tot het bepalen van de hoofdstructuur van Nederland. Het Rijk delegeert de feitelijke inrichting van het land aan andere bestuurslagen zoals provincies en gemeenten. Zij zullen op hun beurt sterk afhankelijk zijn van marktpartijen. Deze partijen zijn het die uiteindelijk zullen gaan investeren. Hoe nu – onder de huidige condities – aan publiek opdrachtgeverschap vorm en inhoud te geven? Dat is een vraag die mijns inziens cruciaal is voor de inrichting van ons land en het aanzien van onze toekomstige wijken en buurten.

Teloorgang van publiek opdrachtgeverschap

Het is een nuchtere constatering: het publiek opdrachtgeverschap is op zijn retour. Niet dat er geen mooie projecten meer tot stand komen in Nederland. Er zijn op allerlei niveaus voorbeelden aan te dragen van geëngageerde publieke opdrachtgevers die in staat zijn meer dan gemiddeld te presteren. In dit boek zijn daar fraaie voorbeelden van te vinden. Maar het worden steeds meer uitzonderingen die de regel bevestigen.
Grote publieke opgaven in de ruimtelijke ordening worden verwaarloosd of zijn regelrecht mislukt. Deels heeft dat zijn oorzaak in de veranderde opvatting over de rol van de overheid. De ‘terugtredende overheid’ heeft haar kaarten gezet op het zelfregulerende vermogen van de samenleving en in het bijzonder op de werking van de markt. Het opdrachtgeverschap is daarmee fundamenteel veranderd. Vooral het *directe* publieke opdrachtgeverschap is meer en meer verdwenen. De minister opereert ‘op afstand’ en het woord van de wethouder is allang geen wet meer. Veel klassieke overheidstaken zijn ondergebracht bij verzelfstandigde overheidsinstanties, geprivatiseerd of doorgeschoven naar een (diffuus) middenveld. De wethouder Volkshuisvesting is een vrijwel machteloze procesmanager geworden. De rol van democratisch gekozen bestuurders wordt meer en meer uitgekleed en teruggebracht tot – in hoofdzaak – die van regisseur. Binnen die veranderde rol van politiek en overheid is voor het publiek opdrachtgeverschap nog geen betekenisvolle, nieuwe invulling gevonden. Drie voorbeelden zijn illustratief voor de teloorgang van de kwalitatieve inbreng van het publiek opdrachtgeverschap: de inrichting van de Randstad en Het Groene Hart, de ‘antistad’ Vinex en – niet te vergeten – ons eigen ‘Grand Project’: de HSL.

Randstad
Nog niet eens zo oude foto's van de Randstad laten vaak steden en ommeland zien van een verbluffende schoonheid. Het landschap wordt gekenmerkt door een unieke openheid tussen stad en land. De kaarten die onderdeel waren van de grote ruimtelijke-ordeningsnota's lieten een vergelijkbare helderheid zien. In mijn eerste vijftig jaar heb ik echter mogen meemaken dat van die verbluffende schoonheid en die unieke openheid van stad en land in de Randstad nauwelijks meer iets overbleef. Natuurlijk, er zijn nog steeds mooie gebieden, maar overal heeft de verstedelijking toegeslagen. En wat zeer on-Nederlands is: vrijwel zonder planning. De ontwikkelingen in de zogeheten Zuidvleugel van de Randstad zijn daarvan een goede illustratie. Wij zien dat het gebied tussen Rotterdam, Delft, Den Haag en Zoetermeer in nog geen dertig jaar tijd volledig is dichtgeslibd. Het publieke opdrachtgeverschap, dat regulerend had kunnen optreden, faalde hier in alle opzichten. Niet één masterplan ligt aan deze verstedelijking ten grondslag. De publieke opdrachtgever heeft hier de onvermijdelijke verstedelijking van de Randstad laten gebeuren alsof er sprake was van een natuurverschijnsel. En hoewel publieke personen verantwoordelijk zijn, voelt niemand zich hier uiteindelijk verantwoordelijk voor. En wat nog erger is, niemand spreekt de verantwoordelijke aan op het niet nemen van zijn of haar verantwoordelijkheid. Een collectief falen van onze democratische instanties.
Het resultaat is een vernietiging van onze open ruimte en een enorme verkwisting van ruimte. Waar is de hedendaagse Wibaut die hier orde op zaken had kunnen stellen? Het voorbeeld van de Zuidvleugel staat niet op zichzelf. Het is helaas exemplarisch voor de Randstad als geheel.

Antistad Vinex
Waar de naoorlogse wijken nog nadrukkelijk deel van de stad zijn, keren de meeste Vinex-wijken zich van de stad af. Voor veel bewoners is het ook de kans geweest om de stad te ontvluchten. Met de Vinex is de antistad geboren. Een proces dat zich nog heeft versterkt doordat de programma's sterk marktconform moesten worden ingevuld. Daardoor is het publieke opdrachtgeverschap feitelijk vervangen door het institutionele opdrachtgeverschap van de markt. Dat wil zeggen dat projectontwikkelaars en ontwikkelende bouwers verantwoordelijk zijn geworden voor de realisering van de inhoud van het plan. Continuïteit van de omzet en maximalisatie van de winst blijken daarbij belangrijke drijfveren. Natuurlijk is het niet allemaal niets wat er gebeurt. Maar wie door de schijn heen prikt – of beter gezegd achter de façade kijkt – komt er algauw achter dat verkeerde standaardisatie en minimale maten verantwoordelijk zijn voor de armetierigheid van de gerealiseerde woningbouw. Dat projecten gebouwd in particulier opdrachtgeverschap een aanmerkelijk grotere differentiatie laten zien in architectuur, typologie en in oppervlakte zou eenieder toch te denken moeten geven. Binnen de Vinex heeft de publieke opdrachtgever zich gemarginaliseerd tot 'facilitator' van de marktpartijen. De antistad is van niemand, en wordt gebouwd voor niemand. Inhoudelijke kritiek wordt afgedaan met het argument dat 'de kopers in de rij staan'. Of eenvoudigweg als 'gezeur'.

Het Grote Project HSL
Ook bij grote projecten waarbij de overheid wel direct als opdrachtgever betrokken is, worden kansen gemist. De HSL is daar het meest bizarre voorbeeld van.
Met torenhoge ambities is dit prestigieuze project gestart, om gedurende een mislukt aanbestedingsproces volledig te worden uitgekleed. De minister werd door de Tweede Kamer wel aangesproken op kostenoverschrijdingen, maar nooit op bezuinigingen op kwaliteit. Het ergste is dat het niemand duidelijk is hoeveel geld er wordt weggegooid door het accepteren van deze gebrekkige kwaliteit.

Wat zou het niet mooi zijn wanneer er een 'straf' zou staan op dergelijk slecht publiek opdrachtgeverschap. Tot nog toe kennen wij in ons politieke systeem als het gaat om de vormgeving van onze ruimte geen sancties op gebrek aan kwaliteit. Helaas kunnen bestuurders vrijwel ongestraft op de kwaliteit van een ontwerp bezuinigingen. Ze worden er soms zelfs om geprezen!

Wat is goed publiek opdrachtgeverschap?
De basis voor goed publiek opdrachtgeverschap is het besef dat de politiek en de overheid het niet alleen kunnen doen. Samenwerken is essentieel maar ook onvermijdelijk om tot resultaat te komen. Maar die overheid moet daarin wel een zelfbewuste partner zijn. Immers, zij is het die uiteindelijk zorg kan dragen voor de democratische legitimatie van een plan. Daarmee heeft de overheid een fundamentele en vaak zelfs een beslissende stem bij de planrealisatie. Voor een goed besef van de publieke opdrachtgever: geen plan zonder overheid, ook in het huidige ruimtelijke beleid! De vraag is hoe deze nog altijd essentiële machtspositie dienstbaar is te maken aan goed publiek opdrachtgeverschap. De belangrijkste opgave is het vastleggen van publieke kaders die particuliere opdrachtgevers in staat stellen daadwerkelijk aan de slag te gaan. Het meest fascinerende maar ook inspirerende voorbeeld blijft voor mij de eerdergenoemde Amsterdamse grachtengordel. In het oorspronkelijke rooilijnenplan, waarin water dominanter was dan de bebouwing, zijn de spelregels opgenomen waarbinnen particuliere opdrachtgevers aan de slag konden gaan. Binnen deze systematiek konden beide partijen hun eigen optimale gelijk halen. Misschien wel het beeld van de ideale overheid. Publieke en private doelstellingen bijeengebracht in een planconcept. De vraag is echter hoe dit kan worden vormgegeven in een tijd waarin directieven niet meer van bovenaf komen, omdat de ruimtelijke ordening is gedecentraliseerd.
Toch kan het mijns inziens óók binnen de beleidsfilosofie van de Nota Ruimte. Mits gekozen wordt voor een gebiedsgewijze ontwikkeling. Het geeft de beste garantie voor een sterk publiek opdrachtgeverschap. De Wet Ruimtelijke Ordening kent binnenkort het fenomeen van de structuurvisie. Juist binnen een gebiedsgewijze ontwikkeling kan het opstellen van een structuurvisie een rehabilitatie inhouden van het publieke opdrachtgeverschap. Het geeft de provincie en de gemeente de mogelijkheid om aan de verbeelding van de toekomst inhoud te geven. Het geeft de mogelijkheid publieke doelstellingen veilig te stellen. Maar het geeft ook ruimte voor private opdrachtgevers om duurzaam te investeren.

Beeld van de praktijk

Een gedecentraliseerde ruimtelijke ordening heeft dit niet per definitie veiliggesteld. Het meest indringend werd ik daarmee geconfronteerd tijdens een van de werkbezoeken van de Tweede-Kamercommissie VROM (Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer) aan de Noordvleugel van de Randstad. Wij werden ontvangen in een kleine, benauwde vergaderruimte die vol zat met bestuurders (burgemeesters en wethouders) uit het gehele gebied. Het ging hier om het 'Noordvleugeloverleg'. Deze bestuurders hadden onderling – een monopolyspel nabootsend – de ruimte (lees: woningbouwlocaties) in de Noordvleugel verdeeld. Hier waren dus de voorwaarden bepaald voor de latere (meso)projecten in de woningbouw in de betrokken gemeenten. Ieder samenhangend idee over de inrichting van het gebied was in de presentatie afwezig. In deze toekomstige megastad zijn nu al tal van spanningen aanwezig. De ruimtelijke ontwikkeling van Amsterdam, Almere, Schiphol, de Haarlemmermeerpolder kent elk voor zich een eigen dynamiek. Daar werd niet over gesproken. Iedere afzonderlijke bestuurder had zijn of haar locaties 'uitonderhandeld'. Dat onderhandelingsresultaat mocht vooral niet verstoord worden. Hier werd toelatingsplanologie niet omgezet in ontwikkelingsplanologie maar in onderhandelingsplanologie. Het grootste bezwaar tegen dit soort onderhandelingsplanologie is dat kwantiteit het uitgangspunt is en dat kwaliteit op geen enkele wijze meer een criterium is.
Binnen hetzelfde gebied is ook te zien hoe het wel kán, of eigenlijk hoe het móet. Amsterdam en Almere hebben het Atelier IJmeer ingericht. Gezamenlijk hebben deze gemeenten een opdracht verleend aan stedenbouwkundigen Teun Koolhaas en Ellen Marcusse om een ontwerp te maken voor een toekomstvisie voor de toekomstige megastad Amsterdam-Almere.

Ontwerpen aan Nederland

Voor mij is dat de kern van het publieke opdrachtgeverschap in de huidige tijd. Door het ontwerp en het ontwerpproces weer serieus te gaan nemen, komen er plannen die tot de verbeelding spreken. De marginalisering van het ontwerp en de ontwerper is een aantoonbare uitholling van het publiek opdrachtgeverschap. Daarom kan de revival van het publiek opdrachtgeverschap alleen gestalte krijgen wanneer ze samengaat met een rehabilitatie van de stedenbouwer en de architect. Opdrachtgevers moeten daarom hun – helaas te vaak voorkomende – badinerende houding over het ontwerpvak loslaten. In de ruimtelijke ordening is het ontwerp juist bondgenoot, het integratiekader waarbinnen alle functies een betekenisvolle plek kunnen krijgen. Het voorkomt eenzijdige oplossingen en biedt de basis waarbinnen publieke belangen en doelstellingen kunnen worden veiliggesteld. Wanneer publieke opdrachtgevers bereid zijn de verbeelding opnieuw een kans te geven in stedenbouwkundige ontwerpen voor een gebiedsgewijze ontwikkeling (structuurvisies) dan kan – in de traditie van goed publiek opdrachtgeverschap – voorkomen worden dat ons landschap verder versnippert en kunnen onze (nieuwe mega)steden versterkt worden.
Men hoeft geen sociaal democraat te zijn om te weten dat de inrichting van ons land niet kan zonder regels en regie. Dat is gewoon een kwestie van *common sense.*

Die inrichting kan niet zonder plannen. 'Fantasie en daadkracht, dromen en visioenen' kansen geven, vergroot de kans op plannen die weer tot de verbeelding spreken. Die later de inspiratie van onze tijd zullen zijn. Waar zijn de gedeputeerden en de wethouders die durven te staan voor plannen waar de verbeelding een kans krijgt? Plannen die het gangbare voorbijgaan.

Adri Duivesteijn was als wethouder Ruimtelijke Ordening en Stadsvernieuwing (1980–1989) in Den Haag bestuurlijk opdrachtgever van tal van gemeentelijke projecten en was als directeur van het Nederlands Architectuurinstituut (1989–1994) opdrachtgever voor de bouw van het instituut in het Museumpark in Rotterdam. Hij is vanaf 1994 lid van de Tweede Kamer der Staten Generaal en was voorzitter van de Commissie Grote Projecten.

De jury, v.l.n.r. Ton Idsinga (secretaris), Annemiek Rijckenberg, Mariet Schoenmakers, Ellen Marcusse, Mels Crouwel (voorzitter), Juliette van der Meijden, Jurjen van der Meer, Mascha van Vuuren-Sanders en Yoeri Albrecht

Opdracht en ontwerp

Projecten van formaat

Projecten op mesoniveau. Wat zijn dat? Om welke ontwerpopgaven gaat het? Dat was een veelgestelde vraag tijdens de prijsronde 2004 van De Gouden Piramide, de Rijksprijs voor inspirerend opdrachtgeverschap. Het gehanteerde thema bleek niet altijd even duidelijk voor de potentiële deelnemers, ondanks de aangereikte voorbeelden om het ontwerpniveau te illustreren[1], de faq's op de website, extra nagezonden mails en telefonisch gegeven informatie. En ondanks het feit dat de inzendende opdrachtgevers bijna zonder uitzondering professioneel genoemd kunnen worden, dus vertrouwd zouden moeten zijn met de terminologie in het vakgebied. De inzenders waren: 12 projectontwikkelaars, 2 vastgoedbeheerders, 4 corporaties, 9 gemeenten, een provincie, zelfstandig bestuursorgaan, universiteit, schoolbestuur, particulier, een stichting en ten slotte twee vertegenwoordigers van een publiek-privaat samenwerkingsverband. Voor sommige inzenders bleef de thematische aanduiding kennelijk abstract. Of men probéérde het gewoon. Dat kan natuurlijk ook.

Stedenbouw, infrastructuur, landschap

Het gehanteerde begrip 'mesoniveau' is een gevolg van de systematiek en de opzet van de rijksprijs. Bij toerbeurt wordt in een driejarige cyclus gekozen voor de schaalniveaus micro, meso en macro. Volgens deze formule kunnen alle soorten opdrachtgevers aan bod komen en wordt er recht gedaan aan multidisciplinaire, integrale projecten. De opdracht zélf, daar gaat het immers om. Niet om de verkokering tussen disciplines in stand te houden. Deze attitude heeft ook tijdens deze prijsronde vruchten afgeworpen. Ten minste één project liet bijvoorbeeld een bijzonder interessante synthese zien van architectuur (woningbouw), infrastructuur (tunnel), landschapsarchitectuur en stedenbouwkunde. De aandelen van de verschillende disciplines in het totale project steken bijna letterlijk 'in elkaar'. Het was een gecombineerde opdracht vanuit één hand. De vraag wat de 'bovenliggende' discipline was, was niet ter zake.
Blijft echter het feit dat mesoniveau een weinig aansprekend begrip is. In de praktijk is 'gebiedsontwikkeling' gangbaarder, alhoewel de lading er niet helemaal door wordt gedekt. Bijvoorbeeld tunnels, verkeersknooppunten en waterwerken worden doorgaans geen gebiedsontwikkeling genoemd, maar kunnen door hun formaat wel mesoprojecten zijn.
In dit boek over De Gouden Piramide 2004 is daarom gekozen voor de aanduiding: stedenbouw, landschap, infrastructuur. Dat benadert de feitelijke situatie nog het beste, en spreekt meer tot de verbeelding dan het academische 'mesoniveau'.

Inzendingen en projecten

Na sluiting van de inzendtermijn op 25 juni 2004 waren er 58 projecten 'binnen' van 35 inzenders. Het verschil tussen de aantallen is het gevolg van het feit dat iedereen kon kiezen tussen het inzenden van één, twee of drie projecten, waarvan er ten minste één moest zijn gerealiseerd in de jaren 2002 tot 2004.
Zoals te verwachten viel bestond het leeuwendeel van de projecten uit woningbouw, zoals buurten of grotere wooncomplexen (29). Gedeeld tweede: bedrijven/kantorenlocaties en combinaties van winkels/appartementen/stedelijke voorzieningen (8). Verder vier infrastructurele projecten, een infra-architectuur-landschapsproject, drie projecten op het gebied van de landschapsarchitectuur, een winkel/stadscentrum, twee kunsttoepassingen en eveneens twee onderwijsvoorzieningen. Zonder meer een mooie spreiding van onderwerpen en opdrachtsituaties. Maar altijd blijft er het onbevredigende gevoel dat er 'gekende' projecten ontbreken, ondanks de oproep te participeren aan bijna 18.000 mensen werkzaam in het vakgebied van de architectuur, stedenbouw, civiele techniek, landschapsarchitectuur, de ruimtelijke ordening en het (lokaal) bestuur. De aangeschreven opdrachtgevers konden direct meedoen, anderen (bijvoorbeeld architecten, stedenbouwkundigen, gemeentelijke ambtenaren, collega-opdrachtgevers) konden een opdrachtgever voordragen, die vervolgens wel zélf moest beslissen wel of niet in te zenden.

De rijksprijs

Met het toekennen van De Gouden Piramide wil de rijksoverheid in haar architectuurbeleid aandacht vragen voor het grote belang van goed opdrachtgeverschap bij de vormgeving van de gebouwde omgeving en het landelijk gebied in ons land. Dit belang is onmiskenbaar, want zonder opdrachtgevers geen opdracht, geen financiële middelen en geen leiding over de realisering. De opdrachtgever is met andere woorden de spil in het bouwproces. Waren de opdrachtgevers bij de vorige ronde (microniveau) de gebruikelijke 'principalen' in de architectuur, zoals corporaties, ontwikkelende bouwers, particulieren, stichtingen en projectontwikkelaars, bij het hogere schaalniveau was het opdrachtgeverschap begrijpelijkerwijs meer bestuurlijk van aard. Vooral de gemeenten zijn bij de ontwikkeling van woongebieden en bedrijfsvoorzieningen meer aan zet. Veelal oefenen zij het opdrachtgeverschap uit in nauwe samenwerking met de 'mensen uit de praktijk': de projectontwikkelaars en corporaties.
De Rijksprijs voor inspirerend opdrachtgeverschap is een prijs met aanzien. Niet alleen omdat vier ministeries – VROM, OCW, LNV en V&W – het initiatief tot de prijs hebben genomen, ook de prijs zelf is niet onaanzienlijk: een bedrag van 50.000 euro. Daarnaast ontvangt de winnaar een speciaal ontworpen trofee en wordt – samen met de overige genomineerden – geportretteerd in een serie tv-documentaires over de opdrachtgevers en hun projecten. Bovendien is er het boek, dat naast het juryrapport en enkele essays van gastauteurs een beschrijving en illustraties bevat van de beste projecten van de prijsronde.
De rijksprijs wordt tijdens een live-uitzending uitgereikt door de bewindspersoon wiens beleidsterrein het meeste verwantschap vertoont met het project van de winnende opdrachtgever.[2]

Typologie van de opgaven

De grote verscheidenheid van de inzendingen geeft een mooie kijk in de keuken van de besluitvormingsprocessen die voorafgaan aan de totstandkoming van projecten van zeker formaat, zoals woonwijken, bedrijfsterreinen en winkelgebieden. Het zijn de achtergronden van de architectuur die voor de uiteindelijke gebruikers bijna altijd in nevelen gehuld blijven.

De inzendingen werden gedomineerd door drie typen opgaven: nieuwbouw 'in de wei', dus aan de rand van het bestaande stedelijk gebied (20), herstructurerings- en vernieuwingsprojecten (15) en binnenstedelijke transformatieprojecten (13). Soms is de keuze tussen de drie typen enigszins arbitrair, omdat een locatie bijvoorbeeld aan de rand van een gemeente kan liggen, maar tegelijk ingebed kan zijn in een groter stedelijk netwerk.

Er was maar één Vinex-wijk ingezonden: Stellinghof-Vijfhuizen in de Haarlemmermeer.[3] Terwijl de meeste Vinex-wijken juist in de periode zijn gerealiseerd die gold voor de in te zenden projecten. Bovendien maakten de Vinex-woningen in die jaren een groot deel uit van de totale woningproductie in Nederland. Het is speculeren over de reden van die magere opkomst. Is men doorgaans niet erg trots op deze (vooral bij de vakcritici niet al te gunstig bekend staande) wijken? Of is de gangbare opinie 'het is toch maar een Vinex-wijk dus zal hij wel niet winnen'? En daarmee een *self-fulfilling prophecy?*

Het relatief grote aantal herstructureringsprojecten geeft goed aan dat Nederland de bestaande bedrijfsvestigingen en de naoorlogse woningvoorraad in een aardig tempo aan het vernieuwen is, ook als het geen ISV-gebieden[4] zijn. Nederland is met recht aan De Grote Verbouwing begonnen.[5] Vaak ook daartoe gedwongen omdat geschikte bouwlocaties niet bepaald rijkelijk voorhanden zijn. Vooral in de grote steden is het woekeren met de ruimte.

De inzendingen

Zoals gebruikelijk was het verschil tussen de kwaliteit van de inzendingen redelijk groot. Van kennelijk haastwerk (waaronder fotokopieën van folders met onmiskenbaar snel ingevulde projectbeschrijvingen) tot zeer uitvoerige en degelijke procesbeschrijvingen met adequate illustraties. Soms was er sprake van een grote mate van precisie in het beschrijven van de historie van een project en van onverbloemde trots op de geleverde prestatie. Bewonderenswaardig is vaak de taaie vasthoudendheid die uit de procesbeschrijvingen spreekt. Enkele opdrachtgevers lieten het verzorgen van de inzending – zo werd wel duidelijk – aan de architecten over, wat tot gevolg had dat in de teksten enkele saillante openhartigheden voorkwamen.

Bij enkele projecten kostte het moeite om door het afgekloven, habituele vocabulaire van professionele opdrachtgevers heen te breken. Door de opeenhoping van woorden en begrippen als duurzaam, kwalitatief hoogstaand, concept, positioneren, visie, uitstraling, klantgericht, upgraden, op maat, flexibel, hoogwaardig, ambitieniveau wordt een beschrijving van een project er niet aantrekkelijker en duidelijker op. Het is imponeertaal die niet imponeert, maar verduistert. Wat dat betreft waren de spaarzame projectbeschrijvingen van particulieren en stichtingen – en uiteraard ook enkele professionals – met hun eenvoudige, maar doeltreffende taalgebruik minstens zo informatief.

Maar alles bij elkaar boden de proces- en projectbeschrijvingen een goede illustratie van de drijfveren en aspiraties die ten grondslag liggen aan – vooral – de gebiedsontwikkeling in Nederland.

Impressie

In dit kader is het uiteraard ondoenlijk een uitputtend overzicht te geven van de beschrijvingen. Bovendien gaat het bij een prijstoekenning vooral om het oordeel van de jury.

Daarom hierbij slechts enkele sprekende passages uit de teksten, waarbij vooralsnog geen onderscheid is gemaakt of de inzending wel of niet (op basis van de toelatingscriteria van de rijksprijs) tot de formele beoordelingsfase wist door te dringen.

De Stichting Internationale Bouwtentoonstelling/WiMBY (Welcome into My Backyard!) kwam met een sterk afwijkende, maar behartenswaardige inzending die bestond uit de ontwerpen voor drie typen SchoolParasites: multifunctionele noodlokalen binnen het herstructureringsproject van de wijk Hoogvliet bij Rotterdam. Met de inzending werden niet alleen ongebruikelijke oplossingen geboden voor de ruimtenood van drie basisscholen in de wijk, maar ook kritiek geleverd op de kwaliteit van de scholenbouw in het algemeen. Met andere woorden: het ontwerp als kritiek.

WiMBY schrijft: 'Het project heeft een aantal zaken aan het licht gebracht over opdrachtgeverschap in het onderwijs. De aandacht gaat doorgaans uit naar een beperkt aantal voorbeeldige opdrachtgevers, die architectonisch interessante schoolgebouwen realiseren. Maar dit zijn uitzonderingen. De meeste opdrachten voor schoolhuisvesting (nieuwbouw, verbouw, uitbreiding) zijn onopvallend, middelmatig en routineus. Ze ontrekken zich aan architectonische kwaliteitsambities maar vormen intussen wel de fysieke omgeving waarin honderdduizenden kinderen hun onderwijs genieten.

De desinteresse wordt in de hand gewerkt door de wetten en de regels die onderwijshuisvesting dicteren, en de bijbehorende budgetten en financieringssystemen. De gebruikelijke gang van zaken is sterk gericht op risicomijding. (...)

De decentralisatie van bevoegdheden op het gebied van onderwijshuisvesting, van het Rijk naar de gemeente, blijkt in de praktijk de speelruimte voor vernieuwing verder te verkleinen. Veel gemeenten sluiten bulkcontracten af voor de huur van noodlokalen, en dat laat afzonderlijke scholen weinig ruimte om naar wens af te wijken. Ook blijkt er op gemeenteniveau weinig bereidheid om geld uit te trekken voor experimenten en innovatie waarvan scholen in heel Nederland zouden kunnen profiteren. Doordat er ook op rijksniveau nauwelijks aandacht is voor innovatiebevordering, is de ruimte voor *research & development* al met al onthutsend klein.'

B.M. Witkamp, van Witkamp Vastgoed Beheer, die als opdrachtgever zonder meer weet wat hij wil, ventileerde haast en passant kritiek. Niet op de overheid maar op de nieuwste, avontuurlijke architectuur in Nederland. Hij schreef bij de uitgangspunten voor een nieuw bedrijfsterrein: 'De nieuwbouw dient eenvoudig te zijn, met gebruikmaking van traditionele bouwmaterialen. Modernistische uitwassen zijn uitgesloten.'

Ook Van der Weegen Bouwontwikkeling in Tilburg keerde zich tegen het huidige, enigszins trendy 'modernisme'. Maar dan vooral tegen het verschijnsel van de *footloose* opererende architecten. Zij kozen bij de ontwikkeling van de woonbuurt Het Gotenpark juist voor plaatselijke architecten die de 'plek' – om met Aldo van Eyck te spreken – kenden. Bovendien, zo schrijven ze, wil 'Van der Weegen geen modegevoelige ontwerpen, maar streeft [men] naar eigentijdse architectuur met een lange houdbaarheidsdatum'. Die gebondenheid aan het werkgebied geldt ook uitdrukkelijk voor de opdrachtgever zélf: 'Van der Weegen is een Tilburgs familiebedrijf dat al 125 jaar bestaat en in Midden-Brabant opereert. (...) De keuze voor een beperkt werkgebied is een bewuste. We kennen er de markt en voelen ons betrokken bij de mensen en de omgeving.' De projectontwikkelaar was betrokken geraakt bij het plan door het winnen van een ontwikkelaarsprijsvraag die in 1997 door de gemeente Tilburg was uitgeschreven.
Nog een andere inzending maakte gebruik van het prijsvraaginstrument: het stadsdeel Westerpark in Amsterdam. De Amerikaanse landschapsarchitecte Kathryn Gustafson won de besloten prijsvraag met haar visie op de toekomst van het terrein van de voormalige Westergasfabriek. Zij kreeg vervolgens de opdracht haar ideeën te realiseren.
Een andere mogelijkheid om een ontwikkelingsvisie 'van buiten te halen', is het benoemen van een 'artistiek leider'. Sijtwende bv, een consortium van projectontwikkelaar Bohemen bv, de weg- en waterbouwers Volker Wessels Vastgoed bv, Rijkswaterstaat, de gemeente Leidschendam/Voorburg en het regiobestuur Haaglanden, benoemde daartoe een leidinggevend stedenbouwkundige. Uit de toelichting: 'Om de mogelijkheden van de ontwikkelingsvisie tastbaar te maken is Ashok Bhalotra als stedenbouwkundige gevraagd een plan uit te werken met een bijna visionair gehalte. (...) De door de heer Bhalotra geschetste visie is tot op het moment van realisatie de basis geweest voor het plan. Vanzelfsprekend met vele inhoudelijke aanpassingen maar de visie is er niet door gewijzigd omdat de ruimtelijke meerwaarde van de oplossing werd onderkend en onderschreven. Sijtwende bv heeft als een soort katalysator tussen de diverse partijen gewerkt en heeft binnen het samenwerkingsproces de regie gevoerd.'
Wie heeft de uiteindelijke regie over het opdrachtgeverschap? Dat is de kernvraag bij alle inzendingen. De gemeente Apeldoorn kiest ervoor dit uitdrukkelijk in eigen hand te houden. Bij de presentatie van drie aanzienlijke projecten in de gemeente schreef men: 'De resultaten illustreren de ambities van het gemeentelijk opdrachtgeverschap zoals dat eind vorige eeuw vorm kreeg in beleid, proces en organisatie. Het opdrachtgeverschap van Apeldoorn kenmerkt zich door een sterke gemeentelijke regie van de stad in planvorming en kwaliteit, gericht op uitvoering van de binnenstadsvisie 2010. De gemeente verbindt daarbij haar directe verantwoordelijkheid en voorbeeldfunctie als opdrachtgever van overheidsgebouwen, openbare ruimte en kunst aan haar regierol.
Het gemeentelijk opdrachtgeverschap geeft mede inhoud aan *Architectuur als Cultuur,* het gemeentelijke architectuurbeleid. De resultaten van deze aanpak worden nu zichtbaar en versterken het draagvlak voor het beleid.'

Soms kunnen stedenbouwkundige projecten beter 'operaties' worden genoemd door de enorme impact ervan voor de stad als geheel. Een dergelijke omvangrijke operatie, die een 'neerwaartse spiraal' van maar liefst 130 jaar moest stoppen, is de ontwikkeling van het Van Heekplein in Enschede met inschakeling van tal van ontwikkelaars en gebouweigenaren.
De kwaal en het medicijn beschreven: 'De historie van de stad Enschede heeft haar sporen nagelaten in de huidige stedenbouwkundige en architectonische kwaliteit. De grote brand van 1862 heeft vrijwel de gehele oude binnenstad in de as gelegd. In WO II werd Enschede getroffen door geallieerde bombardementen. Vervolgens kreeg de stad te maken met een economische teruggang van de textielindustrie. Tal van fabriekscomplexen in en om het centrum werden gesloopt. Dit betekende een kaalslag voor de binnenstad.
In de zestiger jaren werd het zuidelijke deel van de binnenstad herontwikkeld: veel beton, hoogbouw en een brede boulevard door hartje stad. Door de revitalisering van de centra van omliggende steden nam de concurrentiepositie van Enschede begin jaren '90 zienderogen af. Om deze neerwaartse spiraal te stoppen heeft de gemeente het initiatief genomen samen met marktpartijen te komen tot herontwikkeling van het zuidelijk deel van de binnenstad, het project Van Heekplein. Enschede wil met dit project haar detailhandelstructuur versterken, haar centrumfunctie verbeteren, een sterkere euroregionale positie verkrijgen en een aangenaam woon-, leef- en winkelklimaat bieden dat aansloot op de bestaande stad.'
Hoewel de woningbouwprojecten en de bouw van kantoren en bedrijfslocaties de overhand hebben bij deze prijsronde, zijn de infrastructurele projecten ook wel degelijk aanwezig. De resultaten van een actieve gemeente op dit terrein zijn (onder andere vanuit de trein op het traject Leiden-Schiphol) goed te zien: de drie verfijnde, harpachtige bruggen in het vlakke land van de Haarlemmermeerpolder.
Dat die bruggen geen 'toevallig' incident zijn, maakt de beschrijving duidelijk: 'Voor onze 'inhaalslag' infrastructuur moesten 26 bruggen worden gemaakt. Het idee was om daarvan 23, goed ontworpen maar ingetogen te maken, en voor 3 – aan de Hoofdvaart – wilden we een bijzonder project maken. Toen de vakwethouder vroeg: 'Wie is de beste bruggenbouwer van de wereld?' kreeg hij het antwoord: Santiago Calatrava. En zo geschiedde...
Calatrava schetste drie bruggen op een rij, spectaculair en onbescheiden als landmarks in de polder. Haarlemmermeer wil architectuurbeleid ook *zeer* van toepassing laten zijn op infrastructuur. In de *Oost West, Thuis Best* cyclus van Architectuur Lokaal presenteerde Haarlemmermeer zich uitdrukkelijk op dit thema. De gemeente is waarschijnlijk een van de weinige in Nederland met een supervisor voor infra, te weten Moshé Zwarts. Over mobiliteitsesthetiek gesproken...'
In de landschapsarchitectuur wordt vaak een heel andere toon aangeslagen.
De provincie Gelderland trad op als opdrachtgever voor een landschappelijke inpassing van een omleidingsroute voor de N322 van 3,5 kilometer lengte aan de zuidzijde van Zaltbommel. In de beschrijving is gekozen voor het gezichtpunt van de reiziger. De leidraad voor het ontwerp is – in eigen woorden – een poëtische: 'Komend vanaf de A2 en de verstedelijking van Den Bosch en de A2 bedrijventerreinen rijdt de automobilist vanaf het viaduct over de spoorlijn Den Bosch-Utrecht

door een relatief open naar een eeuwenlang bebouwde, verkavelde en versnipperde dijkzone met inherente diversiteit aan beeldelementen. Deze beeldelementen zijn in opsomming: elzenzadels op rabatten, doodlopende noten- en populierenlaantjes, boerenwindsingels, wilde fruitsoorten her en der verspreid, verwilderde opstanden op boerenplaatsen met rozen en kamperfoelie; strakke laanbeplanting langs de provinciale wegen, monumentale bomen op buitenplaatsen etc. In een samenhang worden deze elementen gegroepeerd waarbij beslotenheid en weidsheid elkaar afwisselen en waarin vanuit beide richtingen komend de sloten in het rabattenbosje zichtbaar zullen blijven en in ieder seizoen een spannend beeld op zullen leveren.'

1 Uit het inschrijfformulier en de informatiebrochure: '[Het mesoniveau] is het ontwerpniveau dat de schaal van het enkele gebouw (of een klein ensemble van gebouwen), een infrastructurele voorziening of bijvoorbeeld een buurtpark overschrijdt, maar niet de draagwijdte en schaal heeft van een ruimtelijke-ordeningsopgave als het regionaal ontwerp of streekplan. Voorbeelden van projecten op het mesoniveau: een buurt van stad of dorp, een bedrijventerrein, stadsparken, een verkeersknooppunt, een gemeentelijk industrieel complex, de 'nieuwe natuur', tunnels opgenomen in het rijkswegenstelsel, landelijke distributiecentra, regionale leisure-voorzieningen, stationscomplexen.'
2 De Gouden Piramide is een vernieuwde voortzetting van De Bronzen Bever (1990–1996) en De Zeven Pyramides (1996–2000). De prijs is gebaseerd op de 'Regeling Rijksprijs voor inspirerend opdrachtgeverschap De Gouden Piramide', die op 13 maart 2003 in de *Staatscourant* werd gepubliceerd.
3 Verder ook de kantorenlocatie Papendorp als onderdeel van Leidsche Rijn bij Utrecht.
4 Investeringsbudget Stedelijke Vernieuwing.
5 Jacqueline Tellinga, *De Grote Verbouwing. Verandering van naoorlogse woonwijken,* Rotterdam 2004.

De jurering

Een cyclische besluitvorming. Dat is de academische kwalificatie voor de route die de jury bewandelde op weg naar de vaststelling van de nominaties voor De Gouden Piramide 2004. Onder leiding van rijksbouwmeester Jo Coenen werd afgezien van een lineaire afvalrace. Het ging heen en weer. En niet zoals bij de springprocessie van Echternach: drie stappen vooruit, en twee stappen achteruit. Nee, soms werd bij de beoordelingen van de inzendingen zo goed als opnieuw begonnen en 'vroege favorieten' op socratische wijze bekritiseerd, soms zelfs gefileerd. Het had veel weg van een ontwerpproces, waarbij twijfel en zekerheden om de voorrang strijden. Gemakzucht viel de juryleden niet te verwijten, ruimte voor schuttersputjesgedrag werd nauwelijks geboden.
Het centrale thema van de rijksprijs is het inspirerend opdrachtgeverschap in de architectuur, de stedenbouw, de landschapsarchitectuur, de ruimtelijke ordening en het civiele ontwerp. De prijsronde 2004 stond in het teken van het mesoniveau.[1]
Tal van onderwerpen kwamen bij de discussies aan bod: grondposities, consistentie, complexiteit, visie op de opgave, het eindresultaat telt, coalitievorming, financieel risico, het 'casten' van de juiste personen, bestuurlijke onmacht, sterrendom, 'je nek uitsteken', business as usual, integraliteit, et cetera. Maar bij de ontleding van de problematiek voerden uiteindelijk twee vragen de boventoon: 'wie is de échte opdrachtgever?' en 'is hier een uitzonderlijke prestatie geleverd?' Deze twee kardinale vragen vormden de pijlers die de uiteindelijke beoordelingen zouden schragen.
De benadering van de problematiek rond het goede opdrachtgeverschap geschiedde vanuit verschillende perspectieven. De herkomst van de juryleden stond hier borg voor. De jury, gekozen op basis van specifieke vaardigheden en deskundigheid, bestond uit:
Voorzitter Jo Coenen en Mels Crouwel (vanaf 1 oktober 2004), rijksbouwmeester.
Het professioneel opdrachtgeverschap Mariet Schoenmakers, AM Wonen, directeur ontwikkelingsplanologie.
Het technisch-bouwkundig opdrachtgeverschap Mascha van Vuuren-Sanders, Arcadis Architecten bna, vestigingsdirecteur.
Ervaren ontwerpers Jurjen van der Meer, architect, algemeen directeur architectenbureau De Zwarte Hond.
Aankomende, talentvolle ontwerpers Ellen Marcusse, stedenbouwkundige bij de gemeente Almere, hoofd opleiding stedenbouw, Academie van Bouwkunst Amsterdam.
Lokaal bestuur Annemiek Rijckenberg, senioradviseur Andersson Elffers Felix, lid VROM-Raad, oud-wethouder Ruimtelijke Ordening Utrecht.
Vakkritiek Juliette van der Meijden, Urban Visions, stedenbouwkundige en publicist.
Algemene journalistiek en/of commentator Yoeri Albrecht, journalist *Vrij Nederland* en programmamaker.

Secretaris Ton Idsinga, projectleider De Gouden Piramide.
De leden van de jury werden op voordracht van rijksbouwmeester Coenen benoemd door de minister van Volkhuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer. Voorzitters en secretaris hadden geen stemrecht.

Kennismaking
De eerste jurybijeenkomst vond plaats op 1 september 2004. Aan het begin van de zomer waren de inzendingen al toegezonden aan de juryleden, voorzien van opmerkingen door de ingestelde Technische Commissie.[2] De traditionele eerste taak van een jury is altijd melding te maken van een eventuele beroepsmatige of persoonlijke betrokkenheid bij een ingediend project.[3] Daarna is de tweede stap te bepalen welke inzendingen voldoen aan de inzendvereisten van deze ronde. Op die eerste septemberdag was dat niet anders. Een aanzienlijk aantal inzendingen bleek helaas niet te voldoen aan de gestelde eisen over de mate van realisering, het schaalniveau en/of de aan te leveren informatie.[4]
Alvorens alle 'gepasseerde' 26 projecten plenair werden besproken, vond er een uitgebreide gedachtewisseling plaats over het opdrachtgeverschap in Nederland. Algemeen was het gevoelen dat er veel te weinig aandacht uitgaat naar goed opdrachtgeverschap. Ook in de wereld van de opdrachtgevers zélf. De functie 'opdrachtgever' is in organisaties vaak niet expliciet aanwezig, en de invulling niet duidelijk. Men is directeur, projectleider, ambtenaar, projectontwikkelaar, architect, wethouder, civiel-ingenieur, maar opdrachtgever? De betrokkenen zijn zich vaak zelfs niet bewust van de portee van die term. Het opdrachtgeverschap is in organisaties sterk gedepersonaliseerd. Terwijl voldoende kennis en kunde gekoppeld aan de juiste persoonlijke eigenschappen de invulling van die functie moeten bepalen. Vooral die persoonlijke eigenschappen (inzicht, souplesse, communicatief vermogen, creativiteit) zijn cruciaal voor het *inspirerend* opdrachtgeverschap. Met name deze vorm van opdrachtgeverschap wil de rijksprijs stimuleren.

Opdrachtgever in beeld
Hier doet zich meteen een merkwaardige paradox voor. Iedere deskundige uit de bouwwereld zal de behoefte aan die persoonsgebonden eigenschappen bij een 'ideale opdrachtgever' beamen, en tegelijkertijd zeggen dat een dergelijk persoon het natuurlijk nooit alleen kan. Want bouwen is teamwork. Want hoeveel actoren zijn er in het bouw- en ontwerpproces doorgaans niet aanwezig? Zeker bij projecten op het mesoniveau, zoals bij gebiedsontwikkeling van enig formaat. De lijst is lang: vertegenwoordigers van de overheid (gemeenten, soms ook kaderwetgebieden, provincies en het Rijk), de grondeigenaar, de (hoofd)aannemer, het bouwadviesbureau, de constructeur, het financieel management, de installateur, de grond-, wegen- of waterbouwer, de stedenbouwkundige, de architecten, de landschapsarchitect, soms een supervisor, welstand, en dan uiteindelijk de projectontwikkelaar, corporatie of de gemeente, die als *de* opdrachtgever doorgaat. En dat opdrachtgeverschap wordt soms ook weer vertegenwoordigd door meerdere mensen of, zoals bij een consortium, door meerdere bedrijven. In het katern Economie van *NRC Handelsblad* stond enige tijd geleden dat het werk van architecten voor 80 procent van de tijd wordt gevuld met overleg. De absolute top. Geen beroep waar zoveel wordt gepraat.
Ondanks deze complexiteit in de organisatie van het proces constateerde de jury, aan de hand van de ingezonden projecten, dat er wel een duidelijk patroon is te herkennen. En dat patroon is dat succesvolle projecten meestal geleid worden door een goed werkend duo. Een tandem gevormd door een vertegenwoordiger van de betrokken gemeente en de 'realisator'. Beiden met geheel verschillende verantwoordelijkheden en doelstellingen, maar toch heel sterk op elkaar aangewezen.
De gemeente in de rol van de bestuurlijke opdrachtgever (om de kaders vast te stellen), de realisator als opdrachtgever bij de totstandbrenging van een project. Binnen dit tweemanschap kunnen vanzelfsprekend de accenten per project verschillen. In het ene geval is de 'bouwopdrachtgever' vooral bezig met het verwezenlijken van de plannen, in een ander geval heeft de corporatie of ontwikkelaar tevens een grote inbreng in de planvorming. Een goede wisselwerking tussen de ideeën van beide type opdrachtgevers in het tandem kan uiteraard bijzonder bijdragen tot het verhogen van de kwaliteit van een project.
Bij de inzendingen zijn hier verschillende voorbeelden van te zien: een wethouder en een directeur van een projectontwikkelingsbedrijf, een gemeentelijke stedenbouwkundige en een projectleider van een ontwikkelaar, enzovoorts. Soms is de vervlechting van ideeën zo groot dat het denkbaar zou moeten zijn dat de gemeente en de ontwikkelaar/corporatie tezamen een project indienen, ook als er geen sprake is van een geformaliseerde publiek-private samenwerking. Dat zou meer recht doen aan de feitelijke omstandigheden waaronder een project soms tot stand komt.
Ter afronding van die eerste vrije gedachtewisseling werd nog geconstateerd dat de ingediende projecten niet alleen qua presentatie maar zeker qua complexiteit aanzienlijk van elkaar verschilden, wat een onderlinge vergelijking er niet eenvoudiger op zou maken. Met de uitspraak dat het er nu op aan zou komen te detecteren 'wie het avontuur aanging' bij een project werd een begin gemaakt met het bespreken van alle plannen.
Na afloop van die plenaire ronde werden vooralsnog geen conclusies getrokken. De juryleden waren zo in de gelegenheid zaken te laten bezinken en bij de volgende bijeenkomst op eerder ingenomen standpunten terug te komen.

Het eerste oordeel
Tijdens de tweede jurydag op 14 september 2004 werd eerst bepaald wat 'de beste projecten' waren van deze prijsronde, die door hun kwaliteit, maar ook door hun diversiteit, het verdienden een plaats te krijgen in het boek. Dat betekende uiteraard ook een eerste schifting, dus ook het uitspreken van een oordeel.
Aan de hand van welke criteria werden deze kwalificaties uitgesproken?
Het reglement van de prijs was hierin duidelijk. In het kort:
– de kwaliteit van het resultaat, waarbij de culturele waarde, de toekomstwaarde en de gebruikswaarde onderscheiden werden;
– het inspirerend opdrachtgeverschap, gekenschetst door de trefwoorden creativiteit, deskundigheid en bezieling.[5]

Het resultaat was dat 23 projecten van 17 inzendingen in het boek over De Gouden Piramide 2004 zouden worden opgenomen. Een mooie staalkaart van mesoprojecten in Nederland, aldus de jury. Ook qua disciplines, alhoewel woningbouw ontegenzeggelijk de boventoon voerde.
Om enigszins richting te geven aan de discussie werd vervolgens overgegaan tot het peilen van de voorkeuren na veertien dagen bedenktijd. Beargumenteerd gaven alle juryleden aan wie hún vijf favorieten waren, waarbij ook twijfelstemmen konden voorkomen. Het resultaat was dat de 17 inzendingen in drie blokken uiteen vielen:

– de koplopers: Westerpark, Sijtwende, Van der Weegen Bouwontwikkeling, woningcorporatie Het Oosten en de Universiteit Utrecht
– een kleine middenmoot: Projektontwikkelingsburo Haagdijk en het Bestuurlijk Overleg Vernieuwing Bijlmermeer
– de rest van de 17 inzendingen

Na deze tussentijdse poll, werden alle plannen weer uitgelegd en onderworpen aan een geheel nieuwe aanpak. In feite werd er een herstart van de beraadslagingen gemaakt.

Opgave en opdracht

De projecten werden nu ingedeeld per opgave en type opdrachtgever. Bij de opgaven werden vijf categorieën onderscheiden: woonbuurten, (binnen)stedelijke herstructurering, meervoudig grondgebruik, transformatie, realisatie nieuw concept. Bij de opdrachtgevers zes: ambtelijk, bestuurlijk/politiek, de klassieke opdrachtgever als persoon, de commerciële opdrachtgever, coalities, de uitzonderlijke opdrachtgever. Eerst werden binnen de afzonderlijke categorieën de (dus goed vergelijkbare) plannen aan elkaar getoetst en gekeken wat de verschillen in aanpak waren, maar ook het verschil in de geleverde prestatie. Vooral dat laatste aspect was reden voor discussie. Als iemand in ‘gezegende omstandigheden’ verkeert – grondbezit, solide machtsbasis, voldoende financiële middelen, medewerking gemeente – is de prestatie dan niet minder om tot een zeer geslaagd project te komen, dan een opdrachtgever die er toch nog in slaagt om ‘voor de poorten van de hel’ een redelijk project weg te slepen? Kan onvervalste heroïek niet schuilgaan achter op zichzelf niet al te spectaculaire projecten? Maar is dit relevant voor de gebruiker? Díe heeft te maken met het uiteindelijke resultaat, het proces zal hem worst zijn. Zo werd onder meer betoogd.
Een ander steeds weer opduikend thema in de discussies is dat van het persoonlijke commitment. Is er een ‘witte raaf’ aanwezig? Iemand die ‘ervoor vecht’. Die ’s nachts wakker ligt. Een held, om het zo te zeggen. Dat kan bij de overheid zijn, of een particulier bedrijf. Dat maakt niet uit. De sterk persoonlijke inbreng in het bouw- en ontwikkelingsbedrijf en bij de gemeenten, en de ‘aanspreekbaarheid’ van een duidelijke opdrachtgever op zijn visie, het bleef als thema regelmatig terugkomen. Daarbij werd ook stilgestaan bij het wezen van – letterlijk – ‘opdracht-geven’.
De essentie van goed opdrachtgeverschap zou zijn dat de opdracht ‘gegeven’ wordt, eigenlijk weggegeven. Dat men daarbij bewust het risico zou moeten aanvaarden dat juist niet alles bij voorbaat ‘onder controle’ zou zijn. Dat er ruimte voor verbeelding wordt geschapen.
Na deze algemene bespiegelingen kwamen uiteindelijk noodzakelijkerwijs de concrete inzendingen weer aan bod. Want de verplichting begon te dringen de minimaal drie, maximaal vijf genomineerden aan te wijzen. Maar niet nadat werd geconstateerd dat bij inzenders van meerdere projecten de consistentie van het ingezonden werk soms bedenkelijk was. Een goed geslaagd project kon zo door een veel minder geslaagd project van dezelfde opdrachtgever in de oordeelsvorming worden benadeeld.

Genomineerden

De slotronde werd voorafgegaan door het kenschetsen van alle inzendingen aan de hand van positieve en negatieve connotaties. In dit proces, vergelijkbaar met dat van een aanklager en een verdediger, werden ontegenzeggelijk enige verschuivingen kenbaar ten opzichte van de eerder ingenomen standpunten. De ‘zigzaggende’ besluitvorming wierp vruchten af.
Bij het aanwijzen van de genomineerden bleven er niettemin veertien kanshebbers over. Drie inzendingen staken er boven uit, de waardering was unaniem:

– Van der Weegen Bouwontwikkeling met het plan Friezenlaan in Tilburg
– Sijtwende bv met het gelijknamige plan in Voorburg/Leidschendam
– Stadsdeel Westerpark Amsterdam met het Cultuurpark Westergasfabriek

De overige kanshebbers bleven elkaar echter naar de kroon steken, alhoewel er wel duidelijke tekenen waren van profilering.
Aan het eind van de avond werd besloten het er niet op aan te laten komen op dat late uur, maar de volgende dag de persoonlijke keuze voor de maximaal vijf genomineerden en de motivatie door te geven aan de secretaris van de jury.
Het resultaat was verrassend. Niet zozeer de uitslag zelf, als wel de grote mate van duidelijkheid en eensgezindheid die er uit sprak. Het resultaat met het aantal stemmen:

– Stadsdeel Westerpark Amsterdam met het Cultuurpark Westergasfabriek (7)
– Van der Weegen Bouwontwikkeling met het Plan Friezenlaan Tilburg (6)
– Sijtwende bv met het Plan Sijtwende in Voorburg/Leidschendam (6)
– Universiteit Utrecht met de universiteitswijk De Uithof (4)
– Het Bestuurlijk Overleg Vernieuwing Bijlmermeer Amsterdam met de herstructurering van de G-buurt bij Ganzenhoef (4)

Zeven inzenders kregen één stem.[6]

Nominaties

De genomineerden, overige deelnemers en vervolgens de media werden op de hoogte gesteld van het nomineren van bovenstaande vijf opdrachtgevers.
De vijf genomineerde opdrachtgevers en de ingezonden projecten – eveneens vijf – boden tezamen een veelkleurig palet van mesoprojecten en typen opdrachtgevers

in Nederland. Een min of meer gelukkig toeval, want daar was zeker niet bewust op afgekoerst.[7] De projecten in korte trefwoorden:

- Cultuurpark Westergasfabriek: herbestemming, restauratie industrieel erfgoed, landschapsarchitectuur, kunsttoepassingen en -accommodaties
- Plan Friezenlaan: herbestemming, woningarchitectuur, parkaanleg, kunsttoepassing/geluidsmuur
- Plan Sijtwende: integraliteit infrastructuur, architectuur woningen en bedrijven, landschap, stedenbouw, met kunsttoepassingen
- De Uithof: herstructurering, menging functies, 'architectuur als motor'
- Herstructurering G-buurt: sociale en stedelijke vernieuwing, architectuur, microstedenbouw

De inzendende opdrachtgevers in dezelfde volgorde:

- Cultuurpark: stadsdeel/projectgroep
- Friezenlaan: projectontwikkelaar
- Sijtwende: publiek-privaat samenwerkingsverband
- De Uithof: universiteit
- G-buurt Bijmermeer: bestuurlijk overleg centrale stad, stadsdeel, corporatie

Excursie

Voor elke jury is het daadwerkelijk bezoeken van projecten, die al zo grondig bediscussieerd zijn, en het spreken van de betrokkenen een aangename verfrissing.
Namen worden mensen van vlees en bloed, projecten worden concreet te beleven wijken, buurten, ensembles en parken. Vanzelfsprekend waren de juryleden redelijk bekend met de meeste ingediende projecten, maar het bezoeken van de projecten samen met degenen die daar in hoge mate voor verantwoordelijk zijn, en niet zelden hun ziel en zaligheid erin hebben gelegd, dat is toch een heel andere ervaring.
Tijdens de rondgang vonden op straat gesprekken en discussies plaats tussen de juryleden onderling en met de direct betrokkenen van een project. De gegeven (extra) toelichtingen waren vaak niet alleen verhelderend, maar ook werd en passant en soms non-verbaal duidelijk gemaakt in wat voor sfeer en met welke attitude een opgave was aangepakt. En hoe het hele totstandkomingsproces verlopen was.
Een proces dat vanaf het moment van het allereerste initiatief vaak langer dan tien jaar duurde.
In de bus werden de gesprekken voortgezet en kennisgenomen van de extra informatie op papier: brochures, boeken, folders, prints.
De gesprekken werden inmiddels geleid door de nieuwe rijksmeester Mels Crouwel, die als onderdeel van zijn taak het voorzitterschap van de jury *qualitate qua* sinds 1 oktober 2004 had overgenomen van Jo Coenen.

Eindoordeel

De balans moest worden opgemaakt. In een rustige omgeving aan het eind van de tweede excursiedag schoven de juryleden aan tafel voor het finale oordeel over de vijf bezochte projecten en hun opdrachtgevers. De grondslag voor het eindoordeel werd gevormd door de handzame formulering: het uiteindelijke resultaat en de door de opdrachtgever(s) geleverde prestatie.
Zoals bij de tweede jurydag werd begonnen met een poll. Aan de hand van dit voorlopige resultaat zouden de vijf inzendingen nog eens de revue passeren.
Het Cultuurpark Westergasfabriek bleek veruit favoriet, Sijtwende en De Uithof – in die volgorde – volgden op respectabele afstand. De juryleden voelden zich een beetje overrompeld door de kordaatheid van hun gezamenlijke mening. Toch werd er nog een ronde gehouden waarin de plannen met elkaar werden vergeleken.
Algemeen was er veel sympathie en waardering voor het Plan Friezenlaan in Tilburg. Er werd zelfs gesteld: hoe had het beter gekund? De plaatselijke ontwikkelaar had zich werkelijk voorbeeldig ingezet om van het wooncomplex een aangenaam en aantrekkelijk 'woonbuurtje' te maken. Maar ondanks de ingenieuze manier waarop het verkeerslawaai werd bestreden, was de opgave in vergelijking met de overige plannen relatief eenvoudig.
Eenvoudig was de sociale en stedenbouwkundige opgave om de G-buurt in de Amsterdamse Bijlmer te herstructureren en daarmee leefbaarder te maken zeker niet. Dit zijn taaie processen met veel obstakels en repercussies. Maar het uiteindelijke resultaat werd niet voor de volle honderd procent geapprecieerd.
Bij de meningsvorming over de vernieuwing van De Uithof liepen de standpunten het meest uiteen. Was de nieuwe, aanstekelijke architectuur voldoende om de universiteitswijk een levendiger impuls te geven? Algemeen werd de bouwheer sinds jaren, Aryan Sikkema, een bijzondere man gevonden, met ook een bijzondere positie. Eigenlijk een klassiek opdrachtgever. Maar was hij erin geslaagd voor de studenten een levendige 'campus' te maken?
Sijtwende is voor Nederlandse begrippen in zijn integrale opzet absoluut een uitzonderlijk project. Jarenlang braakliggend terrein ten noorden van Den Haag werd door het particulier initiatief – in eerste instantie Igo van Bohemen – aangepakt en bovendien werd (in samenwerking met Rijkswaterstaat) de rijksweg N14 gerealiseerd. Een absoluut voorbeeldproject van publiek-private samenwerking. Op de uitvoering viel op onderdelen echter wel wat af te dingen.
Het Cultuurpark Westergasfabriek ontving bijna algemeen lof. Een 'topvoorbeeld van inspirerend opdrachtgeverschap met een fantastisch resultaat', zo formuleerde een jurylid het bondig. Een ander jurylid vond dat het project door één woord treffend viel te karakteriseren: verbeeldingskracht. Het overwinnen van allerlei tegenslagen, zoals een omvangrijke bodemsanering, maakte de prestatie er alleen maar groter op.
De uiteindelijke afweging werd door de laatste ronde nog scherper. Er kon maar één de winnaar zijn: het stadsdeel Westerpark Amsterdam en de projectgroep onder leiding van Evert Verhagen met het Cultuurpark Westergasfabriek.
(In het volgende hoofdstuk met de beschrijving van de projecten is het juryoordeel over de afzonderlijke projecten opgenomen.)

De jury machtigde de voorzitter van de jury daarom de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer te adviseren de rijksprijs voor inspirerend opdrachtgeverschap De Gouden Piramide 2004 toe te kennen aan het stadsdeel Westerpark in Amsterdam.

1 Zie hiervoor de vorige paragraaf: 'Projecten van formaat'.
2 De Technische Commissie bestond uit: Indira van 't Klooster (Architectuur Lokaal), Rob van der Bijl (stedenbouwkundige) en Ton Idsinga (secretaris jury). Ondersteuning bij de uitvoering van de rijksprijs werd geboden door Architectuur Lokaal, het kennis- en informatiecentrum voor cultureel opdrachtgeverschap in Amsterdam (Saskia Voest, Janneke van der Poel en Indira van 't Klooster).
3 De (meestal vroegere) betrokkenheid van enkele juryleden werd genotuleerd en door de juryvoorzitter bij de verdere besluitvorming betrokken.
4 Voor een compleet overzicht van de inzendingen en projecten: zie p. 162 e.v.
5 Regeling voor inspirerend opdrachtgeverschap De Gouden Piramide, gepubliceerd in de *Staatscourant,* 13 maart 2003. Eén jurylid voegde hieraan op eigen initiatief een twaalfpuntenlijst toe met als thema's: 'Criteria voor goed opdrachtgeverschap' en 'Criteria voor de opdrachtgever en het resultaat'.
6 Het waren: Heijmans IBC (Haverleij), Haarlemmermeer (bruggen Calatrava en wijk Stellinghof), MAB (De Driehoekjes, Den Haag), Het Oosten (Meander en Mercatorplein-buurt, Amsterdam), Blauwhoed (Monchyplein, Den Haag en Zuiderhof, Amsterdam), Apeldoorn (Beekpark en Kanaaloevers) en Haagdijk (Blixembosch). Eén jurylid koos ervoor vier stemmen uit te brengen.
7 Dat zou ook niet in overeenstemming zijn met het reglement.

Juryleden bezoeken de genomineerde inzenders en hun projecten

De projecten

Stadsdeel Westerpark Amsterdam *Cultuurpark Westergasfabriek Amsterdam*

Ontwerpers Kathryn Gustafson/Gustafson Porter (landschap), Francine Houben/Mecanoo, de architectengroep, N2 architekten, Braaksma & Roos (architecten) *Aannemers* Markus/Boskalis *Planvorming en realisatie* 1990–2004

Juryrapport

Het inspirerend opdrachtgeverschap wordt in de officiële Regeling De Gouden Piramide gekenschetst door drie trefwoorden: creatief, deskundig en bezielend. Bij het Cultuurpark Westergasfabriek, de inzending van het stadsdeel Westerpark in Amsterdam, zijn alle drie de begrippen volledig van toepassing.
De organisatie onder leiding van Evert Verhagen moest een enorme verbeeldingskracht en inventiviteit aan de dag leggen om – ondanks alle barrières – het ideële project van de grond te krijgen. De strategie werd steeds bijgesteld aan de hand van gegroeide inzichten en om een antwoord te hebben op alle financiële, technische en exploitatieve obstakels. Coalitievorming met andere partijen was daarbij onontbeerlijk. Maar uiteindelijk werd de strategie vanuit de inhoud gevoerd in het besef dat er altijd een aspect van tijdelijkheid in het culturele leven aanwezig is. Daarmee is met grote inzet en inzicht omgesprongen.
Het landschap werd als drager gezien van de ontwikkeling van de culturele accommodatie. Het industrieel erfgoed werd niet als last ervaren, maar als geschenk.
In het totstandkomingsproces oriënteerde men zich zowel op het buitenland als op de directe omgeving. Hiermee werd het credo 'think global, act local' doeltreffend in praktijk gebracht.
De georganiseerde prijsvraag heeft geleid tot een prachtig landschappelijk plan, dat ruimte laat voor de zo bepalende, informele sfeer in het park. De industriegebouwen zijn inmiddels met veel gevoel voor architectuur én gebruik gerestaureerd en gerenoveerd.
Het cultuurpark is werkelijk een juweel geworden. Een 'gift' aan de stad als geheel, en een voorbeeld voor heel Nederland van wat écht inspirerend opdrachtgeverschap vermag.

Met de overstap van steenkool- en watergas naar aardgas in de jaren zestig verloor de Westergasfabriek, gelegen in Amsterdam-West, haar functie. Na sluiting werd het terrein lange tijd voor opslag gebruikt en werden slechts de gebouwen behouden die daar geschikt voor waren. Zo had het terrein van 14,5 ha gedurende tientallen jaren een marginale functie in de stad en was het afgegrendeld van de omringende woonwijken. Buurtbewoners streden er jaren voor om het Westergasfabriekterrein tot park te bestemmen. Hun inspanningen werden beloond. In september 2003 werd het nieuwe park feestelijk geopend. Kathryn Gustafson ontwierp een park dat verschillende sferen kent. Het cultuurpark heeft zowel een stedelijk karakter – er is onder andere plek ingeruimd voor een manifestatieterrein – als een landschappelijk karakter, met een rozentuin, verschillende vijvers en een boomgaard. Ondanks de moderne inrichting en materialisering, refereert de indeling met verschillende functies aan een traditioneel parkconcept.
In de nabije toekomst zullen de voormalige negentiende-eeuwse industriële gebouwen na voltooiing van de restauratie uiteenlopende bedrijven en organisaties huisvesten die affiniteit hebben met de culturele sector. De aanwezigheid van een bioscoop en diverse horeca zorgen ervoor dat het Cultuurpark Westergasfabriek een dynamisch deel van de stad Amsterdam aan het worden is.
Met de transformatie van het terrein kon daadwerkelijk een begin worden gemaakt nadat Amsterdam begin jaren negentig werd opgedeeld in verschillende stadsdelen en het terrein ondergebracht werd bij het stadsdeel Westerpark. Het stadsdeel wees een projectmanager aan, te weten Evert Verhagen, die zich volledig met de ontwikkeling van het gebied zou bezighouden. Er werd een speciale projectorganisatie in het leven geroepen die de vrijheid kreeg om het plan verder uit te werken. Deze organisatie ressorteerde direct onder de wethouder. Zo werd het proces niet gehinderd door trage besluitvorming en kon men volgens het procesmanagementmodel werken.
Er werd geen concreet eindbeeld geformuleerd, maar een visie waarin alleen de hoofdlijnen waren benoemd. Het proces moest open en flexibel zijn, want bij de ontwikkeling van het terrein van de voormalige Westergasfabriek was het van meet af aan duidelijk dat er meer onzekerheden zouden zijn dan zekerheden.
De samenstelling van het projectbureau was van cruciaal belang. Van de medewerkers werd een flexibele opstelling verwacht, zodat ze op een creatieve manier zouden kunnen inspelen op onverwachte situaties en kansen die zich konden voordoen.
Er werden vaardigheden verlangd zoals organisatietalent, het strategisch inzicht om processen op elkaar af te stemmen en vooral het vermogen goed te kunnen communiceren. Goede public relations was voor het projectbureau van groot belang. Om draagvlak te creëren was het essentieel dat de verschillende mogelijkheden voor de toekomst over het voetlicht werden gebracht. Volgens de opdrachtgever: 'Bij mensen het vuur van de Westergasfabriek doen ontbranden, daar was het het projectbureau vaak om te doen.'
De eerste actie die ondernomen werd, was de lancering van een ideeënoproep. Individuen en organisaties werden uitgenodigd om plannen voor een nieuwe bestemming in te dienen. De oproep, die tevens bijdroeg aan het vergroten van de bekendheid van het terrein, leverde 334 inzendingen op. De keus viel op de bestemming cultuur.
In 1996 kwam het ontwikkelingsplan gereed dat als leidraad zou gaan dienen voor de transformatie van het gebied. Er werden richtlijnen geformuleerd met betrekking tot de ontwikkeling van het park, de sanering en de gebouwen, de toekomstige bestemming, de financiering en het inschakelen van een marktpartij.
Voor het parkontwerp werd een besloten prijsvraag uitgeschreven, die gewonnen werd door de Amerikaanse landschapsarchitecte Kathryn Gustafson. Terwijl zij begon met de uitwerking van het plan werd het architectenbureau Mecanoo gevraagd om een masterplan voor het gehele terrein te ontwerpen. Vooruitlopend op de toekomstige functie begon men direct – improviserend – met het organiseren van culturele activiteiten in de karakteristieke gashouder en de andere industriële gebouwen. Zo vond er een uiteenlopend scala aan evenementen plaats variërend van theatervoorstellingen, kunstbeurzen, circussen, houseparty's, modeshows tot bedrijfsfeesten. Tienduizenden bezoekers vonden dankzij deze activiteiten de afgelopen tien jaar hun weg naar het terrein van de voormalige Westergasfabriek.
Het stadsdeel, initiatiefnemer en opdrachtgever van het park, heeft de gehele regie in eigen hand gehouden. Voor een aantal onderdelen werd een samenwerking met publieke en private partijen aangegaan. Zo was de gemeente Amsterdam samen met het ministerie van

VROM verantwoordelijk voor de bodemsanering. De uitvoering daarvan werd echter aan het stadsdeel overgelaten. Halverwege het proces werd de belangrijke beslissing genomen om de gebouwen die op het terrein aanwezig zijn over te doen aan een projectontwikkelaar, te weten MAB. Ondanks de samenwerking met een commerciële partner was er geen sprake van een klassieke PPS-constructie. Zowel het stadsdeel als MAB hield de verantwoordelijkheden strikt gescheiden. MAB nam de gebouwen voor haar rekening, inclusief de verantwoordelijkheid voor exploitatie binnen de kaders die met het stadsdeel overeengekomen waren. Het stadsdeel was verantwoordelijk voor de openbare ruimte en de voortgang van het proces als geheel. Voor het welslagen van het project waren beide partijen echter tot elkaar veroordeeld. Dit had als positieve bijkomstigheid dat er samen naar oplossingen moest worden gezocht bij tegenvallers, zoals onverwachte milieuproblemen of een algehele economische verslechtering.
De aanpak van het terrein van de Westergasfabriek is te vergelijken met verschillende buitenlandse voorbeelden als het IBA Emscherpark, Bilbao Ría en diverse projecten in de Verenigde Staten. Een aantal van deze projecten werd door het projectteam bezocht en diende als inspiratiebron. Nu de voltooiing nabij is blijkt het Cultuurpark Westergasfabriek op zijn beurt weer als voorbeeld te fungeren voor soortgelijke projecten in binnen- en buitenland.

Sijtwende bv *Sijtwende Leidschendam/Voorburg*

Ontwerpers A. Bhalotra/Kuiper Compagnons (stedenbouw), P. van Loon/Hollandschap (landschap), A. van Tilburg en G. Smit/van Tilburg en partners, F. van de Seyp/Kokon Architecten en Ingenieurs, J. Jacobs/A12 Architecten, H. van Egmond/Architektenburo Hans van Egmond, H. Hagenbeek/Hagenbeek Architecten (architectuur), M. Boelhouwers/Kuiper Compagnons, Buro MA.AN, P. Wintermans/Quist Wintermans Architecten (infrastructuur)
Aannemers Van Hattum en Blankenvoort, Boele en Van Eesteren, Grontmij *Planvorming en realisatie* 1994–2003

Juryrapport

Het Plan Sijtwende juist ten noorden van Den Haag is een onwaarschijnlijk fascinerend project. Zeker voor Nederlandse verhoudingen. Fascinerend gezien de omvang, het uitgebreide en complexe programma, maar vooral gezien de opzet, waarbij behalve initiatiefnemer Bohemen, ook Volker Wessels, de gemeente Leidschendam/Voorburg, het regiobestuur Haaglanden en Rijkswaterstaat betrokken waren.
De durf om die enorme verantwoordelijkheid samen te willen dragen, is zeer bewonderenswaardig. Een toonbeeld van een geslaagde publiek-private samenwerking. Hier wordt ondubbelzinnig bewezen dat het particulier initiatief in staat kan zijn grote maatschappelijk projecten ter hand te nemen, mits de condities 'kloppen'. Het mogelijk maken van de rijksweg langs Den Haag, via tunnels en een holle dijk, is wel de grootste verdienste van het plan.
De vorm van het opdrachtgeverschap is absoluut het sterkste onderdeel van de inzending. Stedenbouwkundig had de relatie met de bestaande gebieden beter uitgewerkt kunnen worden, en wat betreft de architectuur is veel verantwoordelijkheid in handen gelegd van de stedenbouwkundige van het bureau Kuiper Compagnons, Ashok Bhalotra. Misschien had de opdrachtgever hier iets alerter moeten zijn, want de jury vindt de casting van de architecten – gezien de aard van het project – niet zo geslaagd. Met als gevolg dat een zo sterk begonnen project niet een beëindiging heeft gekregen dat het verdiende. Een kwalitatieve 'zet' meer – architectonisch en stedenbouwkundig – en het was een superproject geweest.

In 1970 werd met de bouw van twaalf pijlers aan de Mgr. Van Steelaan en het Oosteinde in Voorburg een begin gemaakt met het viaduct dat de verkeersdrukte van de Utrechtse Baan zou moeten ontlasten. Het plan werd echter op het laatste moment in de gemeenteraad verworpen en tot de sloop in 1992 refereerden de betonnen kolossen aan de mislukte pogingen om consensus te bereiken over de aanleg van het gedeelte van de Noordelijke Randweg in de Haagse regio dat de gemeente Voorburg zou doorkruisen.
De bestuurlijke stagnatie van vele jaren werd opgelost door een private partij – in de persoon van Igo van Bohemen – die zonder zelf grond te bezitten met een voorstel kwam voor het doorbreken van de impasse. Zijn idee voorzag in de overkluizing van de geplande verkeersweg en de realisatie van duizend woningen (deels) boven de gerealiseerde infrastructuur. Met de opbrengst van de woningbouw zou de bouw van de tunnel gefinancierd kunnen worden.
De stedenbouwkundige Ashok Bhalotra werd gevraagd om een toekomstgericht plan te schetsen. Aan de hand hiervan werd de discussie direct concreet en vond het plan weerklank bij de provincie en Rijkswaterstaat.
De gemeente Voorburg werd door een aanwijzing van de provincie Zuid-Holland gedwongen om mee te werken aan het project. Wat anderen niet gelukt was, kreeg Sijtwende bv – een samenwerkingsverband van Bohemen bv en Volker Wessels Vastgoed bv – voor elkaar.
Aan de realisatie van het baanbrekende plan ligt een PPS-constructie ten grondslag waaraan Rijkswaterstaat directie Zuid-Holland, de gemeente Leidschendam-Voorburg, Sijtwende bv en het stadsgewest Haaglanden deelnamen. De eerste intentieverklaring werd in 1995 tussen de gemeente en Sijtwende bv getekend. In 1996 tekenden de vier partijen een overeenkomst waarin onder andere werd bepaald dat er verschillende bilaterale afspraken gemaakt zouden worden. Zo was Sijtwende bv formeel de opdrachtgever van de weg en zou Rijkswaterstaat de kwaliteit op afstand bewaken. De gemeente en Sijtwende bv maakten afspraken over de openbare ruimte, terwijl de gemeente en Rijkswaterstaat op hun beurt een overeenkomst sloten over de voorwaarden waaronder de weg mocht worden opengesteld.
Tien jaar nadat de partijen bij elkaar werden gebracht door Van Bohemen is het project praktisch voltooid, zij het in een iets gewijzigde vorm. Zo zijn er geen duizend maar zevenhonderd woningen gebouwd. Verder is er 10.000 m^2 kantooroppervlak gekomen – met onder andere ruimte voor een brandweerkazerne – en 720 overdekte parkeerplaatsen. Cruciaal voor het slagen van het project was de bereidheid om naar elkaars standpunten te luisteren en gezamenlijk naar oplossingen te zoeken. Sijtwende bv verwoordt het succes van het project als volgt: 'Als partijen oprecht bereid zijn zich te verdiepen in het standpunt van de anderen zonder de eigen ambities op te geven, schuilt daar de oplossing voor vele complexe vraagstukken. Geen machtsstrijd tussen belangen maar duidelijkheid over interne en externe mogelijkheden en onmogelijkheden. Niet een van de partijen is feitelijk de baas maar gezamenlijk wordt ieders rol in het proces gerespecteerd. Na een zwaar en soms moeilijk proces, waarbij elk der partijen het uiterste heeft moeten geven en risico's heeft genomen die normaal niet wenselijk zijn, hebben alle betrokkenen slechts een gezamenlijk gevoel: we hebben samen iets unieks gedaan.'
Het plangebied heeft de vorm van een langgerekte strook die in vijf gebieden is opgedeeld met ieder een eigen sfeer. De gebieden hebben alle verschillende afmetingen en typen omgevingen en ook de weg heeft per planonderdeel een andere verschijningsvorm in het landschap. Doordat de weg ondergronds en gedeeltelijk in een holle dijk is aangelegd, wordt het leefklimaat zo min mogelijk aangetast. Om recht te doen aan deze verschillen per onderscheiden gebied is voor ieder plandeel een andere architect benaderd.
Door het aanbrengen van de infrastructurele voorzieningen is er een landschap ontstaan met aanzienlijke hoogteverschillen tot een maximum van zeven meter. Deze hoogteverschillen zijn uitgangspunt geworden voor de vormgeving van de openbare ruimte en de bebouwing. Nieuw Essesteijn, gelegen tussen Mariahoeve en het park Veursehout, kenmerkt zich bijvoorbeeld door moderne dijkwoningen die in de plattegrond rekening houden met de oplopende dijk. Parkeren vindt plaats op de begane grond en de eerste verdieping heeft een woonbestemming gekregen. Daar waar de dijk de vier meter overstijgt, is het woongedeelte verplaatst naar de tweede verdieping met als gevolg dat de bewoners een riant uitzicht op de omgeving hebben.
Ook het plangedeelte Zijdesigt, dat een mediterraan karakter kent, gaat op een bijzondere manier met het hoogteverschil om. De eengezinswoningen zijn

rondom pleintjes gebouwd waar kinderen kunnen spelen en bewoners elkaar ontmoeten. De ingangen van de woningen grenzen aan trappen die doen denken aan de oplopende smalle straatjes in middeleeuwse Italiaanse dorpen. Bijzonder is dat de woningen op de parkeergarage zijn gebouwd.
Boven op de dijk is een wandel- en verblijfsgebied gerealiseerd vanwaar de gebruiker een goed uitzicht op de omgeving heeft.
Het Sijtwende-project kent een enorme complexiteit vanwege het (deels) meervoudige grondgebruik.
Op een gebied van 22 ha is voor 27 ha aan programma gerealiseerd. Een goede afstemming van de verschillende disciplines die hier samenkomen – stedenbouw, landschap, civiele techniek en architectuur – was dan ook onontbeerlijk om het project tot een goed einde te brengen.

Deelgebied Nieuw Damsigt,
Architectenburo Hans van Egmond

Linksboven en rechtsboven Deelgebied Zijdesigt, Kokon Architecten

Linksonder Deelgebied Nieuw Park Leeuwensteijn, Architectenbureau Hagenbeek

Rechtsonder De boulevard bovenop de holle dijk

Universiteit Utrecht *Universiteitscentrum De Uithof in Utrecht*

Ontwerpers OMA/Art Zaaijer (stedenbouw), Rem Koolhaas en Christophe Cornubert/OMA, Willem Jan Neutelings/Neutelings Riedijk Architecten, Ben van Berkel/UN Studio, Rudy Uytenhaak, NL Architects, Evelien van Veen/Drost + van Veen architecten, Wiel Arets, Erick van Egeraat, Mecanoo, Mart van Schijndel (architectuur), Adriaan Geuze/West 8 (landschap) *Aannemers* diverse (niet gespecificeerd) *Planvorming en realisatie* 1989–2005

Juryrapport

Het project 'De vernieuwing van De Uithof' is in meerdere opzichten uitzonderlijk. Zowel het type opdrachtgever – eigenlijk een traditionele bouwheer – als de opgave zijn voor Nederlandse begrippen eigenlijk hors categorie. *Zonder reserve is er grote waardering voor de vasthoudendheid van principaal Aryan Sikkema, die al een kleine twintig jaar leiding geeft aan de realisatie van universiteitsgebouwen in Utrecht. Van De Uithof heeft hij inmiddels een 'Openluchtmuseum van de moderne Nederlandse architectuur' gemaakt. Met grote gedrevenheid heeft hij zich op de vernieuwing van de dertig jaar oude universiteitswijk gestort en een stimulerende, voorwaardenscheppende rol gespeeld bij de architectonische vervulling van zíjn – en de architecten hún – dromen. Een opdrachtgever – betrokken, meedenkend, inlevend, maar ook kritisch en duidelijk – die iedere architect zich wenst.*
Maar is 'het project' geslaagd? Architectonisch zeker. Maar de gebiedsontwikkeling – met aandacht voor de samenhang, het groen, de openbare ruimte – ervoer de jury nog steeds als onbevredigend. Ondanks de inschakeling van externe deskundigen op dit vlak. De over het algemeen prachtige gebouwen fungeren als zetstukken in een spel waarbij onvoldoende aandacht is voor de 'gewone' behoeften van een student. Zijn pauzeloopje moet hij nog steeds maken in een winderige, tamelijk onherbergzame wijk die onveranderd een 'onaffe' indruk maakt.
Er zou een extra slag moeten worden gemaakt om ook aan dit aspect volwaardig tegemoet te komen. Pas dan kan gesproken worden over een voorbeeldige campus van de 21e eeuw.

In de jaren zestig van de vorige eeuw werden buiten de stad Utrecht de eerste gebouwen van De Uithof gerealiseerd. De architectuur was zakelijk: staande en liggende dozen wisselden elkaar af in het vlakke land. Er bestond nauwelijks een relatie tussen de gebouwen onderling en tussen de architectuur en de omgeving. Deze functionele aanpak was een afspiegeling van de destijds geldende architectonische en stedenbouwkundige opvattingen bij de huisvesting van universiteiten. De eerste gebouwen waren bestemd voor de bèta-faculteiten, in de jaren zeventig kregen ook de alfa-richtingen hun plek in het gebied. De toename van het aantal studenten verbeterde de sfeer in de universiteitswijk nauwelijks. Halverwege de jaren tachtig stond De Uithof bekend als kaal en koud.
Om de universiteitswijk aantrekkelijker te maken en verder te ontwikkelen, was er behoefte aan een nieuw ruimtelijke plan. In 1986 verleende de universiteit aan OMA (Office for Metropolitan Architecture) de opdracht om een toekomstvisie te ontwikkelen voor De Uithof. Het opgestelde masterplan van OMA wilde de onderlinge samenhang van de afzonderlijke gebouwen versterken, de karakteristieke landschappelijke kwaliteiten waarborgen en de ruimte tussen de gebouwen benutten. Uitbreidingen werden zoveel mogelijk geconcentreerd binnen een cluster met een eigen sfeer. Om het contrast tussen landschap en bebouwing, dus tussen oud en nieuw nog verder te versterken, is de oriëntatie van de clusters en de nieuwe bebouwing strikt orthogonaal noord-zuid/oost-west gehouden. Deze strikte oriëntatie onderscheidde zich hierbij van de historisch, meanderende beddingen van de waterlopen en de houtwallen.
Belangrijk element in het plan is de ontwikkeling van de oost-westas, die als centrumboulevard moet gaan fungeren. Aan deze boulevard zijn de algemene voorzieningen als een aula, bibliotheek en horeca gevestigd. OMA noemde dit gedeelte de 'kashbazone'. De globale richtlijnen voor de omgang met de omgeving zijn eveneens in het masterplan opgenomen. Het landschapsarchitectenbureau West 8 werd echter aangetrokken voor het maken van een gedetailleerd groenstructuurplan. Dit plan wordt gefaseerd uitgevoerd in relatie tot concrete bouwprojecten.
OMA's visie biedt een structuur waarin toekomstige veranderingen en uitbreidingen kunnen worden opgenomen. Zo is het plan uit 1986 nog niet zo lang geleden, met handhaving van de oorspronkelijke uitgangspunten, geactualiseerd en aangepast aan de nieuwe ontwikkelingen, zoals het huisvesten van een aantal faculteiten van de Hogeschool van Utrecht en de ontwikkeling van het universiteitsterrein tot een campus met circa 3000 kamers. In de komende jaren wordt er gewerkt aan het versterken van de woonfunctie, het optimaliseren van het openbaar vervoer, de uitbreiding van de openbare voorzieningen en een science park. Als deze onderdelen gerealiseerd zijn, is er definitief afscheid genomen van het eendimensionale karakter van De Uithof.
Aryan Sikkema, al twintig jaar werkzaam bij de universiteit, was bij alle universitaire projecten intensief betrokken als vertegenwoordiger van het College van Bestuur, de opdrachtgever en beheerder van De Uithof. In samenwerking met stedenbouwkundige Art Zaaijer (voorheen werkzaam bij OMA) begeleidt hij – naast de projecten van de Universiteit Utrecht – ook de gebouwen van andere partijen, zoals de Hogeschool van Utrecht. Zaaijer en Sikkema brengen advies uit over de architectenkeuze en bewaken de kwaliteit en samenhang op het gebied van de architectuur en stedenbouw. Hoewel de positie van de universiteit stevig is – men beschikt over de grond – moet er wel altijd consensus worden bereikt met de gemeente Utrecht over de plannen. Dit overleg verloopt doorgaans zeer constructief.
Niet iedereen kan begrip opbrengen voor de moeite die wordt gedaan om universiteitsgebouwen van een bijzondere architectonische kwaliteit te verwezenlijken. Regelmatig krijgt de opdrachtgever te horen dat het geld voor de gebouwen misschien wel beter in het onderwijs gestopt kan worden. De uitgaven voor de gebouwen lopen echter in de pas met de huisvestingsbudgetten van andere universiteiten.
Zo'n twintig jaar na de eerste schetsen voor het nieuwe masterplan blijkt dat de architectuur van De Uithof zich spectaculair heeft gemanifesteerd. De gebouwen zijn nationaal en internationaal gepubliceerd, een aantal gebouwen heeft architectuurprijzen gewonnen en de buitenlandse architectuurtoerist is er een veel geziene gast. Zo trekt het Educatorium van Rem Koolhaas/OMA bijvoorbeeld veel bekijks. Niet alleen dankzij de faam van de architect, maar vooral ook vanwege de innovatieve wijze van materiaaltoepassing en de organisatie van het programma. Het ontwerp is gebaseerd op een betonnen gevouwen plaat die zowel dienstdoet als vloer en als plafond. De verschillende 'velden' die

hierdoor ontstaan herbergen aula's, tentamenzalen, een mensa en een fietsenstalling. Maar ook de andere gebouwen kennen een bijzondere vormgeving met veel aandacht voor detail in zowel exterieur als interieur. Zo lijkt het Minnaertgebouw van Neutelings Riedijk van buiten een robuuste sculptuur, maar heeft het een bijna poëtisch interieur. De bedrukte gevelplaten met een patroon van bladeren van de onlangs opgeleverde bibliotheek van Wiel Arets geven het gebouw aan de buitenzijde een fascinerende tactiliteit en zorgen in het interieur voor een verrassend lichtspel. Maar ook bij de kleinere projecten wordt er gezocht naar een verbijzondering. Het buitenterras van de Basketbar van NL Architects is bijvoorbeeld vormgegeven als een feloranje circulaire zitkuil en de middenstip van het opgetilde basketbalveld fungeert als bovenlicht in het interieur van de bar.

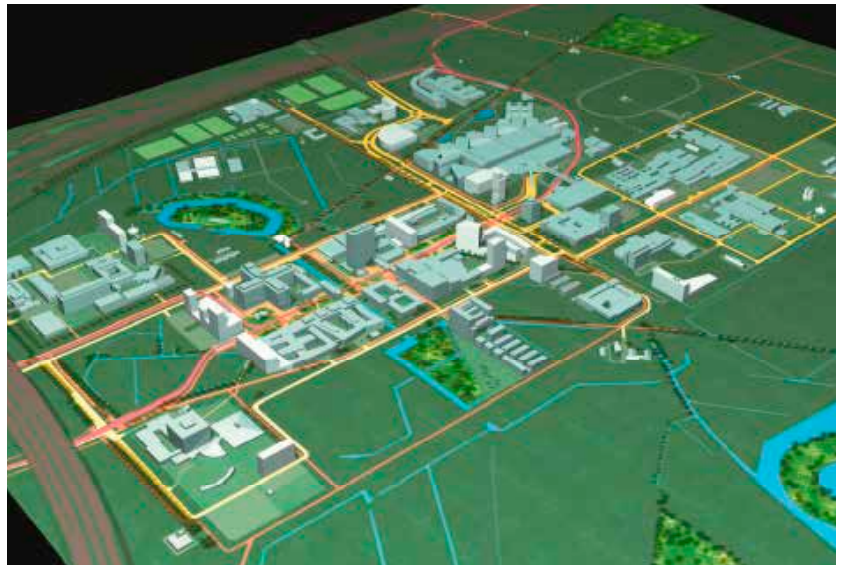

Boven Stedenbouwkundig plan, OMA/ Art Zaaijer

Onder Interieur Universiteitsbibliotheek, Wiel Arets

Boven Exterieur Universiteitsbibliotheek, Wiel Arets

Linksboven Op de voorgrond het Educatorium, OMA

Linksonder Basketbar, NL Architects

Rechts Trans II met op de voorgrond Basketbar, NL Architects

Links Interieur Minnaertgebouw, Neutelings Riedijk Architecten

Rechts Exterieur Minnaertgebouw, Neutelings Riedijk Architecten

Studentenhuisvesting Cambridge Complex, Rudy Uytenhaak

Van der Weegen Bouwontwikkeling *Plan Friezenlaan Tilburg*

Ontwerpers A. van der Hagen en Th. van Esch/Architecten Werkgroep (architectuur), B. Brands/Karres en Brands landschapsarchitecten, H. Eikenaar (beeldende kunst) *Aannemers* Van der Weegen Bouwontwikkeling en Bouwbedrijf Remmers *Planvorming en realisatie* 1996–2002

Juryrapport

Een darling*-project. Zo werd het Plan Friezenlaan door een jurylid getypeerd. En daar stemde de rest van de jury van harte mee in. Een zeer 'sympathieke' inzending van een wooncomplex waar eigenlijk nauwelijks iets op aan te merken is. Met een opdrachtgever die – met goede redenen – durfde af te wijken van de uitgangspunten van de gemeentelijke prijsvraag en die uit eigen beweging méér doet dan strikt genomen nodig is. Die een visie heeft op de 'simultaan' in te schakelen disciplines en die het aandurfde de openbare ruimte uit handen te geven en de Vereniging van Eigenaren daarvoor verantwoordelijk te maken.*
Verder is de getrapte geluidswering een goede vondst en is het instandhouden van de bestaande struiken en bomen van het voormalige openluchtzwembad een wijs besluit geweest. Een waarachtig voorbeeldproject voor andere gemeenten. In bijna alle opzichten.
Zelden is het ontwerp- en bouwproces zo vlekkeloos verlopen en is het eindresultaat zo bevredigend.
Het is te 'danken' aan de beperkende maatvoering van sommige woningtypen (plafondhoogte) en vooral de relatief weinig complexe opgave waarvan hier sprake is, dat het project niet tot 'de nummer 1' werd bekroond.

Op het terrein van een voormalig buitenzwembad uit de jaren zestig is een nieuw woongebied in een parkachtige omgeving verrezen, bestaande uit 34 grondgebonden woningen en 98 appartementen. De besloten prijsvraag die aan de basis lag van deze herstructureringsopgave, werd gewonnen door Van der Weegen, een middelgroot bouwbedrijf in de regio Midden-Brabant dat ontwikkelt, bouwt en in ontroerend goed belegt. Van der Weegen kiest in zijn plannen voor creativiteit, maar wil geen trendy projecten realiseren. De opdrachtenportefeuille kenmerkt zich door duurzaamheid en waar mogelijk wordt samengewerkt met partijen waarmee men eerder positieve resultaten heeft behaald.
Het prijsvraagontwerp voor de Friezenlaan week op een aantal cruciale punten af van de door de gemeente gestelde eisen, zoals de omgang met geluidshinder en het oorspronkelijke karakter van het gebied.
Het beschikbare terrein van 2,2 ha is ingesloten door diverse woonbuurten maar wordt aan de zuidzijde begrenst door de Baroniebaan, de voormalige autoweg tussen Breda en Tilburg. Tegenwoordig is deze weg een belangrijke verkeersader binnen de Tilburgse bebouwde kom. De gemeente wilde aan deze laan hoge bebouwing zodat de woningen die hierachter een plek zouden krijgen, gevrijwaard zouden zijn van verkeerslawaai. Het architectenbureau Architecten Werkgroep, aangetrokken door Van der Weegen, vond deze benadering té conflicterend met het karakter van de Baroniebaan. Deze wordt namelijk aan beide zijden begrensd door brede groenstroken met overwegend laagbouw. Het bureau stelde dan ook voor om hier eengezinswoningen te realiseren en kwam met een alternatieve oplossing om de geluidsoverlast tegen te gaan. Deze oplossing bestond uit drie elementen: het realiseren van een drie meter hoge geluidswal, de terrassen op de verdieping van de woningen werden voorzien van een geluidswerende glaswand en in de bovenste verdieping werd isolerend materiaal in de gevel verwerkt.
Voor Van der Weegen is niet alleen de kwaliteit van de architectuur van belang. Minstens zoveel aandacht gaat uit naar de inrichting van de openbare ruimte. Ondanks het feit dat de bebouwing van het zwembad al gesloopt was, werden bijvoorbeeld zoveel mogelijk bestaande elementen die karakteristiek waren voor de plek in het ontwerp geïntegreerd. Zo zijn de 135 aanwezige bomen waar mogelijk behouden, is de plek van de openluchtfietsenstalling met bijbehorende boomgroep niet bebouwd en is door middel van de aanleg van een waterpartij verwezen naar het oorspronkelijke zwembad. Het landschapsarchitectenbureau Karres en Brands heeft een belangrijke rol gespeeld bij het behouden van het oorspronkelijke karakter van het terrein. Zij waren bijvoorbeeld degenen die voorstelden om ook nog de haag van de voormalige ligweide in het nieuwe plan op te nemen. Met de keus om zoveel mogelijk bomen voor het project te behouden, werd het vereiste aantal woningen dat was vastgesteld door de gemeente niet gehaald. Toch heeft dit aspect – samen met de gewijzigde opzet ten opzichte van de geluidswering – de gemeente niet weerhouden om Van der Weegen het project toe te kennen. Zelfs integendeel. De gemeente Tilburg herkende en erkende de kwaliteiten van het plan en heeft zich hierdoor laten leiden bij de jurering.
De bebouwing van het terrein is zoveel mogelijk aan de rand gesitueerd, zodat er ruimte is overgelaten voor een intiem park dat onder andere is ingericht met een watertafel en een brede bank. De gestapelde bouw van vier en vijf lagen schermt het gebied af aan de noord- en oostzijde, deze blokken hebben een tweezijdige oriëntatie. Bij de situering van de drie woonblokken is rekening gehouden met de bestaande boomgroepen. Aan de zuid- en westzijde bevinden zich de eengezinswoningen waarvan de voordeur uitkomt op het park en de achterzijde wordt begrensd door privé-tuinen. Om de geluidsoverlast te beperken bij de woningen die aan de verkeersweg liggen, heeft de kunstenaar Henk Eikenaar een geluidswal ontworpen in de vorm van een drie meter hoge meanderende muur. Op de muur heeft hij met gekleurde glazen bouwstenen een 'muurpartituur' aangebracht.
Bijzonder is het feit dat het park, dat een openbaar karakter heeft, eigendom is van de bewoners. Zo zijn ze door middel van een mandelige constructie zelf verantwoordelijk voor het beheer en onderhoud.
Een unieke aanpak voor Nederlandse begrippen. Deskundigen van verschillende disciplines zijn van meet af aan betrokken geweest bij de ontwikkeling van het gebied. Zo werd er meteen na de presentatie van de eerste plannen besloten om een landschapsarchitect, beeldend kunstenaar en constructeur – de laatste speelde een belangrijke rol in de oplossingen voor de geluidswering – op te nemen in het projectteam.
Er was sprake van een open proces, waarbij met

respect voor de verschillende expertises het uiteindelijke ontwerp tot stand is gekomen. Hierdoor is het resultaat meer geworden dan de som der delen en zijn alle participanten bij het ontwerp en de bouw meer dan tevreden met het eindresultaat. Achteraf gezien hebben alle betrokkenen (financieel) ingeleverd op het project, omdat kwaliteit altijd vooropstond en niemand aan het oorspronkelijke plan wilde tornen.
De opdrachtgever heeft zelf 50.000 euro bijgedragen aan de inrichting van de openbare ruimte om het op het gewenste niveau te krijgen. Aldus Van der Weegen: 'Het plan is geheel conform het prijsvraagontwerp gerealiseerd. Er is nergens op bezuinigd en minimale aanpassingen zijn uitsluitend doorgevoerd wanneer het verbeteringen betrof. Voor minder ging niemand, dat waren we verplicht aan onszelf en aan elkaar.
We hebben elkaar daar zelfs nooit op hoeven aan te spreken.'

Links Het voormalige zwembad

Boven Binnenzijde geluidswerende muur

Rechts Buitenzijde geluidsmuur met rechts de Baroniebaan

Bestuurlijk Overleg Vernieuwing Bijlmermeer *Herstructurering Ganzenhoef Amsterdam*

Ontwerpers Donald Lambert (stedenbouw), Kees Christiaanse (winkelcentrum), D&E Architecten (Groeneveen), Duinker, van der Torre (Groeneveen-scherm), Bruins Soedjono Architecten (Gooioord), Hans van Heeswijk (Cultureel Educatief Centrum) (architectuur) *Aannemers* HBG (winkelcentrum en CEC), De Nijs (Groeneveen en Groeneveen-scherm), Koop Tjuchem (infra) *Planvorming en realisatie* 1992–2003

Juryrapport

Een bijzonder lastige opgave. Daar zag het stadsdeel Zuidoost, de woningstichting Rochdale en de 'centrale stad' zich voor gesteld bij de verbetering van het ooit beruchte gebied Ganzenhoef in de Amsterdamse Bijlmer. De sociale en economische verbetering moest worden gefaciliteerd door stedenbouwkundige en architectonische vernieuwing. Met alle macht is geprobeerd het tij van de verloedering in het gebied te keren. Een project van grote betekenis, niet alleen voor de Bijlmermeer maar eigenlijk voor de hele stad.
Volgens de verstrekte informatie is er niet met een nauw omschreven stedenbouwkundig plan gewerkt. 'Werkende weg' zijn de onderdelen (infrastructuur, renovatie, sloop, nieuwbouw) aan de orde gekomen. Het doel was in feite: het 'normaliseren' van het woongebied. De wijk, gebouwd naar het CIAM-concept van de beroemde stedenbouwkundige Van Eesteren, moest een 'gewone' woonwijk worden.
Met voornamelijk verdichte laagbouw, een centrum met alle soorten winkels, een buurtvoorziening, scholen en geen barrières op het niveau van het maaiveld, zoals de verhoogde autoweg.
De jury heeft veel respect voor het initiatief en het gebleken doorzettingsvermogen en juicht de samenwerkingsvorm van de twee bestuurslagen en de belangrijkste corporatie in het gebied toe. Maar het ontbreken van een richtinggevende visie op de integraliteit van architectuur en stedenbouw wreekt zich toch. Het geheel maakt een wat gefragmenteerde indruk met architectuur die middelmatig genoemd kan worden en een cultureel centrum dat wat losstaat in de buurt.
Ondanks deze kanttekeningen overheerst toch zonder meer het positieve oordeel van de jury over het project.

De vernieuwing van de Bijlmermeer is een bijzonder problematische opgave. In Nederland is nauwelijks een andere vergelijkbare situatie aanwijsbaar. Al vanaf de oplevering van de eerste flats ontwikkelde de wijk zich op geheel onvoorziene wijze. De beoogde doelgroep, bewoners uit de verpauperde Amsterdamse binnenstad, verhuisde in plaats van naar de Bijlmermeer naar de groeisteden rondom Amsterdam die in dezelfde periode werden gerealiseerd. Gezinnen met kinderen bleken verder in overwegende mate laagbouw te prefereren boven hoogbouw. Bovendien waren de huren aan de hoge kant. De kostenramingen van de aannemers vielen bij realisatie een stuk hoger uit en er waren enorme exploitatiekosten. Dit kostenprobleem had als gevolg dat er een aantal fundamentele onderdelen in het plan werd wegbezuinigd.
Er kwamen minder liften dan voorzien, minder vuilstortkokers en de flats kregen een extra woonlaag.
Om leegstand te vermijden, namen de woningbouwverenigingen het niet zo nauw met de toewijzing van de woningen. Een deel van de woningen werd verhuurd aan mensen die de huur eigenlijk niet konden betalen. Maar de beheerders waren allang blij dat er zich toentertijd bewoners aandienden en de wachtlijsten elders verkort werden. Het gevolg was dat er op grote schaal huurachterstand ontstond, alsmede overbewoning van flats. Door de problemen rond de woningtoewijzing hadden de woningbouwverenigingen de situatie al vrij snel niet meer in de hand.
De Bijlmer werd een verzamelplaats voor mensen die elders niet terecht konden. Een groot deel hiervan bestond uit allochtonen en illegalen, die uitstekend konden gedijen binnen de informele circuits in de Bijlmermeer.
De effecten van de negatieve start kwam de Bijlmer – op enkele 'goede' buurten na – eigenlijk nooit te boven. Na verscheidene vernieuwingspogingen die niet tot werkelijke veranderingen leidden, besloot men begin jaren negentig om de vernieuwing op een radicale manier aan te pakken. Op dit moment is deze operatie in volle gang. Het merendeel van de hoogbouw en bijbehorende voorzieningen wordt gesloopt en vervangen door voornamelijk laagbouw. Het Bestuurlijk Overleg, waarin de gemeente Amsterdam, stadsdeel Zuidoost en woningstichting Rochdale verenigd zijn, is opdrachtgever voor de vernieuwingsprojecten.
Dit bestuurlijk orgaan brengt de verschillende deelnemende partijen bij elkaar en bewaakt het proces.

De vernieuwing van de G-buurt, een van de meest probleemvolle buurten van de Bijlmermeer, bestaat uit een aantal deelprojecten. Op stedenbouwkundig gebied is de verlaging van de dreef een ingrijpende wijziging. De hoofdinfrastructuur bestond uit een strikte scheiding van langzaam verkeer op maaiveldniveau en snelverkeer op de verhoogde dreef. In de nieuwe opzet is de dreef verlaagd en zijn alle verkeersstromen op maaiveldniveau aangelegd. Deze ingreep bevordert de aansluiting met de omliggende gebieden en de openbare ruimte wordt er aantrekkelijker door. De barrière tussen de 'slechte' Bijlmermeer en de betere wijken eromheen is opgeheven.
Met het slopen van de Bijlmerdreef verdween ook het winkelcentrum dat zich gedeeltelijk onder het opgetilde wegdek bevond. Samen met het metrostation was het winkelcentrum verworden tot het epicentrum van criminaliteit dat gedomineerd werd door verslaafden en dealers. Vernieuwing van deze twee planonderdelen had dan ook de hoogste prioriteit. Het nieuwe winkelcentrum met een oppervlak van 2700 m^2 is gecombineerd met kantoren (5500 m^2) en 120 woningen in zowel de vrije als sociale sector. De functiemenging moet de sociale veiligheid bevorderen. Het bleek nog niet eenvoudig winkeliers te vinden voor het nieuwe centrum vanwege het stigma dat op dat deel van de Bijlmermeer rustte. Zo weigerden landelijke winkelketens er een vestiging te openen. Toch is het gelukt om er samen met de plaatselijke middenstand een redelijk aantrekkelijk en veilig winkelbuurtcentrum van te maken. Het bestuur van stadsdeel Zuidoost heeft zich ingezet om de middenstand ook echt de vruchten van de vernieuwing te laten plukken. Van het metrostation, dat aan het winkelcentrum grenst, zijn de stationshal, perrons en toegangen volledig vernieuwd. Doordat het gebouw zoveel mogelijk uit glas is opgetrokken, wordt het veiligheidsgevoel bevorderd.
Ook de hoogbouw in de G-buurt is aangepakt. Dankzij intensief overleg met de huidige bewoners zijn de flats Gooioord en Groeneveen niet gesloopt maar ingrijpend gerenoveerd. Bij Gooioord heeft zelfs een afwijkende renovatie plaatsgevonden. In deze flat is, in tegenstelling tot de andere hoogbouw, de beruchte binnenstraat behouden omdat er veel oudere bewoners wonen die de droogloop waarderen. De overige ingrepen bestaan uit de vervanging van de parkeergarages door nieuwe parkeergelegenheid, de samenvoeging alsmede toevoeging van een aantal woningen

en er is 4500 m^2 aan commerciële functies en voorzieningen gerealiseerd.
De architectonische en stedenbouwkundige vernieuwing van de Bijlmermeer wordt ondersteund door vernieuwing op een heel ander vlak. Bij de diverse betrokken partijen speelt het besef dat fysieke ingrepen alleen niet genoeg zijn. Om het tij te keren is ook op sociaal en economisch niveau vernieuwing nodig.
Op een steenworp afstand van het metrostation en winkelcentrum is dan ook, met Europese subsidie, het Cultureel Educatief Centrum (CEC) gerealiseerd. Dit is een zogenoemde leerwerkstraat waarin Basiseducatie, Centrum voor Werk en Inkomen en het Bureau Nieuwkomers van het stadsdeel nauw samenwerken. Verder biedt het multifunctionele centrum onderdak aan het Vrouwen Empowerment Centrum, een kerkgenootschap en enkele sociaal-culturele organisaties uit het stadsdeel. Boven op het CEC zijn 23 vrijesectorwoningen gerealiseerd.

Winkelcentrum Ganzenhoef met woningen,
Kees Christiaanse

Boven en onder Nieuwbouw na sloop van de flats

Rechts Gerenoveerde flat

Boven Oorspronkelijke flat met rechts nieuwe woningbouw

Rechts onder CEC, Hans van Heeswijk

Juryrapport

Het project Beekpark maakt deel uit van een prima verzorgde, consistente inzending van de gemeente Apeldoorn. De jury had veel waardering voor de complete en inzichtelijke presentatie. Op zichzelf is dit al een bewijs van professionaliteit. Waarvoor alle lof.
Toch viel de inzending (samen met het project Kanaaloevers van dezelfde opdrachtgever) nét naast de selectie van de 'top-vijf'. Er bestond bij de jury twijfel of 'alles er wel uitgehaald' was. Was de sturing door de opdrachtgever niet te sterk gedacht puur vanuit de stedenbouwkundige discipline en hadden in een vroeg stadium geen coalities gesloten kunnen worden die voor meer verrassing hadden kunnen zorgen? Had de programmatische visie op de beoogde stedelijkheid niet scherper gekund? Het project is degelijk, maar het is het tegelijkertijd nét niet, vond de jury.

Gemeente Apeldoorn *Beekpark in Apeldoorn*

Ontwerpers Hans Davidson (stedenbouw/supervisie) en Anton Hinse (stedenbouw) *Architectuur* Cees Dam, Herman de Kovel/DKV Architecten, Claus en Kaan (woningen), Meyer en Van Schooten Architecten (woningen en parkeergarage), Architectuurstudio Herman Hertzberger (museum), Jeanne Dekkers (brandweergebouw), Cees Nagelkerke, Faro architecten, Bjarne Mastenbroek/de architectengroep (woningen en werkruimten), Hans Ruijssenaars/ de architectengroep (bibliotheek), Architectuurstudio Herman Hertzberger (uitbreiding en renovatie theater), Koetsier & Kuen Architecten (kunstverzamelgebouw), Rudy Uytenhaak (Huis voor Schone Kunsten), Annemiek Diekman (landschap), Han Goudswaard (openbare ruimte), Tirza Verrips, Ed Euser, Carel Visser, Jorgen Leijenaar, Marc Ruygrok, Piet Slegers (beeldende kunst) *Aannemers* Moes Bouwbedrijf, Woonmensen Apeldoorn,Veluwse Bouwonderneming, Ufkes Bouw, BAM NMB, Slokker Bouwgroep, Nijhuis Bouw, OMA, Draisma/Dura, Draisma Bouwbedrijf, Dusseldorp en diverse kleinere aannemers *Planvorming en realisatie* 1994–2004

Het project Beekpark, gelegen in het noordwesten van de stad Apeldoorn, betreft een transformatie van een rommelig woon-werkgebied van 21 hectare tot een binnenstedelijk gebied met wonen, werken en 'stedelijk recreëren'. Het programma bestaat uit een combinatie van voorzieningen, variërend van woningbouw, kantoren tot een theater en bibliotheek. Het woningaanbod richt zich op een gedifferentieerde bewonersgroep. Zo worden er appartementen gerealiseerd maar ook eengezinswoningen, variërend van sociale huur tot de luxere koopsector. Kroon op het project vormt de nieuwe inrichting en uitbreiding van het park met een totaaloppervlak van 20.000m^2.
Uitgangspunt van het plan vormde het creëren van samenhang op architectonisch en stedenbouwkundig gebied, waarbij oud en nieuw elkaar op een dynamische wijze zouden aanvullen.
Al in 1990 is het gebied Beekpark in het structuurplan opgenomen als stadsvernieuwingsgebied. In de jaren daarna is de Beeldvisie Beekpark vastgelegd in samenwerking met de stedenbouwkundige Hans Davidson, die tijdens het proces ook als supervisor optrad. Het heeft uiteindelijk geleid tot het ontwikkelingsplan waarin een ruimtelijk, functioneel en financieel kader is vastgelegd in samenwerking met de verschillende marktpartijen die door de gemeente zorgvuldig waren uitgekozen. Affiniteit met de gemeentelijke visie was een vereiste voor deelname aan het totstandkomingsproces. Om een zo hoog mogelijke kwaliteit te garanderen hebben de gemeente en de supervisor de regie van de ontwikkeling strak in de hand gehouden, mede op het terrein van de architectenkeuze. De gemeente heeft tevens een belangrijke rol gespeeld bij de realisatie van de overheidsgebouwen, de inrichting van de openbare ruimte en de keuze voor de beeldende kunst. Volgens de gemeente is de belangrijkste succesfactor bij een dergelijk complex multidisciplinair binnenstadsproject dat de gemeente als een krachtig regisseur optreedt bij de samenwerking met private partijen.

Juryrapport

Parallel aan de beoordeling van het project Beekpark van dezelfde inzender (gemeente Apeldoorn) beweegt het oordeel van de jury over het plan Kanaaloevers zich tussen enerzijds respect en waardering en anderzijds het gevoel dat niet het onderste uit de kan is gehaald. Op de inschakeling van de stedenbouwkundige supervisor, de architecten, de ontwerper van de bruggen, de beeldend kunstenaars, de ontwikkelaars en overige partners valt weinig tot niets af te dingen. Bovendien is het project Kanaaloevers – van een bijna structuurplanachtige schaal – voor Apeldoorn een enorme opgave, cruciaal voor de ontwikkeling van de stad. Niet veel vergelijkbare gemeenten durven een project van een dergelijke schaal zo aan te pakken.
Maar was de regie vanuit de traditionele, stedenbouwkundige discipline ook hier niet té bepalend? Zonder ruimte voor het onverwachte te creëren? Is er niet te veel verdeeld en te weinig gebundeld? Na lange discussie bleef de jury 'de derde dimensie' in het project missen.

Gemeente Apeldoorn *Kanaaloevers in Apeldoorn*

Ontwerpers Rein Geurtsen (stedenbouw/supervisie), Jeroen Baeten (stedenbouw) *Architectuur* Rudy Uytenhaak, Roelf Steenhuis, Harry Sipkens/Groosman Partners, Dick van Gameren, Bjarne Mastenbroek, Herman de Kovel/DKV Architecten, Jan Poolen, Marie-José Rijnvos, Wendy Voorwinde, John Buijs, Nol Molenaar/Bureau Noordeloos, Rein van Wylick/DDvW, Manon Pattynama/Pattynama Ahaus Architectuur, Ed Euser/Artec, Jan Splinter, Doeke van Wieren/Gunnar Daan Doeke van Wieren Architecten (woningen), Huub Frencken/Frencken Scholl Architecten (schoolgebouw), Jurjen van der Meer/De Zwarte Hond, Niek van Vught en Frits van Zutphen/Ellerman, Lucas, van Vught (kantoorgebouwen), Lars Courage en Jan-Willem Visscher, Jan Klomp/Heren 5, Fred Humblé, Jeroen Haverkate/Beltman, Anniek Gehlen/ Bureau Boosten Rats, Jaco de Visser (kantoorvilla's), Antoni Folkers (opvanghuis), Ab König/A3K (restaurant), Tirza Verrips, IPV (bruggen), bureau Quadrat (landschap), Jan Albert van Buuren (openbare ruimte), Olaf Mentzel, Tirza Verrips, Albert Goederond, Patty Struik (beeldende kunst) *Aannemers/ontwikkelaars* Loostad Apeldoorn, Strabag Development, Ontwikkelingsmaatschappij Apeldoorn, Woningcorporatie Woonmensen, Woningstichting Ons Huis, BEMOG Projektontwikkeling *Planvorming en realisatie* 1992–2004

Begin jaren negentig vatte de gemeente Apeldoorn het plan op om zo'n 45 hectare voormalig industriegebied aan het kanaal bij de binnenstad te herontwikkelen. Het plan moest ruimte bieden aan de functies wonen, werken/ commercie en kleinschalige recreatie. De stedenbouwkundigen Rein Geurtsen en Paul Achterberg kregen de opdracht om een integraal masterplan te ontwerpen, waarbij met name de volgende punten aandacht moesten krijgen: het verbinden van beide oevers, het 'over het kanaal brengen' van de binnenstadssfeer en het respecteren en benutten van de landschappelijke kwaliteiten van het kanaal en zijn oevers. Bovendien moest de 'ondergrond' van het achttiende-eeuwse landgoed Welgelegen, dat ooit verantwoordelijk was voor de 'gracieuze slinger' in het kanaaltracé, weer zichtbaar worden. Het nieuwe plan moest zowel woontorens, kantoorgebouwen, woonwerkunits, eengezinswoningen als een school bevatten. Ook moest er een brug worden ontworpen die een goede verbinding met de stad mogelijk maakt.
Beide oevers hebben een parkachtige inrichting gekregen die tevens ruimte biedt aan recreatieve voorzieningen. Vanwege de omvang van het project en de maatschappelijke verantwoordelijkheid voor de ontwikkeling van de stad heeft de gemeente een strakke regie gevoerd bij zowel de ontwikkeling als de realisatie van het project. De gemeente heeft in het hele proces, maar ook inhoudelijk op architectonisch en stedenbouwkundig vlak, de betrokken marktpartijen aangestuurd en zelf de cruciale beslissingen genomen.
De complexiteit van de transformatieopgave – eind jaren negentig hadden niet minder dan 150 verschillende eigenaren eigendom in het gebied, waaronder zestig bedrijven – was de reden om te kiezen voor een gefaseerde aanpak waarbij het gebied in zeven deelplannen werd onderverdeeld. Voor ieder plandeel is een op maat gemaakte aanpak ontworpen waarbij de gemeente, afhankelijk van de karakteristieken van het specifieke gebied, zich in het ene geval prominent met de ontwikkeling en uitvoering bemoeide, maar in een andere situatie meer afstand nam.

Juryrapport

De jury betitelde het herstructureringsproject op het Burgemeester De Monchyplein – een woonbestemming met kantorenfunctie op de plaats van het voormalige stadhuis – als 'typisch Haags'. De inzendende opdrachtgever heeft het eerder geïnitieerde project overgenomen en 'in de geest van eind jaren tachtig' voltooid.
Architect Bofill was door de gemeente toentertijd uitgenodigd om het 'Haagse wonen' te herdefiniëren. Dat de opdrachtgever consistent is geweest in het bewaken van de oorspronkelijke uitgangspunten is lovenswaardig. Het ambitieniveau is ondanks de lange looptijd – met onder andere een sterke neergang van de economie – toch overeind gebleven.
Het chique, modern-klassieke plan blijkt prima te passen in dit deel van Den Haag.
Zonder meer een grote prestatie van zowel de opdrachtgever als de ontwerpers.

Blauwhoed bv *Burgemeester De Monchyplein in Den Haag*

Ontwerpers Ricardo Bofill en Gabor Somssich/Taller de Arquitectura *Aannemer* Hillen & Roosen
Planvorming en realisatie 1996–2003

Het project De Monchyplein, gelegen op de locatie van het voormalige stadhuis in Den Haag aan het Burgemeester De Monchyplein, is ontwikkeld als hoogwaardige woonomgeving. Er zijn 350 woningen in verschillende typologieën gerealiseerd, variërend van lofts en penthouses tot herenhuizen.
De woningbouw is aangevuld met drie kleinschalige kantoorgebouwen. Het stedenbouwkundig plan en de architectuur kenmerken zich door een modern-classistische benadering. Een aanpak die eigen is aan de Spaanse architect Ricardo Bofill, die al in de jaren tachtig door de gemeente was benaderd om het stedenbouwkundig plan te ontwerpen. De gebouwen zijn in een parkachtige setting gesitueerd met gazons, bomen, een waterpartij en kunstwerken, die voorheen toebehoorden aan het stadhuis. De openbare ruimte is verkeersvrij gemaakt door de aanleg van parkeergarages onder het maaiveld.
Toen de voormalige stadhuislocatie vrijkwam en Blauwhoed Eurowoningen bij het project werd betrokken, lag er al een samenwerkingsverband tussen een risicodragende ontwikkelaar en de gemeente. De oorspronkelijke opzet voorzag in de realisatie van huurwoningen, maar nadat bleek dat daar te weinig animo voor was, werd het accent verlegd naar de koopsector. Blauwhoed ontwierp mee aan een concept voor hoogwaardige woningen op een niveau waarmee Nederland nog nauwelijks bekend was.
De verschillende partijen onderzochten in nauw overleg de haalbare typologieën met een juiste prijs-kwaliteitverhouding. De uitkomsten, die de drager vormden van het ontwikkelingsplan, zijn vastgelegd in een samenwerkingsovereenkomst: De Monchyplein CV. De gemeente heeft haar medewerking verleend door het scheppen van belangrijke condities, zoals het vaststellen van reëel passende grondkosten die de zorgvuldige planopzet mogelijk maakten. De planuitwerking heeft vervolgens plaatsgevonden in teamoverleg waarin de projectontwikkelaar, de gemeente, het ontwerpbureau van Bofill en vertegenwoordigers van de buurt zitting hadden. Deze laatste partij is ook nadrukkelijk geraadpleegd via informatiebijeenkomsten als het de inpassing in de bestaande omgeving betrof.
Het resultaat is een zorgvuldig vormgegeven plan met een goede balans tussen de karakteristieke architectuur en de omgeving.

Juryrapport *Een verdienstelijk project op een locatie met veel potentie. De ingeschakelde architecten en gebiedsinrichters hebben goed werk geleverd. Het project is zonder meer 'mooi gemaakt'. Maar onderscheidt het project zich als een uitzonderlijke prestatie van opdrachtgever en ontwerpers? De jury vindt het Zuiderhof absoluut méér dan* business as usual. *Maar niet véél meer. Het is goed, degelijk vakmanschap dat hier getoond wordt. Niet meer, maar zeker ook niet minder. Het project is daarom minder overtuigend dan het andere project (De Monchyplein) van dezelfde opdrachtgever.*

Blauwhoed bv *Zuiderhof in Amsterdam*

Ontwerpers van mourik vermeulen, Ellerman, Lucas, van Vught, Meyer en Van Schooten Architecten (architectuur), Juurlink en Geluk, Hans Veldhoen/Buro Mien Ruys (stedenbouw en landschap)
Aannemers Hillen & Roosen, HBG, Van der Vorm Bouw *Planvorming en realisatie* 1992–2003

Op een tot voor kort 'vergeten' locatie, pal aan de A10 en het recreatiegebied de Nieuwe Meer, heeft Blauwhoed zo'n 60.000 m^2 kantoorruimte gerealiseerd. De omgeving van het Jollenpad had een onsamenhangende bestemming met onder andere een veldje voor de politiehondenvereniging, de museumtramlijn, een autogarage en het Gemeentelijk Waterleidingbedrijf. In 1997 bepaalde de gemeente dat het gebied ontwikkeld mocht worden als hoogwaardige kantoorbestemming. Het totale kantooroppervlak werd in drie verschillende deelmilieus ondergebracht. Een reeks kleinschalige kantoorgebouwen in een groene en waterrijke paviljoenzone, een serie massievere gebouwen die als wand kon fungeren in de begrenzing tussen de stad en het water van de Nieuwe Meer en een torenzone aan de A10, die als entreeplein aan de Amstelveenseweg zou moeten fungeren. Het is vooral dankzij de spectaculaire uitwerking van dit laatste onderdeel, de zogenaamde 'kruimeldief' voor de ING Bank, dat het voormalige restgebied nu de ogen op zich gericht ziet. Blauwhoed kreeg de opdracht via een besloten prijsvraag die was uitgeschreven door de gemeente. De gemeente, de stedenbouwkundige en de landschaparchitect participeerden in een projectteam dat de stedenbouwkundige randvoorwaarden en het ruimtelijk ontwikkelingskader formuleerde. Tevens trad dit orgaan op als coördinator van het proces. Belangrijkste aandachtspunt voor de planvorming was de inpassing in de omgeving. Zo moest het gebied deel gaan uitmaken van de ecologische infrastructuur van de Nieuwe Meer en de achterliggende zone.
De vastgoedontwikkeling moest een positieve bijdrage leveren aan het gebruik van de openbare ruimte en bovendien moest het gebied een betere uitgangspositie voor recreatieve activiteiten krijgen. In het kader van een zorgvuldige inspraakprocedure, die door de gemeente werd begeleid, vond er uitvoerig overleg plaats met de verschillende belanghebbenden en gebruikers.

VanDoorne

Juryrapport

De herstructureringsprojecten Schaepmanlaan en Zeeheldenwijk in Oss werden door de jury – gezien de grote mate van overeenkomst – tezamen beoordeeld.
Prima werk, zo luidde de even bondige als duidelijke conclusie van de jury. De getoonde aanpak – sloop nieuw- en verbouw wederopbouwwijk met veel aandacht voor de openbare ruimte – is in Nederland zeker niet standaard. Was dat maar zo. De opgave is excellent en heel zorgzaam aangepakt. De schaal en de complexiteit van de opgave rechtvaardigen echter niet dat deze (op zichzelf prima) inzending tot de genomineerde gerekend kan worden. Maar de prestatie is er niet minder om.

BrabantWonen *Herstructurering Schaepmanlaan en Zeeheldenwijk in Oss*

Ontwerpers Theo van Esch/Architecten Werkgroep, Sietse Visser/Passchier Visser Bouwman architecten (Schaepmanlaan), Theo van Esch en Guyonne van der Velden/Architecten Werkgroep, R. van Hoven/Arcom Son, Sylvia Karres en Lieneke van Campen/Karres en Brands Landschapsarchitecten (Zeeheldenwijk)
Aannemer Bouwbedrijf Hendriks *Planvorming en realisatie* 1996–2001 (Schaepmanlaan), 1999–2005 (Zeeheldenwijk)

De verloedering van de naoorlogse woonblokken aan de Schaepmanlaan en in de Zeeheldenwijk in Oss eind jaren tachtig was aanleiding voor een ingrijpende herstructurering van beide buurten. In de plannen werden verouderde en te kleine woningen uit de jaren vijftig en zestig gesloopt en vervangen door zowel huur- als koopwoningen. Door een diversiteit in nieuwbouw – er zijn zowel appartementenblokken als eengezinswoningen gerealiseerd – is het eenzijdige karakter van de oorspronkelijke bebouwing (portiek-etagebouw) volledig doorbroken. De nieuwe woningen zijn in beide projecten in een parkachtige omgeving gesitueerd.
Begin jaren negentig werd voor de Schaepmanlaan een prijsvraag uitgeschreven met de renovatie van de oorspronkelijke gebouwen als uitgangspunt. Maar na een doorrekening van de kosten bleek dit financieel niet haalbaar. In samenspraak met de gemeente besloot de corporatie BrabantWonen over te gaan tot sloop en nieuwbouw. Omdat zowel de bewoners, de meerderheid van de politieke partijen als de omwonenden niet enthousiast op het project reageerden, heeft de projectontwikkelaar samen met de gemeente een meer gedifferentieerd plan ontwikkeld met voldoende aandacht voor de woonwensen van de zittende bewoners. De betrokken partijen hebben zich, onder voorzitterschap van BrabantWonen, verenigd in een projectteam om het proces te begeleiden. Het stedenbouwkundig ontwerp viel onder de verantwoordelijkheid van de gemeente, terwijl BrabantWonen de architectuur voor rekening nam.
In navolging van de Schaepmanlaan werd in 1996 het idee opgevat om ook een herstructureringsplan voor de Zeeheldenwijk te ontwikkelen. In grote lijnen werd de succesvolle aanpak van de Schaepmanlaan gevolgd. In een vroeg stadium werden heldere afspraken gemaakt over de gang van zaken betreffende het proces en de procedures. Er werd gewerkt met een gefaseerde planaanpak, waarbij stapsgewijs van probleemstelling naar oplossing is gewerkt. Dankzij deze werkwijze ondervond het vernieuwingsplan beduidend minder tegenstand bij de betrokkenen dan in de Schaepmanlaan.
De planuitwerking, de procedures, de overeenstemming met de bewoners en de uitplaatsing zijn dan ook in een aanzienlijk kortere periode volbracht.

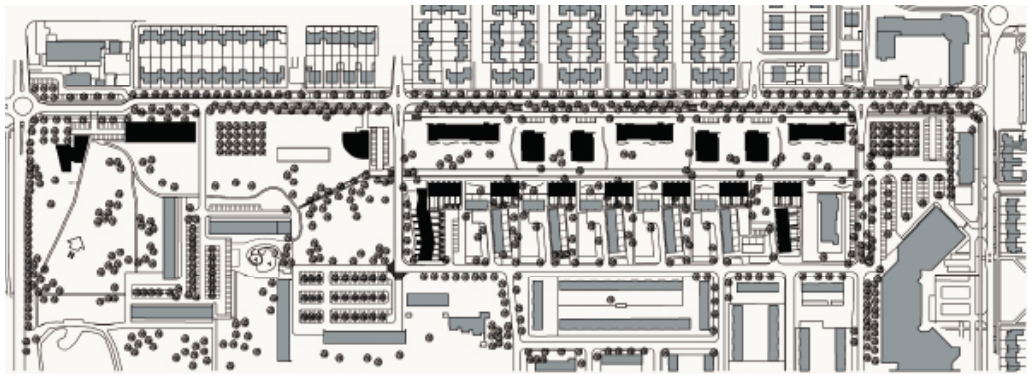

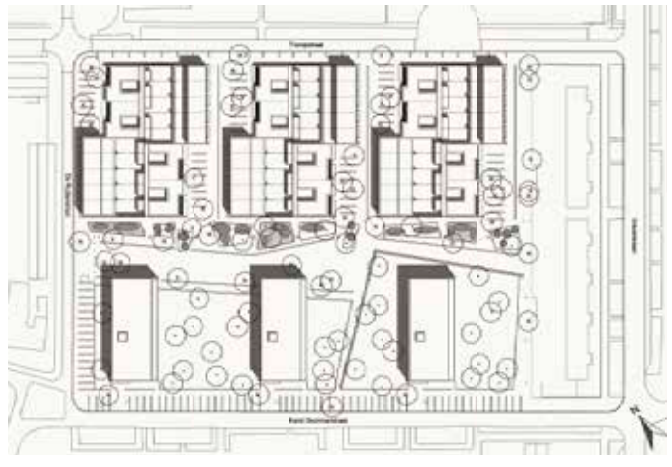

Boven Nieuwbouw Schaepmanlaan

Onder Situatie Schaepmanlaan

Rechts boven Nieuwbouw Zeeheldenwijk

Rechts onder Situatie Zeeheldenwijk

Pagina 111 boven Nieuwbouw Schaepmanlaan

Pagina 111 onder Nieuwbouw Zeeheldenwijk

Juryrapport

De gemeente Enschede toont zich met de zeer grondige aanpak van het Van Heekplein een ambitieus (bestuurlijk) opdrachtgever. Het aansturen van de vele afzonderlijke opdrachtgevers wat betreft de realisatie van het zeer omvangrijke programma zal geen sinecure zijn geweest. De herstructurering van het tochtige en desolate quasi-centrum uit de jaren zestig is een echte culturele 'daad' te noemen, die Enschede een nieuwe eigentijdse centraliteit moet verschaffen. Een ingrijpend plan, dat door de beoogde multifunctionaliteit en de bijbehorende economische doelstellingen zeer complex van aard is. Het is te loven dat een middelgrote gemeente op deze wijze resoluut het voortouw durft te nemen bij de revitalisering van de binnenstad.
Helaas is de 'som der delen', ook wat betreft de openbare ruimte, uiteindelijk in de uitvoering niet in alle opzichten een bevredigend 'geheel' geworden.

Gemeente Enschede i.s.m. diverse ontwikkelaars *H.J. van Heekplein in Enschede*

Ontwerpers L. Thier, Atelier PRO (parkeergarage), R. Langeslag, Inbo (Holland Casino), T&T Design, K. Rijnboutt (de Bijenkorf), R. Ligtvoet/Kraaijvanger Urbis, Jan des Bouvrie (V&D), P. van der Ven/Mei Architecten (winkelcentrum Twentec), J.M. Jacobs/A12 Architecten (Twentectoren), P. de Bruijn/de Architekten Cie., The Jerde Partnership (winkelcentrum De Klanderij), C. Clark/West 8 (dagmarktkiosken), West 8 (stedenbouw), M. Knuijt/okra landscape architects (openbaar gebied) *Aannemers* Bouwcombinatie Van Heekplein VOF (parkeergarage), Dura Vermeer (Holland Casino), Nijhuis Bouw (de Bijenkorf), Dura Vermeer (V&D), Dura Vermeer en Te Pas Bouw (winkelcentrum Twentec en Twentectoren), Heijmans IBC Bouw (winkelcentrum De Klanderij), Merksteyn Bouw (dagmarktkiosken)
Planvorming en realisatie 1998–2004

Het H.J. van Heekplein, tot stand gekomen in de jaren zestig en gelegen in het zuidelijk deel van de Enschedese binnenstad, is onlangs grondig herontwikkeld. De opgave betrof de uitbreiding en vernieuwing van het winkelbestand, de toevoeging van woningen en een nieuwe inrichting van het plein. Belangrijk onderdeel van de opgave vormde de eis dat de markt, een van de grootste van Oost-Nederland, voor het plein behouden zou blijven. Aan het plein hebben voorzieningen met een bovenregionale functie een plek gevonden, zoals het Holland Casino, de Bijenkorf en V&D. Verder zijn er twee winkelcentra gerealiseerd: Twentec en De Klanderij. In de ruim vijftig meter hoge Twentectoren – een van de weinige hoogbouwaccenten in het plan – zijn commerciële activiteiten en 78 appartementen ondergebracht. De nieuwe gebouwen sluiten in hoogte en materialisering (overwegend baksteen) aan bij het karakter van de binnenstad. Beeldbepalend element van de inrichting vormen de tien dagmarktkiosken. Deze zijn ontworpen door West 8, het bureau dat tevens verantwoordelijk is voor het stedenbouwkundig plan. Een cruciaal punt voor het welslagen van de herontwikkeling was de realisatie van de ondergrondse parkeergarage. Deze ingreep, samen met het omleggen van de Boulevard 1945, maakt dat het plein geschikt is gemaakt voor de markt en andere 'pleinfuncties'.
Sinds 1991 zijn verschillende markpartijen betrokken bij de herontwikkeling van het Van Heekplein. Omdat dit niet direct tot concrete resultaten leidde, heeft de gemeente in 1996 de regie van de planvorming overgenomen. Ze heeft een belangrijke rol gespeeld als begeleider van het proces en tevens als bemiddelaar tussen de verschillende partijen.
De parkeergarage, die door de gemeente is ontwikkeld en wordt geëxploiteerd, loopt onder alle panden door.
Om de architectonische en stedenbouwkundige kwaliteit van het project te garanderen, is door de gemeente een *quality-team* ingesteld. Deze 'superwelstand' wordt geleid door stedenbouwkundige Henk Hartzema, die voorheen werkzaam was bij het bureau West 8.

Oorspronkelijke situatie

Links Bijenkorf, T & T Design en Kees Rijnboutt

Rechts onder Holland Casino, Inbo

Juryrapport *De provincie Gelderland heeft een goed luisterend oor gehad bij de landschappelijke inpassing van een omleidingsroute voor de N322 ten zuiden van Zaltbommel. Bewoners die zich betrokken voelden bij de omgeving hebben dit secure ontwerp, dat een ecologische verrijking ambieert, min of meer afgedwongen. In de kleinschalige, gedifferentieerde aanpak (met tal van specifieke landschapselementen: bossages, dijkzones, taluds, viaducten) is voortgeborduurd op de historie van dit rivierengebied. Maar al te vaak wordt de aanleg van dit soort routes vooral civieltechnisch aangepakt. Met dit mooie, gevoelvolle project wordt aangetoond dat het ook anders kan. Een voorbeeld voor heel Nederland.*

Provincie Gelderland *Weeshuis van het landschap Zaltbommel/ Maasdriel*

Ontwerpers Eureco Advies Nijmegen, C. Liebrand (ecologie), R. Groen (uitvoering), G. Smit (beeldende kunst) *Aannemer* De Bron *Planvorming en realisatie* 2000–2004

Met de aanleg van een nieuwe tangent van de provinciale weg N322, die vanaf de historische dijkzone bij Hurwenen om Zaltbommel heen loopt, werd de landschappelijke inpassing, die bij zou moeten dragen aan de ecologische structuur van het gebied, als voorwaarde gesteld. Het ontwerp fungeert als een blauw-groene dooradering in de Bommelerwaard. De operatie voorzag onder andere in de aanleg van windsingels en een sloten- en rabattenstructuur, het plaatsen van streekeigen beplanting op de viaducttaluds en het geven van een plek aan de laanbeplanting langs de oude afgesneden infrastructuur. Tevens werden enkele kleine landschapsfragmenten gerestaureerd en zijn beeldelementen die typerend zijn voor de eeuwenoude dijkzone enkele honderden meters tot twee kilometer het land ingebracht. Hierdoor fungeert het gebied als een 'weeshuis' voor landschapselementen. Bij de plaatsing is rekening gehouden met de beleving vanaf de weg. Komend vanaf de stad Den Bosch rijdt men naar het relatief open gebied waarin diverse beeldelementen in verschillende groeperingen zijn geplaatst. Dichtheid en openheid wisselen elkaar af, zodat er een spannend geheel ontstaat. De kracht van de ingrepen wordt versterkt doordat alle gebieden lopend toegankelijk zijn. De mogelijkheid tot wandelen zal onder de aandacht worden gebracht bij organisaties die wandelroutes ontwerpen.
De provincie heeft de eerste schetsen gemaakt in samenwerking met ecoloog Cyriel Liebrand, die al veel ervaring had met het beheer en de inventarisatie van plantensoorten in het rivierengebied. De opdrachtformulering ontstond echter gaandeweg het proces. Het eindbeeld waar de provincie en de ontwerpers naar streefden, was een groene coulisse waarin waterberging en ecologische verrijking een belangrijke rol zouden spelen. Het programma van eisen was flexibel genoeg om zich aan te passen aan praktische zaken die men gaandeweg het proces tegenkwam, zoals de verkeersveiligheidseisen en de voorwaarden waaronder beplant en gegraven mocht worden nabij leidingen en transportbuizen.

Boven Nieuwe inrichting van de smalle berm

Linksboven Nieuwe inrichting van de brede berm

Linksonder Nieuwe inrichting van een gesaneerd terrein

Rechts Een nieuw aangelegde poel

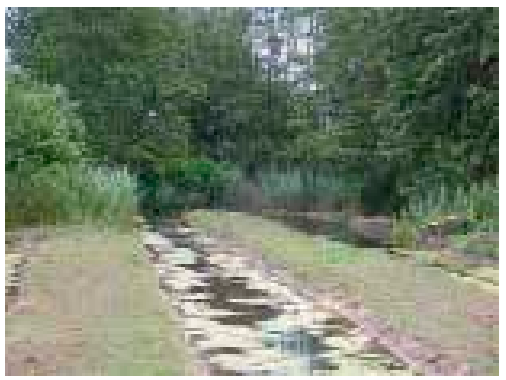

Juryrapport

De Brabantse gemeente Gemert laat zien dat relatief kleine gemeenten in Nederland soms prachtig werk kunnen leveren op een schaal die bij hun omvang past. Gebruikmakend van de grote kennis van (en liefde voor) het hun vertrouwde gebied is bij het creëren van een 'slim' watersysteem van beken, waterpartijen en poelen bij het gebied De Peel voortgeborduurd op cultuurhistorische patronen. Om deze aanpak vorm te geven, is samenwerking gezocht met enkele vakdeskundige partijen.
Uit de genuanceerde en kleinschalige werkwijze spreekt veel zorgzaamheid voor de (eigen) omgeving. Een project dat absoluut een voorbeeldfunctie voor soortgelijke gemeenten kan vervullen.

Gemeente Gemert *Water als leidraad in Gemert-Bakel*

Ontwerpers Bureau Hans van der Lans, Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, Waterschap De Aa, gemeente Gemert-Bakel *Aannemers* Vereijken, Van de Elzen en enkele andere lokale aannemers
Planvorming en realisatie 2000–2003

'Water als leidraad' is de naam van een bijzonder ecologisch project in de gemeente Gemert-Bakel. De oevers van diverse waterlopen, met de Peelse Loop als belangrijkste, zijn zoveel mogelijk in evenwicht met de natuur hersteld. Enerzijds wordt het cultuurhistorische patroon in acht genomen, anderzijds wordt een hoog natuurrendement gestimuleerd en een hoge recreatieve waarde.
Bovendien dragen de ingrepen bij aan de remming van de afstroming en fungeren ze als een middel om de verdroging tegen te gaan. Bijzonder is dat veel van de geëcologiseerde beken, met prachtige, vaak zeldzame planten en dieren, onderdeel vormen van de stedenbouwkundige structuur wanneer het water langs of door de dorpen stroomt.
De geelgors en het ijsvogeltje komen nu bijvoorbeeld voor tot in de dorpsrand.
Vanaf de jaren negentig hebben de waterlopen standaard de ruimte gekregen in de gemeente. Het belangrijkste voorbeeld hiervan is de aanpak van de Peelse Loop, tegenwoordig een formele verbindingszone van Aa tot Handel. Het betrof een traject van 4,5 kilometer, waarvan de aanpak 450.000 euro kostte. Hiervoor moest de gemeente meer dan veertig grondtransacties uitvoeren. Het waterschap en de provincie hebben het project meegefinancierd. Waar mogelijk zijn de kosten echter ondergebracht in de bouwgrondexploitatie van de wijken waar de waterstromen doorheen lopen. De oevers zijn niet in één keer vernieuwd maar in fases. De werkzaamheden vonden namelijk plaats als er een extra aanleiding was, bijvoorbeeld bij de bouw van een nieuwe wijk of een vrijwillige kavelruil. Diverse partijen waren betrokken bij de planuitwerking. De daadwerkelijke uitvoering stond echter onder leiding van de gemeente, het waterschap de Aa en de Stichting Landschap Bakel-Gemert. 'Water als leidraad' mag zich verheugen op een breed draagvlak bij de diverse betrokkenen, onontbeerlijk om een project te volbrengen dat rekenschap moet houden met zoveel uiteenlopende factoren.
Vanwege de positieve ontvangst is er besloten om in de komende jaren nog diverse waterlopen te ecologiseren, met een totale lengte van 22 kilometer.

Boven De Molenbroekse loop

Rechts De Peelse loop bij Gemert voor natuur, recreatie en als waterberging

Pagina 123 De Molenbroekse loop in de nieuwbouwwijk Doonheide in Gemert

Juryrapport *Een relatief kleine projectontwikkelaar heeft in Eindhoven op bijna voorbeeldige wijze een stedelijk centrum gerealiseerd door principieel voor teamwork en een integrale aanpak te kiezen. Een mijlpaal in ontwikkelingsland, vond de jury. Ook door de geslaagde mix aan functies. In zijn relatief sobere uitwerking – die echter hier en daar wat 'blokkerig' overkomt – neemt het project in zijn vormgeving stelling tegen het 'lawaai aan identiteiten' dat in de hedendaagse architectuur veelal als middel voor het creëren van levendigheid wordt ingezet. De stedenbouwkundige uitwerking valt echter enigszins tegen.*

Projektontwikkelingsburo Haagdijk bv
Centrum Blixembosch in Eindhoven

Ontwerpers G.J. Hendriks/de architectengroep, J. van Leuken/Van Leuken & Partners (landschap)
Aannemer Ballast Nedam *Planvorming en realisatie* 1997–2001

Te midden van een kakofonie aan Engelse, Franse, Amerikaanse en Italiaanse wijken is aan de noordrand van Eindhoven een centrumgebied met zakelijke sfeer gerealiseerd naar een ontwerp van Gert-Jan Hendriks, van de architectengroep. Het programma bestaat uit 155 sociale huurwoningen, 3000 m^2 commerciële ruimten, 1000 m^2 medische voorzieningen, een parkeergarage en een zogenaamd *civic center*, waarin een peuterspeelzaal, een dubbele gymzaal en het buurtcentrum bijeen zijn gebracht. De publieke functies zijn ondergebracht op de begane grond van een u-vormig gebouw dat het plein aan drie zijden omsluit. De woningen bevinden zich daarboven en in een woontoren van elf verdiepingen. Het plein, dat autovrij is door de aanleg van een ondergrondse parkeergarage, vormt het middelpunt van het project. Alle commerciële en openbare functies hebben een gezicht aan het plein en worden vanaf hier ontsloten. Dit centrale plein is op een bijzondere manier ingericht met afwisselend een deel 'groen', en een deel 'steen' (met terracotta) en loopt door tot in de wintertuin, die dienstdoet als ontsluiting van de woningen.
Het multifunctioneel centrum is ontwikkeld door Projektontwikkelingsburo Haagdijk, dat in 1996 de meervoudige opdracht won dankzij de geboden 'slimme' oplossingen voor het intensieve grondgebruik en de functiemenging. In de uitwerking van het project hebben de projectontwikkelaar en de architect nauw samengewerkt. Omdat het buro Haagdijk geworteld is in de lokale samenleving, was het in staat om de betrokken partijen al in een vroeg stadium bij de plannen te betrekken en op één lijn te krijgen. Dankzij deze participerende opstelling is het gehele team een aantal commitments aangegaan waardoor er enige extra's gerealiseerd konden worden die het plan op een hoger niveau hebben getild. Voorbeelden hiervan zijn de zorgvuldige inrichting van de openbare ruimte en de gratis openstelling van de parkeergarage. Ook nu het project is opgeleverd, treedt de projectontwikkelaar op als beheerder voor de delen van het centrum die niet in handen zijn van de woningbouwverenigingen en gemeente. Door deze betrokkenheid blijft de kwaliteit op de lange termijn gewaarborgd.

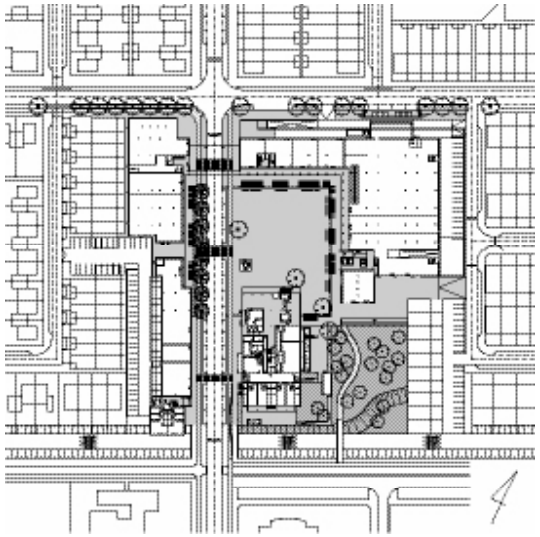

Juryrapport

De jury was niet eensgezind in de waardering voor de drie bruggen die de beroemde Spaanse architect Calatrava ontwierp voor de gemeente Haarlemmermeer. Is het initiatief blijven steken in een op zichzelf spectaculair incident, of valt het toe te juichen als een Nederlandse gemeente het aandurft gewoon 'de beste bruggenbouwer van de wereld' te kiezen? Is het een toonbeeld van veeleisend en gedurfd opdrachtgeverschap of een misplaatste tour de force in een typisch Nederlands polderlandschap? 'In een baljurk naar de Albert Heijn', zoals een jurylid het formuleerde. De meningen over het project bleven uiteenlopen, waarbij zelfs een vergelijking – in waarderende zin – met het culturele opdrachtgeverschap van het Florentijnse geslacht De' Medici niet uit de weg werd gegaan.
Vergeleken met enkele andere inzendingen behoorde dit project echter niet tot de 'top-vijf' op basis van de aanwezige beoordelingscriteria. Daar was men het wel over eens.

Gemeente Haarlemmermeer *Drie bruggen van Santiago Calatrava in de Haarlemmermeer*

Ontwerpers Santiago Calatrava, David Mizrahi *Aannemer* Victor Buyck
Planvorming en realisatie 1999–2004

Wie 's avonds van Amsterdam naar Leiden rijdt, ziet de drie verlichte pilonen die boven het vlakke polderlandschap uittorenen van verre oplichten. Dit zijn de drie bruggen die door de Spaanse architect Santiago Calatrava zijn ontworpen in opdracht van de gemeente Haarlemmermeer. Calatrava, die wereldwijd bekendheid verwierf met zijn spectaculaire brugontwerpen, heeft drie *landmarks* ontworpen die fungeren als een soort kunstwerken. De 'Harp', 'Luit' en 'Citer' zijn over de Hoofdvaart geplaatst en ontsluiten de nieuwe woonwijken Floriande en Getsewoud en het reeds bestaande Toolenburg. Een gebied met in totaal zo'n 6000 woningen. De bruggen bestaan telkens uit een pyloon met tuien en brugdekken die gefundeerd zijn op betonnen steunpunten. De hoogtes van de pylonen verschillen per brug, die van de Nieuw-Vennepbrug is 82 meter hoog, de Bennebroekerbrug 62 meter en de Toolenburgbrug heeft een hoogte van 48 meter. Infrastructuur krijgt bijzondere aandacht in de gemeente Haarlemmermeer, niet zo verbazend als men beseft dat luchthaven Schiphol zich op haar grondgebied bevindt. De vormgeving van de infrastructurele voorzieningen wordt beschouwd als een volwaardig onderdeel van architectuur en stedenbouw. De gemeente heeft zelfs een supervisor voor infrastructuur, namelijk architect Moshé Zwarts. De drie spectaculaire bruggen maken deel uit van een grootschalige infrastructurele operatie, de realisatie van 26 nieuwe bruggen in de regio. Men koos voor 23 goed ontworpen, maar bescheiden varianten en drie bruggen aan de Hoofdvaart die er uit zouden springen. Hiervoor ging de gemeente op zoek naar een belangrijke internationale bruggenbouwer en kwam uit bij Santiago Calatrava.
De drie bruggen hebben enerzijds een praktische functie en fungeren anderzijds als visitekaartje voor de gemeente Haarlemmermeer.

Rechts ‘de Harp’

Links ‘de Citer’

Pagina 131 ‘de Luit’

Juryrapport *De Vinex-wijk die niet op een Vinex-wijk mocht lijken. Dat was de doelstelling van de gemeente Haarlemmermeer bij de realisatie van de wijk Stellinghof in Vijfhuizen. Hoewel veel energie is gestoken in de totstandbrenging van een creatief ontwerp- en bouwproces is de doelstelling maar half gehaald. Maar misschien ligt dit vooral aan het type opgave. Het initiatief tot het bieden van een aantrekkelijk alternatief voor een doorsnee Vinex-wijk en enkele facetten van het plan (de gecreëerde parkeeroplossing, de landelijke sfeer, de diversiteit van de bebouwing, het groene karakter, de inschakeling van jonge talenten) verdienen zeker waardering. Maar de onderscheidende kwaliteit van het uiteindelijke resultaat is toch niet voldoende om een nominatie te rechtvaardigen.*

Gemeente Haarlemmermeer
Stellinghof in Vijfhuizen

Ontwerpers Liesbeth van der Pol (coördinerend architect), Pierre en Marjolijn Boudry, S333, Marlies Rohmer, Wingender Hovenier Architecten, Faro Architecten (architectuur), BDG Architecten, Alle Hosper (landschap) *Aannemer* Dura *Planvorming en realisatie* 1997–2004

Een van de vier Vinex-locaties in de Haarlemmermeer is Stellinghof. Het betreft een uitbreiding van het dorp Vijfhuizen met 680 nieuwe woningen. Op het eerste gezicht een bescheiden ingreep, maar voor dit dorp betekende het een verdubbeling van het aantal bewoners. Liesbeth van der Pol, aangetrokken als stedenbouwkundig supervisor, liet zich inspireren door het oorspronkelijke dorpse karakter. Ze maakte een inventarisatie van de karakteristieken en zocht in haar plan naar een eigentijdse vertaling. Er is een afwisselend beeld gecreëerd dankzij de verschillen in dichtheid, bouwhoogte en woningtypen. Het stedenbouwkundig plan is doorspekt met groene openbare ruimten, zowel pleintjes als plantsoenen. Het parkeren is zoveel mogelijk weggehouden van de straten en er zijn informele voortuinen gerealiseerd. De woningbouw die ontworpen is door zeven (overwegend jonge) architectenbureaus kent een grote mate van diversiteit. Zo zijn er hedendaagse stolpboerderijen, strak vormgegeven villa's, woningen met enorme puntdaken en dijk- en torenwoningen. Zowel vrijstaand, twee onder één kap als rijtjeshuizen. Er is zoveel mogelijk gebruikgemaakt van duurzame materialen. Het geheel moest van de supervisor een zekere lichtvoetigheid uitstralen.
De gemeente Haarlemmermeer zag zichzelf voor de opgave gesteld om 17.400 woningen onder Vinex-voorwaarden te realiseren binnen haar gemeente. Deze zijn verdeeld onder vier locaties, waarvan Vijfhuizen de kleinste is. Omdat men niet wilde dat Vijfhuizen een doorsnee-Vinex-locatie zou worden, werden de gebruikelijke architecten in 'Vinex-land' vermeden. De gemeente wilde een meer experimentele aanpak en ontwikkelde in samenwerking met Europan en Archiprix – beide stichtingen richten zich op jonge architecten – een meervoudige opdracht waarvoor twaalf jonge ontwerpers werden benaderd. De beste inzendingen zouden worden gerealiseerd. De prijsvraag werd gewonnen door S333, Wingender en Hovenier, Boudry Architects en Alie ten Kate. Voor de daadwerkelijke uitvoering werd er nog een aantal bureaus aan het geheel toegevoegd. Dankzij Liesbeth van der Pol is er bij de realisatie naar een goede afstemming gestreefd tussen architectonisch, stedenbouwkundig en landschappelijk gebied.

Linksboven Woningbouw, Faro Architecten

Rechtsboven Woningbouw, S333

Linksmidden Woningbouw, BDG Architecten

Rechtsonder Woningbouw, Faro Architecten en rechts Architectenbureau Marlies Rohmer

Pagina 136-137 Woningbouw, S333

Juryrapport *Het project Haverleij in Den Bosch is voldoende gevorderd om er een oordeel over uit te spreken. Alom was er bewondering en respect voor de durf die ten grondslag ligt aan het uitzonderlijke project, waarbij ook de betrokken gemeente uitdrukkelijk dient te worden genoemd. Het landschappelijk element, de openheid, de visie op de invulling van vrije tijd oogstten lof, maar de kwaliteit van de woningen en de uitvoering (trespa) zijn pover. De 'Hollandse ziekte' werd dit genoemd. Die is ook zichtbaar bij de 'oplossing' van het parkeren: men woont in een 'kasteel', maar kijkt uit op een parkeerplaats. Kanttekeningen werden er gemaakt bij het grote ruimtebeslag van slechts enkele wooncomplexen op een aanzienlijk gebied.*

Heijmans IBC Vastgoedontwikkeling i.s.m. Bouwfonds Ontwikkeling en de gemeente Den Bosch *Haverleij in Den Bosch*

Ontwerpers Sjoerd Soeters (supervisor stedenbouw) en Paul van Beek (supervisor landschap), Jo Crépain, Adolfo Natalini, Lucien Lafour/Lafour en Wijk, Christoph Kohl/Rob Krier Christoph Kohl Architekten, Peer Bedaux/Bedaux De Brouwer, Tom Senders/De 2 Snoeken, Joris Molenaar/Molenaar & Van Winden, Harry Gulikers/Gulikers Architecten, Sjoerd Soeters en Dana Ponec/Soeters Van Eldonk Ponec, Simone Drost/Drost + van Veen, Christian Rapp/Rapp & Scheulen, Franz Demblin, Michael Graves, Kees Kaan/Claus en Kaan, John Outram Associates (architectuur) (deels nog in ontwikkeling) *Aannemers* Heijmans IBC Bouw, Hurks Bouwbedrijf, Bouwbedrijf Wagemakers *Planvorming en realisatie* 2000–2007

Ingeklemd tussen de Maas, het dorpje Engelen en het Engelermeer, wordt in Den Bosch het spraakmakende project Haverleij ontwikkeld: negen kastelen en een slot in een landschappelijke setting. Het betreft een integraal ontwerp waar wonen, recreëren en natuur op elkaar zijn afgestemd, met een totaaloppervlakte van 220 hectare.
De markante gebouwen zullen zo'n duizend appartementen en eengezinswoningen herbergen. Zo kon er veel ruimte worden gereserveerd voor groen – variërend van parktuinen, rietzones tot bossen – en blijft er zelfs ruimte over voor een volwaardige 18-holes lange golfbaan. Zowel aan de architectuur van de kastelen als aan de buitenruimte werd veel aandacht besteed. Er is een supervisor voor de architectuur aangesteld, Sjoerd Soeters, terwijl Paul van Beek deze functie vervult voor het landschap. De negen kastelen variëren in grootte: ze bevatten vijftig tot negentig woningen en worden door een keur van gerenommeerde nationale en internationale architecten ontworpen. Slot Haverleij vormt een uitzondering in het geheel. Dit complex is door zeven architecten ontworpen als een vestingstadje aan de sluis bij Engelen en biedt ruimte aan 450 appartementen en woningen die verdeeld zijn over zes hoofdtypen.
Voor dit omvangrijke project zijn Heijmans IBC Vastgoed, de gemeente Den Bosch en Bouwfonds Ontwikkeling een samenwerkingsverband aangegaan onder de noemer Haverleij bv. De verschillende partijen hebben de uitgangspunten voor het bestemmingsplan gezamenlijk geformuleerd. Deze werkwijze maakt dat de architecten in betrekkelijke vrijheid een ontwerp konden maken, terwijl de kasteelvorm werd gewaarborgd door de voorgeschreven afmetingen. Wel hebben de supervisors een 'handboek' samengesteld waarin het principe voor het kasteel is omschreven dat kon fungeren als richtlijn voor de architecten. Bijzonder aan het project is de fasering. Tegelijk met de eerste bouwwerkzaamheden zijn de infrastructuur en het landschap aangelegd. Omdat de bouwplaats beperkt blijft tot het gebied waar het desbetreffende kasteel gerealiseerd wordt, kan er op het uitgestrekte terrein vanaf het eerste uur al volop gerecreëerd worden.

Linksboven
Slot Haverleij,
diverse architecten

Linksonder
Kasteel Wuyvenhaerd,
Lafour en Wijk

Rechtsboven
Kasteel Velderwoude,
Jo Crépain

Rechtsonder
Kasteel Zwaenenstede,
Adolfo Natalini

Juryrapport

Zonder meer een prachtig resultaat. De situering van de bouwblokken in de directe omgeving en de ligging van het plan in het geheel is zo goed als perfect te noemen. De architectuur is 'aangenaam-rustig' en voegt zich wonderwel in de bosrijke omgeving. De inbreng van de gemeente moet (ook) substantieel zijn geweest, zo 'mooi is er geschaafd'. Het ontwikkelingsproces lijkt werkelijk voorbeeldig te zijn geweest, ook door het soepel samenvloeien van de verschillende ontwerpdisciplines.
De gelijktijdige inbreng van een ander (qua karakter sterk afwijkend en kwalitatief beduidend minder) project (Boulevardterrein, Zeist) door dezelfde opdrachtgever, doet echter afbreuk aan de evenwichtigheid van de inzending als geheel.

Johan Matser Projectontwikkeling
Monnikenhuizen in Arnhem

Ontwerpers Khandekar (stedenbouw), Buro Lubbers (landschap en stedelijk ontwerp), Meyer en Van Schooten Architecten, Van de Looi en Jacobs Architecten, Atelier Z Zavrel Architecten, Vera Yanovshtchinsky Architecten (architectuur) *Aannemers* Combinatie BAM Wilma Deventer/Ballast Nedam Bouw, Ballast Nedam Infra Midden *Planvorming en realisatie* 1996–2001

Toen de voetbalclub Vitesse in 1986 aangaf dat ze een nieuw stadion wilde betrekken, kwamen de ideeën voor de invulling van de vrijgekomen locatie op gang. Johan Matser werd door de gemeente benaderd voor een integrale gebiedsontwikkeling, van stedenbouwkundig plan tot en met de inrichting van het openbaar gebied. Het bureau Khandekar werd verantwoordelijk voor het stedenbouwkundig plan, en trad gedurende het hele proces op als supervisor. Het aanwezige landschap (de natuurlijke beplanting in het heuvelachtige terrein) heeft als leidraad gediend voor het plan. Terrassen tegen de omliggende heuvels heffen het niveauverschil op en herstellen de structuur van het originele landschap. Het doel was om een gedifferentieerde woonwijk te creëren, met zowel grondgebonden als gestapelde woningen in verschillende prijsklassen. Voor de woningbouw, die onderling qua afmetingen en architectuur op elkaar werd afgestemd, zijn vier verschillende bureaus benaderd.
In 1996 kwam de projectgroep Monnikenhuizen, waarin de gemeente, Johan Matser en de stedenbouwkundig ontwerpers zitting hadden, voor het eerst bijeen. Hier werden de randvoorwaarden voor de ontwikkeling van het nieuwe gebied geformuleerd die als basis voor het stedenbouwkundig ontwerp zouden gaan dienen. Een belangrijk aspect van het plan betrof de integratie van een ecologische zone. Om inspiratie op te doen werd een excursie naar Denemarken georganiseerd, waar soortgelijke woningbouwprojecten door de leden van de projectgroep werden bezocht.
Dit bezoek legde verschillende wensen bloot en aan de hand hiervan kon een concept voor Monnikenhuizen worden geformuleerd. Het bureau van Khandekar werkte de geformuleerde ambities uit tot een structuurschets en beeldkwaliteitsplan, die de grondslag vormden voor de selectie van de landschapsarchitect en de vier architecten voor de woningbouw. Er werd vier keer een workshop van een dag georganiseerd, zodat de verschillende betrokkenen hun ideeën voor de ontwerpen konden uitwisselen en van wederzijds commentaar voorzien. De architectuur en de openbare ruimte werden parallel ontwikkeld. Deze integrale aanpak is beslissend geweest voor de uiteindelijke kwaliteit van het project.

Links Woningbouw, Meyer en Van Schooten Architecten

Boven Woningbouw, Vera Yanovshtchinsky Architecten

Onder Woningbouw, Van de Looi en Jacobs Architecten

Juryrapport *Het binnenstedelijk project Boulevardterrein in Zeist werd als een 'gemiddeld ontwikkelaars-project' gezien, met alle connotaties die aan die typering doorgaans verbonden zijn. Op zichzelf is de bebouwing niet slecht, en op onderdelen 'voor Zeist' zelfs gewaagd te noemen, maar van een uitzonderlijke prestatie door de opdrachtgever is hier toch geen sprake. Zeker in vergelijking met het project Monnikenhuizen van dezelfde opdrachtgever. Eerder is er sprake van* business as usual. *Het eindresultaat en het (minimale) geboden inzicht in het verloop van het totstandkomingsproces rechtvaardigen in elk geval geen nominatie voor de rijksprijs voor inspirerend opdrachtgeverschap.*
'Middelmatig correct', zo luidde de slotconclusie van de jury.

Johan Matser Projectontwikkeling *Boulevardterrein in Zeist*

Ontwerpers Theo Oving, Rudy Uytenhaak *Aannemer* Strukton Bouwprojecten, Maarssen
Realisatie 1997–1999

Johan Matser heeft gefungeerd als ontwikkelaar van de volledig nieuwe invulling van het voormalig stationsterrein in Zeist. Het gebied, Boulevard genoemd, biedt ruimte aan woningen, kantoren en commerciële voorzieningen. Het stedenbouwkundig plan is onderverdeeld in drie deelgebieden: Belleville, Mirabeau en Châtelet. Mirabeau bestaat uit vier blokken met telkens zes woningen, die in een groene omgeving zijn geplaatst. De individualiteit van de woningen is benadrukt door de subtiele muurscheidingen en verspringende gevels. Belleville is een meer stedelijk complex, waarin woningen, voorzieningen en kantoren in één blok zijn ondergebracht. In het hart van het complex is een besloten hof gesitueerd met veel hout en glas dat voorzien is van privé-terrassen. Châtelet tot slot kenmerkt zich door een strakke gevel die op verschillende plaatsen onderbroken wordt door de speelse invoeging van loggia's en balkons. Ook is er sprake van een licht hellende daklijn die van drie naar vijf woonlagen loopt. Daar waar het complex grenst aan de rotonde bij de hoek van de Antonlaan en de Boulevard zorgt een monumentale poort voor de ontsluiting van de binnenhof.
De drie projecten vormen samen de nieuwe entree van de stad en Boulevard vervult een koppelfunctie tussen het centrum van Zeist en de omringende woonwijken. Door te kiezen voor een gevarieerde bebouwing met diverse functies sluit het gebied enerzijds aan bij de sfeer van het centrum en anderzijds bij het residentiële karakter van de omliggende woonwijken. Om de nieuwe wijk een eigen 'kleur' te geven, heeft Johan Matser aan de architectuur, de stedenbouw, maar ook aan de inrichting van de openbare ruimte veel aandacht besteed.

Deelgebied Châtelet

Links Deelgebied Mirabeau

Rechts boven Deelgebied Belleville

Juryrapport

Een complex, binnenstedelijk vernieuwingsproject in het ultieme centrum van Den Haag. Een hersteloperatie om de shabby jaren-zestigbebouwing op te ruimen en te transformeren in een aantrekkelijk 'stukje binnenstad'. De plankwaliteit is prima, met terecht veel aandacht voor de openbare ruimte en het herstel van de schaal en het stedelijk weefsel. Hier moet een intense samenwerking met de gemeente aan ten grondslag hebben gelegen.
Maar de opgave heeft ook – gezien de omgeving – een 'succes verzekerd'-aspect in zich en neigt in zijn uitwerking hier en daar naar het makkelijk-modieuze.
Toch absoluut een hele prestatie, gezien ook de logistieke moeilijkheden van de plek.

MAB bv *De Driehoekjes en omgeving in Den Haag*

Ontwerpers John Outram Associates (Groenmarkt), Gunnar Daan/Gunnar Daan Doeke van Wieren Architecten (Casa Uccellini), Vera Yanovshtchinsky (De Driehoekjes, gebouw H.P. Berlage) (architectuur)
Aannemers Boele en Van Eesteren, Moes Bouwbedrijf, G.B. van Hoek *Planvorming en realisatie* 1994–2003

In het hartje van de Haagse binnenstad, daar waar de Grote Kerk en het oude stadhuis het beeld bepalen, is door MAB een multifunctioneel project gerealiseerd bestaande uit woningen, winkels, horeca en een parkeergarage. Deze complexe opgave, die zowel nieuwbouw, renovatie als restauratie behelsde, kon in 1995 van start gaan vanwege de verhuizing van een aantal gemeentelijke diensten.
Leidraad voor de gebiedsgerichte visie betrof het herstel van de oude stedenbouwkundige structuur en de herdefinitie van de openbare ruimte.
De blikvanger van de nieuwbouw vormt de 'snoeptrommel' aan de Groenmarkt, een winkelcentrum gecombineerd met grootschalige horeca, ontworpen door John Outram. Het is opgetrokken uit veelkleurig baksteen en refereert aan Oudhollandse, Italiaanse en byzantijnse stijlkenmerken.
De tegenhanger op het plein wordt gevormd door De Driehoekjes, een ontwerp van Vera Yanovshtchinsky. Met handhaving van een deel van de draagconstructie van het gebouw van de dienst Bouwen en Wonen realiseerde zij hier zestig appartementen, winkels op de begane grond en een parkeervoorziening. Casa Uccellini, ontworpen door Gunnar Daan op een voormalige speelplaats, herbergt vijftien appartementen en winkels op de begane grond.
De kroon op de hele onderneming wordt gevormd door de renovatie van het laatnegentiende-eeuwse kantoor voor verzekeringsmaatschappij 'De Nederlanden van 1845' van architect Berlage en het oude stadhuis, beide rijksmonument.
MAB fungeerde als spil in het web en hield zich bezig met een omvangrijk takenpakket, variërend van het recht doen aan de monumentale status van de oorspronkelijke panden, de toekomstige functionele en markttechnische mogelijkheden, het creëren van draagvlak voor de plannen bij de binnenstadgebruikers tot aan de stedenbouwkundige en architectonische inpassing. Gedurende het proces zag de opdrachtgever zich met diverse moeilijkheden geconfronteerd. Zo leverde bouwen in de binnenstad bijvoorbeeld extra complicaties op voor de aannemers, met name op het logistieke vlak van aanvoer, bouwplaatsinrichting en opslag. MAB geeft dan ook aan dat creativiteit, flexibiliteit en samenwerking tussen de verschillende partijen absolute vereisten zijn om een dergelijk proces tot een goed einde te brengen.

Boven
De Driehoekjes, met links het gebouw van Berlage, Vera Yanovshtchinsky Architecten

Onder
'De Snoeptrommel' aan de Groenmarkt, John Outram Associates

Casa Uccellini, Gunnar Daan Doeke van Wieren Architecten

Juryrapport

Woningcorporatie Het Oosten heeft terecht de naam toonaangevend te zijn bij het concretiseren van de vraag wat stedelijk wonen kan betekenen. En bij de invulling van plannen te kiezen voor betekenisvolle, vaak ook spraakmakende architectuur. Bij het project Meander is dat niet anders. De signatuur van de 'grote greep' is duidelijk: een fors negentiende-eeuws aandoend complex in de gekende eclecticistische stijl van Rob Krier. Opdrachtgever en architect zijn er goed in geslaagd het veelomvattende programma hierin onder te brengen en tegelijkertijd een openbaar gebied te creëren waar de rol van de auto bijna geheel afwezig is.
De appreciatie van de jury wordt echter getemperd door de zwaarte van de stijlingreep, die een sterke anomalie vormt in de buurt. Bovendien heeft de meanderende vorm van het bouwblok als gevolg dat het water – en het zicht daarop vanuit veel woningen – grotendeels wordt afgesloten.

Het Oosten Woningcorporatie *Meander in Amsterdam*

Ontwerpers Rob Krier Christoph Kohl Architekten *Aannemer* Bouwbedrijf De Nijs en Zn
Planvorming en realisatie 1996–2005

In stadsdeel Westerpark in Amsterdam is een beeldbepalend project gerealiseerd, ontworpen door de Luxemburgse architect Rob Krier. Het betreft een meanderend bouwblok in historiserende stijl, waarin 276 eenvoudige tot luxueuze woningen, commerciële bedrijfsruimte, een school, bibliotheek, broedplaatsen voor kunstenaars en parkeergarage zijn opgenomen.
Het aaneengesloten volume, dat visueel en functioneel echter is opgedeeld in verschillende 'huizen', slingert langs de Kostverlorenvaart en creëert daardoor verschillende openbare ruimten. Zo is er tussen het gebouw en het water een ontmoetingsplek voor de hele buurt gerealiseerd, waaraan ook horeca is gelegen. Aan de achterzijde bevindt zich een binnentuin, slechts toegankelijk voor de bewoners. Belangrijk onderdeel van het plan vormt de verbinding tussen de kade van de Kostverlorenvaart en de Van Hallstraat; een tot voor kort ontoegankelijk gebied is hiermee aan de stad teruggegeven.
Het project is gerealiseerd op een voormalig bedrijventerrein in de Staatsliedenbuurt. Samen met de herontwikkeling van het terrein van het gemeentelijk waterleidingbedrijf en de Buyskade heeft dit project ervoor gezorgd dat de aantrekkelijkheid van wonen in de Staatsliedenbuurt is toegenomen. Een deel van het succes van de totstandkoming is terug te voeren op de eerste fase van het project. Zo werden er meteen heldere afspraken gemaakt tussen het stadsdeel en Het Oosten en werd een inventarisatie gemaakt van de gewenste functies, zodat er niet alleen over vorm maar vooral ook vanuit het programma gedacht kon worden. Samen met architect Krier heeft Het Oosten gezocht naar een goede stedenbouwkundige inpassing en het oplossen van de programmatische puzzel. Hierdoor werd er ook in het plan ruimte verkregen voor onrendabele functies. Het Oosten hecht belang aan een goede afstemming tussen architectuur en openbare ruimte. Het bekostigen van de inrichting van het openbare plein, de kade en de fietsroute was dan ook bijna een vanzelfsprekendheid. De kracht van dit project voor de stad Amsterdam zit hem in de symbiose van de vele functies en de daarmee gepaard gaande stedelijkheid.

Juryrapport

Respect voor Berlages Mercatorplein en de architectuur van de zogenoemde 'Gordel 20–40', dat stond voorop bij de renovatie en restauratie van het plein en enkele omliggende straten. De vernieuwing van het plein – met onder andere een ondergrondse parkeergarage – moest dienen als katalysator van het leefbaar maken van de buurt in Amsterdam-Oudwest. Hier is op een voortreffelijke manier tegelijkertijd zowel de sociale als de stedelijke vernieuwing ter hand genomen. En werd er terecht eer betoond aan de Amsterdamse woningarchitectuur uit het interbellum.
De jury had eigenlijk alleen maar woorden van waardering voor het project, dat zoveel heeft bijgedragen om de buurt te vitaliseren.
De gecombineerde inzending met de Meander door dezelfde opdrachtgever werkte helaas in het nadeel van dit zorgvuldig verwezenlijkte stedelijk vernieuwingsproject.

Het Oosten Woningcorporatie *Vernieuwing en verbetering Mercatorpleinbuurt in Amsterdam*

Ontwerpers Wytze Patijn, Michal Kolmas, Meyer en Van Schooten Architecten, Vera Yanovshtchinsky, Marloes van Haaren, Casa Architecten (architectuur) *Aannemers* Bouwbedrijf Deurwaarder, Bouwbedrijf De Nijs en Zn, Amstelland Stadsherstel, Van Hattem en Blankevoort, Niron, Dura Bouw
Planvorming en realisatie 1991–1999

Begin jaren negentig startte stadsdeel De Baarsjes samen met woningcorporatie Het Oosten en een aantal andere private partijen een ingrijpende vernieuwingsoperatie om de negatieve spiraal te doorbreken waarin de Mercatorpleinbuurt zich bevond. Een belangrijk uitgangspunt vormde het zoveel mogelijk in ere herstellen van de bijzondere Amsterdamse School-architectuur – de late periode – die onderdeel uitmaakte van het stedenbouwkundig plan van architect Berlage. Het Mercatorplein werd omgevormd tot een aantrekkelijk voetgangersgebied en werd het middelpunt van de wijk door de komst van nieuwe winkels, maar ook van voorzieningen als een politiepost, wijkcentrum en een openbare bibliotheek. Onder het plein is een parkeergarage gerealiseerd voor 200 auto's.

De noordwand van het plein werd gereconstrueerd door Wytze Patijn volgens het originele plan van Berlage. In de nieuwbouw zijn koopwoningen ondergebracht om zo een gedifferentieerder woningaanbod te creëren. Niet alleen het Mercatorplein is aangepakt, ook de omringende straten. Zo zijn bestaande woningen gerenoveerd, bijvoorbeeld het noordoostelijke gedeelte van de Hoofdweg naar ontwerp van architect Wijdeveld. Tegelijkertijd is een aantal bouwblokken gesloopt, hiervoor is nieuwbouw in de plaats gekomen. In totaal zijn 1100 woningen vernieuwd of gerenoveerd.
In 1992 werd na intensief overleg met de verschillende betrokken partijen het Masterplan Mercatorplein vastgelegd. Hierin werd een voor die tijd vernieuwende integrale aanpak voorgesteld.

Zowel de woningen als de openbare ruimte werden aangepakt, maar daarnaast ook de buurteconomie, veiligheid en leefbaarheid. Het project had nooit kunnen plaatsvinden zonder een vergaande samenwerking tussen de diverse partijen. In een raamovereenkomst werden afspraken geformaliseerd met betrekking tot de beoogde kwaliteit, de financiering en de uitvoering. De vernieuwingsoperatie heeft een zichtbaar positieve invloed gehad op de kwaliteit van het gebied. Nu de opknapbeurt is afgerond, is Het Oosten overigens nog altijd actief in de buurt. Samen met het stadsdeel en de winkeliers werkt de corporatie aan het behoud van de leefbaarheid in de Mercatorpleinbuurt.

Noordzijde Mercatorplein

Boven Achterkant woonblok voor de renovatie

Onder Zelfde woonblok na de renovatie

Rechts Het vernieuwde Mercatorplein

De 58 ingezonden projecten

Per plaatsnaam: de opdrachtgever/inzender en vervolgens de naam van het project

Amsterdam

Bestuurlijk Overleg Vernieuwing Bijlmermeer
Stedelijke herstructurering G-Buurt (Ganzenhoef)

Blauwhoed bv [2]
Zuiderhof

Woningstichting De Key [1]
UvA-dek [3]

Woningstichting De Key [1]
Narwal [3]

Woningstichting De Key [1]
Prins Hendrikhuis [3]

DeltaForte [2]
Florijn en FuturA [3]

DeltaForte [2]
Huize Patrimonium [3]

Het Oosten [1]
Meander

Het Oosten [1]
Aanpak buurt 9, Geuzenveld/Slotermeer [3]

Het Oosten [1]
Vernieuwing en verbetering Mercatorpleinbuurt

Stadsdeel Westerpark
Cultuurpark Westergasfabriek

Apeldoorn

Gemeente Apeldoorn [1]
Beekpark

Gemeente Apeldoorn [1]
Kanaaloevers

Gemeente Apeldoorn [1]
Forumpark/stationsgebied [3]

Arnhem

Johan Matser Projectontwikkeling bv [2]
Nieuw Monnikkenhuizen

Den Haag

Blauwhoed bv [2]
Burgemeester De Monchyplein

MAB bv
De Driehoekjes en omgeving

Den Bosch

Heijmans IBC Vastgoedontwikkeling bv
Haverleij

Den Burg/Texel

Chr. E. Mees
Hutje op de hei [3]

Dongeradeel

Woningcorporatie Dongeradeel [1]
Multifunctioneel Woon/Zorgcentrum De Skûle [3]

Woningcorporatie Dongeradeel [1]
Herstructurering Watertorenbuurt Dokkum [3]

Woningcorporatie Dongeradeel [1]
Herstructurering woningvoorraad dorpen in de gemeente [3]

Dronten

Oost Flevoland Woondiensten [1]
Renovatie Dronten Centrum Noord [3]

Oost Flevoland Woondiensten [1]
Renovatie Koolzaadhof [3]

Oost Flevoland Woondiensten [1]
Wijkontwikkeling De Boeg [3]

Eindhoven

Philips Electronics Nederland bv, Vastgoed Beheer & Diensten [1]
High Tech Campus [3]

Philips Electronics Nederland bv, Vastgoed Beheer & Diensten [1]
Philips Business Park [3]

Philips Electronics Nederland bv, Vastgoed Beheer & Diensten [1]
Strijp S – Park Strijp [3]

Projektontwikkelingsburo Haagdijk bv
Centrum Blixembosch

Enschede

Gemeente Enschede
H.J. van Heekplein

Gemert-Bakel

Gemeente Gemert-Bakel [1]
Bermbeelden [3]

Gemeente Gemert-Bakel [1]
Cultuurhistorisch boerenlandschap [3]

Gemeente Gemert-Bakel [1]
Water als leidraad

Goes

Walcherse Bouw Unie bv
Parkhof Prins van Oranje [3]

Haarlemmermeer

Gemeente Haarlemmermeer
Drie bruggen van Santiago Calatrava

Gemeente Haarlemmermeer [1]
Drie bruggen van drie Delftse studenten bouwkunde [3]

Gemeente Haarlemmermeer [1]
Stellinghof Vijfhuizen

Hoogeveen

Gemeente Hoogeveen [2]
Bestemmingsplan Buitenvaart II [3]

Gemeente Hoogeveen [2]
OntwikkelingsVisie Stationsgebied [3]

Leeuwarden

Christelijke Hogeschool Nederland
Nieuw- en verbouw Christelijke Hogeschool Nederland [3]

Leidschendam/Voorburg

Sijtwende bv
Sijtwende

Middelburg

Ontwikkelingsmaatschappij De Veersche Poort v.o.f. [2]
Hof Weyde Line [3]

Ontwikkelingsmaatschappij De Veersche Poort v.o.f. [2]
Hof Sint Jan ten Heere [3]

Midden-Delfland

ABB Ontwikkeling bv
Plan Korpershoek

Moerdijk

AM Wonen bv
Woningbouwproject Molengors III, Zevenbergen

Oosterhout

Staatsbosbeheer
De Follies van Dorst [3]

Oss

BrabantWonen [2]
Herstructurering Schaepmanlaan

BrabantWonen [2]
Herstructurering Zeeheldenwijk

Rotterdam

WiMBY!
SchoolParasites [3]

Sneek

Gemeente Sneek
Herstructureringsplan Nij Túndoarp [3]

Tilburg

Van der Weegen Bouwontwikkeling bv
Plan Friezenlaan

Utrecht

Universiteit Utrecht
Universiteitscentrum De Uithof

Gemeente Utrecht [2]
Kantorenlocatie Papendorp [3]

Gemeente Utrecht [2]
Geluidswerende voorzieningen langs de rijksweg A2 [3]

Vianen

BAM Vastgoed bv
Woonwijk Blankenborch

Zaanstad

Witkamp Vastgoedbeheer
Bedrijvencomplex Assendelft [3]

Zaltbommel

Provincie Gelderland
Weeshuis van het landschap

Zeist

Johan Matser Projectontwikkeling bv
Boulevardterrein

1 Inzender drie projecten
2 Inzender twee projecten
3 Niet toegelaten

De Rijksprijs voor inspirerend opdrachtgeverschap De Gouden Piramide is een initiatief van de ministeries van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit en Verkeer en Waterstaat.

Samenstelling Ton Idsinga, Marieke van Rooy
Beeldredactie Marieke van Rooy
Eindredactie en juryrapport Ton Idsinga
Correctie Els Brinkman
Organisatie Projectbureau De Gouden Piramide/André Mol en Joke Kemper
Ondersteuning Atelier Rijksbouwmeester en Architectuur Lokaal Amsterdam
Vormgeving Studio Bau Winkel, Den Haag
Lithografie en druk Die Keure, Brugge

Fotoverantwoording (nummers verwijzen naar de pagina's)
Aerocamera 135 (linksonder); *Aluphoto* 140 (boven); *Art Zaaijer Architecten* 72 (boven); *Diana Blok* 2-6, 32-33; *Chiel van Diest* 82-83, 85; *RJ. Budget Foto – Video* 123-125; *Flying Camera* 139 (boven), 140 (onder), 141; *Gemeente Apeldoorn* 95-97, 99-101; *Gemeente Enschede* 115 (onder); *Gemeente Enschede / Jan Schartman* 115 (boven), 116-117; *Luuk Kramer* 72 (onder) – 75, 76 (rechts), 77, 133, 135 (linksboven, rechtsboven, rechtsonder) 136-137, 143-145; *Kuiper Compagnons* 159, 161; *Marcel van Kerckhoven* 81, 84; *Hans van Leeuwen* 76 (links); *Jannes Linders* 58-61; *MAB bv* 151-153; *Katrien Mulder* cover, 56-57; *Janine van der Poel / Architectuur Lokaal* 150-151; *Hugo Potharst* 131-132, 135 (midden links); *Christian Richters* 127-129; *Regionaal Archief Tilburg* 80 (rechtsonder); *David Rozemijer* 103-105, 107 (boven), 108-109; *Ruben San A Jong* 88-93; *Sijtwende bv* 64- 69; *Gijsbert Smit* 119-121; *Raoul Suermondt* 147-149; *Karel Tomei / Flying Camera Eindhoven* 80 (links); *Sybolt Voeten* 111-113; *Rene de Wit* 107 (onder)

© 2005 Uitgeverij 010, Rotterdam (www.010publishers.nl)
ISBN 90-6450-557-8

De beschrijving en de vermelde gegevens van de gepubliceerde projecten zijn gebaseerd op het materiaal zoals dat door de deelnemers aan de Rijksprijs voor inspirerend opdrachtgeverschap De Gouden Piramide 2004 is ingezonden.
Dit kan hebben geleid tot een zekere inconsistentie bij het behandelen van de verschillende projecten.
Uitgever, redactie en organisatie zijn niet verantwoordelijk voor later gebleken onjuistheden of fouten dan wel onvolledige vermelding van gegevens over de projecten van de inzenders.

VROM

Ministerie van Verkeer en Waterstaat

landbouw, natuur en voedselkwaliteit

ONDERWIJS CULTUUR WETENSCHAP

Nederland is bezaaid met gebouwen. De architectuur van deze gebouwen was het voornaamste thema van De Gouden Piramide 2003.
Maar Nederland bestaat ook uit gebieden. Natuurgebieden en gebieden met een agrarische bestemming, en in toenemende mate bebouwde gebieden. Deze laatste categorie bepaalt in steeds sterkere mate het karakter van ons verstedelijkte land: buurten, woonwijken, bedrijventerreinen, kantoorparken, recreatieterreinen, binnenstedelijke gebieden of aangelegde 'nieuwe natuur'. Deze bebouwde of landschappelijk ingerichte gebieden maken dat Nederland een conglomeraat is van afzonderlijke plekken. In alle soorten en maten, en met alle mogelijke monofunctionele of gemengde bestemmingen.
Dit boek, De Gouden Piramide 2004, gaat over de aanleg en inrichting van dergelijke gebieden. Samen met de voorzieningen voor de almaar groeiende mobiliteit vormen ze de grondstof voor de inrichting van Nederland.
Wie zijn verantwoordelijk voor de kwaliteit van deze gebieden, die zo bepalend is voor onze dagelijkse woon- en werkomgeving? Wie bepalen het programma waarbinnen het maatschappelijk leven in Nederland zich voltrekt en waaraan ontwerpers zich moeten houden? Dat zijn vooral de gemeenten, provincies, projectontwikkelaars en woningbouwcorporaties.
Vanuit het perspectief van deze opdrachtgevers worden de beste 23 projecten beschreven en getoond, waaronder uiteraard de winnende inzending.
Deze projecten zijn door hun kwaliteit en verscheidenheid een inspirerend voorbeeld hoe de inrichting van Nederland op verantwoorde en aansprekende wijze ter hand kan worden genomen. De gedocumenteerde projecten worden voorafgegaan door enkele bespiegelende essays en een interview met de rijksbouwmeester.